



T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İLAHİYAT ANABİLİM DALI
ARAP DİLİ VE BELÂĞATI BİLİM DALI

**ARAP DİLİ VE BELÂĞATİNDE MUKÂBELE SAN'ATI
VE KUR'ÂN-I KERİM'DEN ÖRNEKLER**

Yüksek Lisans Tezi

Hazırlayan
ERDOĞAN ALBAYRAK

Danışman
Yrd. Doç. Dr. HALİT ZAVALSIZ

İstanbul, 2010

Marmara Üniversitesi
Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü


Tez Onay Belgesi

İLAKHİYAT Anabilim Dalı ARAP DİLİ VE BELAĞATI Bilim Dalı Yüksek Lisans Öğrencisi ERDOĞAN ALBAYRAK'ın ARAP DİLİ VE BELAĞATİNDE MUKABELE SANATI VE KUR'ANI KERİM'DEN ÖRNEKLER adlı tez çalışması Enstitümüz Yönetim Kurulunun 01.03.2010 tarih ve 201003-27 sayılı kararıyla ile oluşturulan jüri tarafından ~~tezi~~ / oy çokluğu ile Yüksek Lisans Tezi olarak kabul edilmiştir.

Öğretim Üyesi Adı Soyadı

İmzası

Tez Savunma Tarihi : 23.06.2010
1) Tez Danışmanı : YRD. DOÇ.DR. HALİT ZAVALSIZ
2) Jüri Üyesi : PROF. DR. İSMAIL DURMUŞ
3) Jüri Üyesi : PROF. DR. ZİYA YILMAZER



İÇİNDEKİLER

Sayfa No.

İÇİNDEKİLER.....	I
KISALTMALAR.....	IV

BELÂĞAT	1
A) TA'RÎFİ	1
B) TARİHİ	3
1. İslâm Öncesi Dönem	3
2. İslâmî Dönem	4
C) BÖLÜMLERİ	6
1. Beyân İlmi	6
2. Meâni İlmi	7
3. Bedi' İlmi	8
D) BELÂĞAT ÇALIŞMALARI	9
1. I. Dönem Belâğat Çalışmaları	10
2. II. Dönem Belâğat Çalışmaları	11
3. III. Dönem Belâğat Çalışmaları	12
4. IV. Dönem Belâğat Çalışmaları	12
E) BELÂĞAT EKOLLERİ	13
1. Kelâm ve Felsefe Ekolü	13
2. Edebiyat Ekolü	14

MUKÂBELE	15
A) MUKÂBELENİN TANIMI VE UNSURLARI	15
B) MUKÂBELENİN SIHHAT VE FESÂDI	21
C) MUKÂBELENİN TAKSİMÂTI	30
D) MUKÂBELENİN TEZÂT, MÜRÂ'ATÜ'-NAZÎR, LEFF-Ü NEŞİR SAN'ATLARI İLE OLAN MÜNÂSEBETİ	44
E) MUKÂBELE SAN'ATINA DÂİR FÂİDELİ BİLGİLER	51
F) MUKÂBELENİN ÖNEMİ	53
MUKÂBELE SAN'ATINA KUR'ÂN-I KERİM'DEN ÖRNEKLER	55
1. Sayı Esaslı Mukâbele	56
2. Mütezâd ve Gayr-ı Mütezâd Mukâbele	62
3. Lafız ve Mânâda Mukâbele ve Sadece Mânâda Mukâbele	67
4. Mürettep ve Gayr-ı Mürettep Mukâbele	73
SONUÇ	78
KAYNAKÇA	80

KISALTMALAR

a.g.e.	: Adı geçen eser.
a.g.m.	:Adı geçen madde
a.mlf.	: Aynı müellif.
bk.	: Bakınız.
c.	: Cilt.
c.c.	: Celle Celâluhu
DİA.	: Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi.
H.	: Hicrî.
Hz.	: Hazreti.
M.	: Mîlâdi.
m.	: Madde
Nşr.	: Neşreden.
ö.	: Ölümü.
r.a.	: Radiyallahu ‘anh.
S.	: Sayfa.
s.a.s.	: Sallallâhu ‘aleyhi ve sellem.
thk.	: Tahkîk.
trs.	: Tarihsiz.
trc.	: Tercüme.
vb.	: Ve benzeri.
v.s	: Vesâire

BELÂĞAT

A) TA'RÎFİ

بَلَّغَ بِلَافٍ bâbından بَلَاغَةٌ şeklinde mastar olan bu kelime¹ sözlükte, “Sözün fasîh ve açık seçik olması” anlamına gelir. Bazı kaynaklar bunu “ulaşmak; olgunlaşmak, ergenlik çağına varmak” mânâsında بَلَّغَ بِلَافٍ bâbından بُلُوغٌ kelimesiyle ilgili görüyorlarsa da, bâp ve mastar değişikliğinden dolayı bu anlam pek isâbetli görülmemektedir.²

Terim olarak ise biri “meleke”, diğeri “ilim” olmak üzere iki mânâda kullanılmıştır. Meleke olarak belâğat, bir düşünce ve duygunun yerinde ve zamanında mânâsı en açık biçimde ve akıcı bir dille ifâde edilebilme yeteneğidir. İlim olarak belâğat, sözün fasîh (açık, anlaşılır ve akıcı) olmak şartıyla muktezâ-i hâl ve makâm denilen, söyleyenin, söze muhâtap olanın ve dile getirilecek düşünce, duygu ve hayâlin durumuna uygun şekilde söylenilmesi olarak tanımlanır. Muktezâ-i hâl ve makâm³, lafızların gösterdiği anlamların belirlenmesi ve anlaşılmasında da önemlidir. Aynı kelime farklı bağlamlarda farklı anlamlar kazanabilir. Buna göre belâğat ile iki şey nitelenir: Kelâm(söz) ve bu kelâmı dile getiren mütekellim.⁴

Belâğat için öncelikli şart fesâhattir. Fesâhat ilgisini daha çok lafzın (tek veya ibâre halinde) özelliklerine yöneltir; belâğat ise tek tek lafızla ilgilenmez, cümledeki kelimeleri birlikte ifâde ettikleri mânâ ile ele alır. Daha sonra da bu ilgisini bütün metne yayar. Diğeri bir

¹ ez-Zemahşerî, *Esâsü'l-Belâğâ*, s. 55; Fîrûzâbâdî, *el-Kâmûsu'l-Muhît*, s. 780; Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Vasît*, s. 69; Komisyon, *el-Mu'cemu'l-Arabî el-Esâsî*; s. 174.

² Bu iki farklı yorumun ayrıntıları için bkz. Ebû Hilâl el-Askerî, *Kitabu's-Sinâateyn*, s. 13; et-Teftâzânî, *Muhtasarü'l-Meânî*, s. 35; Ali b. Muhammed b. Ali el-Cürcânî, *et-Ta'rîfât*, s. 106; Fîrûzâbâdî, a. g. e. , “ ب ل غ ” , s. 780; es-Seyyid Ahmed el-Hâşimî, *Cevâhiru'l-Belâğâ*, s. 35; Fadl Hasan Abbâs, *el-Belâğâ fûnûnuhâ ve efnânuhâ* I, 57; Ali el-Cârim – Mustafa Emîn, *el-Belâğatü'l-vâziha*, s. 8; Ahmet Matlûb, *Mu'cemu'l-mustalahâtü'l-belâğîyye ve tetavvuruhâ*, s. 236; Hulusi Kılıç, “*Belâğat*”, *DİA*, V, 380; Nusreddin Bolelli, *Belâğat*, s. 27

³ Muktezâ-i hâl: Sözün içinde bulunulan pozisyona uygun olması hâli. Kendisine kelâmın tevcih edildiği kişi câhil ve anlayışı kıt ise o kimseye itnâb ile; bilgili ve anlama kapasitesi yüksek bir kimse ise o kimseye de îcâz ile hitâp edilmelidir. Ayrıntılı bilgi için bkz. Hatîb el-Kazvînî, *Telhîsu'l-Miftâh*, s. 13-14; et-Teftâzânî, a. g. e. , s. 53; Muallim Naci, *Istîlâhât-ı edebîyye*, s. 129; el-Matlûb, a. g. e. , s. 64.

⁴ el-Kazvînî, a. g. e. , s. 9-10; Muallim Nâci, a. g. e. , s. 128-129; Ali el-Cârim – Mustafa Emîn, a. g. e. , s. 8. ; Hulusi Kılıç, a. g. m. , *DİA*, V, 380; Bolelli, a. g. e. , s. 28; M.A. Yekta Saraç, *Klasik Edebiyat Bilgisi*, s. 35.

ifâde ile cümle öğeleri arasındaki ilişkiye yönelttiği dikkat tek bir cümlede kalmaz, o metindeki diğer cümlelere ve onların özelliklerine de uzanır.⁵

Bir sözün *belîğ* (belâğat açısından değerli olma) niteliğini kazanması için lafzın kulağa ulaşması, yani sesin algılanması ile mânânın zihne ulaşmasının aynı zamanda olması da lâzımdır. Bu ise ifâdede vuzûh demektir. Bunu, fesâhat kendisine konu edindir. Fesâhat sözün doğru, açık ve anlaşılır olması ile ilgilenir. Bununla birlikte her belîğ sözde vuzûh tek başına belirleyici bir şart değildir. Böyle olsa idi mecâzlı bir sözün gerçek anlamında kullanılan sözden üstün olmaması, dilde istiârenin reddedilmesi gerekirdi. Oysa bunun aksine sözün müphemiyeti(kapalılığı) birçok san'atta özellikle aranır. Hatta bazı edebî ekollerde sözün "muktezâ-i hâle mutâbık olması" sözün açık ve anlaşılır olmasına tercih edilir.⁶

Bir kişinin belîğ niteliğini kazanması için, belîğ sözlerle maksadını ifâde edebilmesi lâzımdır. Bir kişinin yukarıda açıkladığımız "hâl ve makâm"a en uygun sözü seçip söylemesi gerekir. Bu bazen sözü îcâz yolu ile, yani kısa tutarak az lafızla bazen de ıtınâb yolu ile, yani sözü uzatarak çok lafızla ifâde etmesi, muhâtabının söyleyeceği sözü anlama ve o sözün maksadına intikâl edebilme derecesine göre kelimeler seçip cümlelerini düzenlemesi, lafız mânâ ilişkisinin yollarını en iyi şekilde bilip uygulayabilmesi ile gerçekleşir. Belîğ kişinin iki kılavuzu vardır: a) Dil kurallarına, bir düzene konmuş edebiyat usûl ve prensiplerine dâir bilgi, b) Zevk-i selîm.⁷

Dil kuralları her zaman hareket edilecek alanın sınırlarını belirleyici olmakla birlikte özellikle edebiyat metinleri kendisini diğer metinlerden kelimelerin seçimi ve söz dizimindeki öğeler arasında kurduğu özel bağlantı şekilleriyle ayırır. Bu farklı bağlantı şiir ve düz yazı her ikisinde de anlam yönünden söz san'atları denilen şeyi meydana getirir, özellikle şiirde ses yönünü ön plana çıkarır.⁸

Belâğat için *zevk-i selîm*'in önemi büyüktür. Belâğat kitaplarında özellikle vurgu yapılan ve edebî değer için –tam bir tanımı yapılmamakla birlikte- bir kıstas olarak kabul edilen zevk-i selîm insanın doğuştan sahip olduğu ve çalışmakla elde edilemeyecek bir özelliktir. Diğer bir deyişle zevk-i selîm şahsî - zâtî (insanın kendi özünde getirdiği ve taşıdığı) bir melekedir. (Belâğat kitaplarında bir kıstas, ölçüt olarak kabul edilen "üdebânın kullanışı" ile bu zevk-i selîmin kendisinde yerleşmiş olduğu edîplerin üslûpları kastedilmektedir).

⁵ Saraç, a. g. e. , s. 35.

⁶ Saraç, a. g. e. , s. 36.

⁷ Saraç, a. g. e. , s. 36.

⁸ Saraç, a. g. e. , s. 36.

Bununla birlikte bazen, dili ustaca ve san'atlı bir şekilde kullanan edebiyatçıların ortak beğenisi anlamını da taşımaktadır ki günümüz için bu tanımın geçerliliği söz konusudur.⁹

Belâğat insanda doğuştan var olan bir melekedir. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de, "O, insanı yarattı ve ona beyânı (düşündüğünü açıklamayı) öğretti."¹⁰ buyurulmaktadır. Dolayısıyla belâğat henüz ilim haline gelmeden önce meleke olarak şâir, yazar ve hatîplerde hatta halkın dilinde vardı. Bu sebeple sonraları birer belâğat terimi kabûl edilecek olan teşbîh, mecâz, istiâre, takdîm, te'hîr, cinâs, mutâbakât vb. edebî sanatlar her dil ve kültürde daima kullanılmıştır. Nitekim belâğatin meleke olarak bir hayli geliştiği Câhiliyye devri sözlü edebiyatında, Kur'ân-ı Kerîm ve hadîste bu ilme dâir birçok örnek bulmak mümkündür.¹¹

B) TARİHİ

Belâğat, az önce de ifâde edildiği gibi insanoğlunda doğuştan var olan bir melekedir. Öyleyse meleke halinde belâğat insanlık tarihi kadar eskidir. Başka bir ifâdeyle hayatın ayrılmaz bir parçası olması hasebiyle, belâğatin farklı kültür ortamlarında, çok eski dönemlerden beri var olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim çok farklı olmalarına rağmen İran, Yunan ve Hint kültürlerinde belâğatin varlığından ve her birine ait belâğat anlayışından söz edilmektedir.¹²

1) İslâm Öncesi Dönem

Belâğat ile ilk olarak ilgilenip onu konularına ayıran ve tedvîn edenlerin ise Yunanlılar olduğu sanılmaktadır. Çünkü Aristo'nun (ö. 322 m. ö.) "Hitâbet Sa'natı (Retorika)" ve "Şiir San'atı (Poetika)" adlı iki eserinde, belâğatin emir, istifhâm, fasl, vasl, mecâz, teşbîh, îcâz, itnâb, tevriye, tekâbül, tıbâk, istiâre ve mübâlağa gibi konularına dâir işâretler bulunmaktadır.¹³

⁹ Saraç, a. g. e., s. 37.

¹⁰ Rahmân, 55/3-4.

¹¹ Hulusi Kılıç, a. g. m., DİA, V, 380-381. Belâğatin tanımına ilişkin daha fazla bilgi için bk. el-Askerî, a. g. e., s. 13; Fahrüddîn er-Râzî, Nihâyetü'l-îcaz fî dirâyeti'l-îcâz, s. 31; el-Kazvînî, a. g. e., s. 9-10; et-Teftâzânî, a. g. e., s. 47-49; el-Cürcânî, a. g. e., s. 106; el-Hâşimî, a. g. e., s. 36-38; Fadl Hasan Abbâs, a. g. e., s. 57-60; Ahmed Matlûb, a. g. e., s. 34-37; Bolelli, a. g. e., s. 28.

¹² Halil İbrahim Kaçar, Edebî Yönden Hazif Üslûbu, s. 3.

¹³ Kaçar, a. g. e., s. 3

Araplar'da ise İslâm öncesi devirde belâğatin, ilim olarak değilse de meleke olarak şâir, hatîp, ve edîplerde var olduğu "keskin dilleriyle sizi ayıplarlar, size eziyet verirler."¹⁴ âyetinden anlaşılmaktadır. Câhiliyye devri edebî birikiminin kaynakları şiir, hitâbet ve darb-ı mesellerdir. İslâm öncesi Arap şâirleri, "Ukaz" denilen panayırda şiirlerini, eleştiri, yarış ve tefâhur meydanına sürer; fesâhat ve belâğat alanındaki otoriteleriyle seçilmiş bulunan Kureyş kabîlesinin önde gelenlerinin kritiklerine sunar ve böylelikle lafız ile mânâ bakımından daha fasîh ve belâğat açısından benzerlerine daha üstün görülen şiirler Ka'be'nin bir köşesine asılmaya hak kazanırdı. Adı geçen Sûk-i Ukaz'da şiirlerin kritiği yapıldığı gibi nutukların kritiği de yine orada yapılırdı. Yarışa katılan hitâbeler, bir anlamda manzûm olmayan şiirlerdi. Kuss b. Sâide bu dönemin en önemli hatîplerindendir. İslâm öncesi önemli belâğat kaynaklarından bir diğeri de darb-ı meseller, yani atasözleridir. Atasözleri, lafız ve mânâ itibariyle orta tabaka ile yüksek tabakanın ittifâkla dillerinde dolaştırdıkları; îcâz, mânâ isâbeti ve bir sözle birkaç teşbîh gibi belâğatin önemli unsurlarını taşıyan hikmetli ifâdelerdir. Adı geçen İslâm öncesi Arap edebî mahsulleri, günümüze kadar belâğat konuları için hep kaynak olarak kullanılmıştır.¹⁵

2) İslâmî Dönem

İslâm öncesi dönemde ortaya konan malzemeler, belâğatin altyapısını oluşturmuştur. İslâm'ın doğuşundan itibaren ise belâğat yeni bir muhtevâyâ bürünmüş ve belâğatin bir ilim olarak ortaya çıkmasına Kur'ân-ı Kerîm'in inmesi vesîle olmuştur.

İslâmî devir belâğatinin en büyük kaynağı dînî kaynaklardır. Belâğat ilminin dînî kaynağını başta Kur'ân ve hadîsler olmak üzere, dört Râşid Halîfe'nin hitâbeleri ve vecîzeleri oluşturmaktadır.

Kur'ân, nâzil olduğu toplumun dil karakterinde ve o toplum tarafından rahatça anlaşılabilen bir kitaptır. Onda yer alan belâğat figürlerinin tamamı Arap dil husûsiyetlerinin sınırları içindedir. Sonradan yapılan tefsîrlerin birçoğu eski Arap şiirinden seçilen örneklerle yapılmıştır. İbn Abbâs'a (ö. 68 h.), Kur'ân'dan herhangi bir kelimenin mânâsı sorulduğunda, Arap şiirinden okuduğu bir beyitle cevap verir ve "Kur'ân'dan bir şey okuyup mânâsını anlayamazsanız, onu eski Arap şiirinde arayınız. Çünkü şiir, Arapların bütün bilgilerini içine alan dîvânlarıdır."¹⁶ derdi. Kur'ân'ın belâğat ilminin gelişmesindeki en büyük rolü,

¹⁴ Ahzâb, 33/19

¹⁵ Nasrullah Hacımüftüoğlu, *İcâz ve Belâğat Deyimleri*, s. 18-20.

¹⁶ İbnü Raşîk el-Kayravânî, *el-Umde*, I, 90.

“tahaddî”siyle, yani bir benzerinin getirilemeyeceğine dâir meydan okuyuşu ile olmuştur. Kur’ân, beşerî belâğatin zirvesindeki bir topluma: “Siz bunun bir tek sûresine bile benzer getiremezsiniz.”¹⁷ sözleriyle meydan okumuş, insanlık tarafından ulaşılması imkânsız bir fesâhat ve belâğat zirvesinde bulunduğunu ilan etmiş ve hâiz olduğu belâğat sırlarının nelerden ibâret olduğunu anlamaları için İslâm ulemâsını âdetâ seferber etmiştir. Bu sûretle müfessîrlere, kelâmcılara ve edîplere tarafından Kur’ân’ın belâğat ve i’câzı ile ilgili önemli eserler te’lif edilerek ortaya konmuştur.¹⁸

İslâmî devir belâğat kaynaklarından bir diğeri de Hz. Peygamber’in hadîsleridir. Hadîsin belâğat ilmine etkisi, Kur’ân’ın etkisi kadar olmasa da, onu da bu âmiller içerisinde görmek mümkündür. Gerçi hadîsin mânâ itibariyle nakline cevâz verilmiş olması sebebiyle hadîste bazı kelimelerin takdîm, te’hîr ve bazı lafızların değiştirilmesi meydana geldiği için dilcilerin birçoğu, Arap dilini tespît ve dil kâidelerini vazederken hadîsten örnek vermekten sakınmışlardır. Ancak hadîsin toplanmasının dilin bozulmasından önce olduğu göz önüne alındığında, onun Arap dilinin en önemli hazînelerinden biri olduğu görülür.¹⁹

İslâmî devir belâğat kaynakları arasında dört Râşid Halife’nin siyâsî ve dînî hitâbeleri ve kuşaktan kuşağa intikâl eden vecîzeleri de yer almaktadır. Hitâbelerindeki üslûp, lafız ve mânâ örgüsü Hz. Peygamber’in hutbeleriyle uygunluk göstermektedir.²⁰

İslâmî devir belâğatinin ikinci büyük kaynağı edebiyattır. Bu kaynak, tam bir din dışı kaynak demek değildir. İçlerinde kelâm, tefsîr, hadîs, vs. gibi alanlarda seçkin eserler te’lif etmiş meşhûr edîpler vardır. Edebiyat kaynağının kollarını kâtipler, şâirler ile hatîpler, dilciler ve edîpler meydana getirir.²¹

Belâğat ilminin ortaya çıkışında, buraya kadar üzerinde durmaya çalıştığımız dînî ve edebî kaynakların yanında yabancı kaynak faktörü de etkili olmuştur. İbnü Kuteybe’nin (ö. 276 h.) ifâdesiyle belâğat, muayyen bir zamana veya muayyen bir millete mahsus bir ilim değildir. Yunan, Fars ve Hint gibi birçok milletin bu ilmin gelişmesindeki katkısı göz ardı edilmemelidir.²²

¹⁷ Bakara, 2/23-24; konuyla ilgili diğere âyetler için bk. Yunus, 10/38; Hûd, 11/13; İsrâ, 17/88

¹⁸ Hacımüftüoğlu, a. g. e. , s. 21-22.

¹⁹ Kaçar, a. g. e. s. 5.

²⁰ Kaçar, a. g. e. , s. 5.

²¹ Hacımüftüoğlu, a. g. e. , s. 29.

²² Hacımüftüoğlu, a. g. e. , s. 34.

Son olarak, yukarıda da belirttiğimiz gibi, insanlık âilesinin ortak ürünü olan belâğat, bir ilim olarak gerçek şahsiyetine Kur'ân sayesinde kavuşmuş ve İslâm tefekkürünün değişik kaynaklarından beslenmek sûretiyle ancak bugünkü kemâline erebilmiştir.

Belâğat bir ilim olarak üç kısma ayrılır: Meânî, beyân, bedî. *Meânî* sözün duruma uygun bir şekilde nasıl ifâde edileceğini, *beyân* bir maksadın birbirinden farklı usûllerle ne şekilde dile getirileceğini, *bedî* ise maksadı ifâdede yeterli söze mânâ ve âhenk açısından güzellik verme yollarını gösterir.

C) BELÂĞATIN BÖLÜMLERİ

1) Beyân İlmî

Sözlükte “Ortaya çıkmak, açık seçik olmak, açıklamak, anlaşılır hâle getirmek”²³ gibi mânâlara gelen beyân kelimesi, Kur'ân-ı Kerîm'in üç âyetinde geçmekte olup buralarda ilan etme, “هذا بيان للناس و هدى و موعظة للمتقين” “Bu (Kur'ân), bütün insanlığa bir açıklamadır; takvâ sahipleri için de bir hidâyet ve bir öğüttür.”²⁴ Açıklama, “ثم ان علينا بيانه” “Sonra şüphen olmasın ki, onu açıklamak da Bize aittir.”²⁵ Ve ifâde etme, “علمه البيان” “Ona ifâde etmeyi öğretti.”²⁶ anlamlarında kullanılmıştır. “إن من البيان لسحراً” “İfâdenin öylesi vardır ki büyüleyici bir etkiye sahiptir”²⁷ hadîsinde ise “söz ve ifâde mânâsında gelmektedir.

Belâğat terimi olarak beyân, mânâyı ifâdede lafzı açıklığa kavuşturmak için gereken melekeyi kazandıran, duygu ve düşünceleri değişik yollarla ifâde etme usûl ve kâidelerini inceleyen ilim demektir.²⁸

Beyân ilmi kişiye farklı söz ve usûllerle merâmını iyi ifâde edebilme melekesini kazandırır. İfâdelerdeki güç ve açıklık derecesi teşbîh, mecâz, istiâre ve kinâye ile değişir. Dolayısıyla beyân ilminin konusunu da bu edebî san'atlar ve farklı ifâde yolları teşkil eder. Bu bakımdan bir anlatım aracı sayılan beyân, sözün kullanılış özelliğine göre bazı bölümlere

²³ Fîrûzâbâdî, a. g. e. , s. 1182; el-Hâşimî, a. g. e. , s. 223; Mustafa el-Merâğî, *Ulûmu'l-belâğâ*, s. 251; el-Matlûb, a. g. e. , s. 237; Hacımüftüoğlu, “Beyân”, *DİA*, VI, 22; Bolelli, a. g. e. , s. 35.

²⁴ Âl-i İmrân, 3/138.

²⁵ Kıyâme, 75/19

²⁶ Rahmân, 55-4

²⁷ Buhârî, “Nikâh”, 47; “Tib”, 51.

²⁸ et-Teftâzânî, *el-Mutavvel*, s. 505; el-Hâşimî, a. g. e. , s. 223; Hacımüftüoğlu, a. g. m. , *DİA*, VI, 22.

ayrılır. Kelime gerçek anlamında kullanılıyorsa hakîkattir. Gerçek anlamı dışında bir anlam ifâde ediyorsa mecâz, teşbîh ve istiâre olur. Gerçek anlamı yanında daha etkili bir mecâzî anlamda kullanılıyorsa kinâyeye adını alır. Beyân ilminde ayrıca söz konusu ifâde tarzlarından hangisinin daha belîğ olduğu üzerinde durulur ve genellikle mecâzın hakîkatten, istiârenin teşbîhten, kinâyenin de açık olarak söylemekten daha belîğ olduğu kabul edilir.²⁹

Beyân ilminin gayesi, duygu ve düşünceleri yerine ve zamanına uygun bir şekilde ifâde edebilmek ve edebî eserleri daha iyi anlamaktır.³⁰

Beyân kelimesini terim anlamına en yakın şekilde ele alan el- Câhiz (ö. 255 h.), el- Beyân ve't-Tebyîn ile el-Hayevân adlı eserlerinde belâğat konularının ana hatlarını, vasıf ve şartlarını bol misâllerle anlatırken, beyân ilminin temel unsurlarından olan teşbîh, mecâz, istiâre ve kinâyeye gibi terimleri de ta'rîf ve îzâh eder.³¹

2) Meânî İlmi

Meânî kelimesi "mânâ"nın çoğuludur. Meânî, kelâmın yerinde kullanılmasını, muhâtap veya konuşanın durumuna uygun olarak ifâde edilmesini sağlayan ve cümlelerin dil kuralları çerçevesindeki değişikliklerinden bahseden ilimdir.³²

Meânî kısaca, belâğatin cümle ile ilgili haberlerini konu edinir. Muktezâ-i hâl'e mutâbık olan sözün hallerinden bahseder. Haber-İnşâ cümleleri, emir-nehî, istifhâm, temennî, nidâ, kasr, fasl-vasl, îcâz, itnâb ve müsâvât konularını inceler.³³

Bu ilmin faydası cümlelerin duruma uygun olarak söylenilmesinde hatadan sakınmayı sağlamaktır. Cümle ve tamlamaların kendisinde mânâ ile ilgili husûsiyetler vardır. Bunlar ya zevk-i selîm ile veya belâğat ilmini çok iyi bilmekle anlaşılır. Belâğatin sırlarına ve Kur'ân- ı Kerîm'in îcâzına vâkıf olmanın yollarını öğretir.³⁴

Meânî ilmi nahvin rûhudur; onun sebep ve gayelerini açıklar. Bir cümlelerin ne zaman haber, ne zaman inşâ cümlesi yapılacağı, kasr, vasl ve faslın ne zaman gerekli olduğu,

²⁹ et-Teftâzânî, a. g. e. , s. 505-508; el-Hâşimî, a. g. e. , s. 224; Hacımüftüoğlu, a. g. m. , DİA, VI, 22.

³⁰ Hacımüftüoğlu, a. g. m. , DİA, VI, 22.

³¹ Hacımüftüoğlu, "Beyân", DİA, VI, 22-23.

³² el-Hâşimî, a. g. e. , s. 46; el-Merâğî, a. g. e. , s. 44; el-Abbâs, el-Belâğa, I, 89.

³³ er-Râzî, a. g. e. , s. 181-208; es-Sekkâkî, Miftâhu'l-ulûm, s. 414-431; Ali el-Cârim – Mustafa Emîn, a. g. e. , s. 137-226; Bolelli, a. g. e. , s. 161-304.

³⁴ İsmail Durmuş, "Meânî", DİA, XXVIII. , 204.

cümledeki öğelerin takdîm ve te'hîrlerinin ne zaman ma'rife, ne zaman nekra yapılacağı ve benzeri konuların hepsi, bu ilim vâsıtasıyla öğrenilir.

Meânînin gelişim tarihi nahiv ilmi ve nazım teorisiyle yakından ilgilidir. Arap gramerinin günümüze ulaşan ilk eseri Sibeveyhî'nin el-Kitâb'ında meânî ilmini ilgilendiren cümle tahlilleriyle cümlelerdeki takdîm-te'hîr, ta'rîf-tenkîr, hazif ve bazı edatların anlamları gibi konular yer aldığından Sibeveyhi'yi meânî ilminin ilk kurucusu sayan araştırmacılar vardır.³⁵

Özetle meânî ilmi, sözün, değişik durum ve konumlara uygun biçimde kompozisyonu için gerekli usûl ve kâideleri, Abdülkâhir el-Cürçânî'nin ifâdesiyle" sözü birbiriyle nazmetme (maksada uygun biçimde dizme) ameliyesini öğreten bir ilim"³⁶ olmaktadır ki bu ameliyenin iki aşaması vardır:

1) Hedeflenen maksadı en uygun tarzda ifâde etmesi için mânânın lafza yansımadan önce zihinde tertîp edilmesi,

2) Tasarlanan mânânın düzenli bir şekilde lafza (kalıba) dökülmesi.

3) Bedî İlmi

Bedî kelimesi **بَدِعَ** fiilinden **فَعِيل** kalıbında yapılan mübâlağa kipi olup sözlükte örneksiz ve emsâlsiz (modelsiz) olarak bir şey îcâd eden, örneği modeli olmadan yaratılmış olan demektir.³⁷ Nitekim Bedî kelimesi bu mânâda Kur'ân-ı Kerîm'de şu şekilde yer almaktadır. **بَدِيعَ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ** " O göklerin ve yerin eşsiz yaratıcısıdır."³⁸

Bir belâğat ıstılâhı olarak bedî; edebî san'atlarla örülü ifâdenin lafız bakımından kusursuz; mânâ bakımından makûl ve aynı zamanda bir âhenge sahip olmasının usûl ve kâidelerini inceleyen ilim demektir. Bedî ilmini, ifâdeyi süsleyerek ona estetik bir boyut kazandıran söz san'atları mecmûasıdır, şeklinde ta'rîf etmek de mümkündür. İfâdeyi süsleyen san'atlar mânâ eksenli olabileceği gibi lafız eksenli de olabilir. Mânâyı süsleyen

³⁵ Durmuş, a. g. m. , DîA, XXVIII. , 204.

³⁶ el-Cürçânî, Delâilü'l-İ'câz, s. 370.

³⁷ el-Hâşimî, a. g. e. , s. 322; el-Merâğî, Ulûmü'l-belağa, s. 379; el-Matlûb, a. g. e. , s. 222; el-Abbâs, a. g. e. , II. , 275; Hacımüftüoğlu, "Bedî", DîA, V. 320.

³⁸ Bakara, 2/117.

bedî san'atlar mühassınât-ı maneviyye, lafza güzellik kazandıranlar ise mühassınât-ı lafziyye çerçevesinde ele alınır.³⁹

Önemle belirtilmesi gerekir ki, meânî ve beyân ilimlerinin belirledikleri kriterlere uygun olmayan ifâdelerin bedî san'atlarla süslenmesinin hiçbir mânâsı yoktur. Onun için bedî san'atların muktezâ-i hâle uygun, anlaşılır ve müessir bir formda îrâd edilmiş ifâdeler üzerinde icrâ edilmesi gerekmektedir. Dolayısıyla yalnız bedî san'atlarla süslenmiş söz tekellüfle süslenmiş bir çirkinden farksızdır. Zira çirkin ne kadar süslense yine çirkindir. Bunun yanında tabîi güzelliği olan bir kimse süslense bu elbette daha iyi olur.⁴⁰

Bu ilim dalının temellerini el-Câhiz atmıştır. Prensiplerini açıklayıp ana konularını ta'rîf ederek ilk defa bu ilim dalını tedvîn eden ise Abbâsî halîfesi İbnu'l-Mu'tez'dir (ö. 296 h.). Kitâbü'l-Bedî adıyla kaleme aldığı sahasının ilk müstakil eseri olan çalışmada, bedîin yeni (muhtes) şâirlerin bir îcâdı olmayıp, aksine, bunun Kur'ân-ı Kerîm'de, hadîste, eski Arap şiirinde ve hatta bedevîlerin konuşma dilinde esâsen var olduğunu beyân etmiştir.⁴¹

Muhassınât-ı lafziyye'de cinâs, iktibâs, akd, tazmîn, secî, raddü'l-acuz ala's-sadr...vb. konular ele alınmaktadır. Muhassınât-ı Maneviyyede ise tevriye, tıbâk, mukâbele, mürâ'âtü'n-nazîr, istihdâm, cem, tefrîk, taksîm...vb. konular işlenmektedir.⁴²

D) BELÂĞAT ÇALIŞMALARI

Belâğat, Arap dili ve edebiyatıyla ilgili ilimler içerisinde bağımsızlığına en geç kavuşanıdır. Zira Kur'ân-ı Kerîm'in îcâzını anlayabilmek için Müslüman milletlerin ve çeşitli nesillerin uzunca bir süre bu konu üzerinde çalışıp belâğatin ilkelerini, metot ve terminolojisini ortaya koymalarını beklemek gerekiyordu. Ancak bu tarihî süreçten sonra belâğat bağımsız bir ilim olabilmıştır.

Arap edebiyatında belâğat çalışmaları önce edebî tenkît şeklinde başlamış, İslâmî dönemde ise hem Kur'ân-ı Kerîm'in îcâzı hem de edebî tenkît sebebiyle bu faaliyet daha hızlı

³⁹ Hacımüftüoğlu, a. g. m. , DİA, V. 320.

⁴⁰ el-Abbâs, a. g. e. , I, 277.

⁴¹ Hacımüftüoğlu, a. g. m. , DIA, V, 320; Bolelli, a. g. e. , s. 309-310.

⁴² et-Teftâzânî, Muhtasarü'l-meânî, II. , 136-218; el-Hâşimî, a. g. e. , s. 324-329; el-Merâğî, a. g. e. , s. 380-385; Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, a. g. e. , s. 263-296; el- Abbâs, a. g. e. , I, 279-309; Bolelli, a. g. e. , s. 309-405.

bir şekilde devam etmiştir. Edebî tenkîit ve Kur'ân-ı Kerîm'e hizmet maksadıyla; yapılan çeşitli çalışmalardan belâğatla ilgili olanları dört dönem halinde incelemek mümkündür.⁴³

A) I.Dönem Belâğat Çalışmaları

Kur'ân-ı Kerîm'in nuzûlünden yaklaşık IV(X.) yüzyıl sonlarına kadar devam eden bu dönemdeki belâğat çalışmaları dil ve edebiyat, tefsîr, edebî tenkîit ve kelâm ilimleriyle karışık bir şekilde ele alınmış, fakat esas hedef Kur'ân-ı Kerîm'i lâyıkiyla anlamak olmuştur. Başlangıçta Kur'ân-ı Kerîm'i her Arap'ın rahatlıkla anladığı söylenemezse de önemli bir kesim onun fesâhat ve belâğatini anlayabiliyordu; fakat yeni yetişen nesillerin, özellikle de Arap olmayan Müslüman toplumların onu anlayabilmesi için çeşitli çalışmalar başlatılmıştır. Bu çalışmaların sonuçları ancak V(XI.) yüzyıldan sonra ortaya konan eserlerde elde edilmeye başlanmış ve böylece belâğat bağımsız bir ilim haline gelmiştir. Bu dönemde yetişen dilci ve edebiyatçıların çoğu aynı zamanda tefsîr âlimi idi. Dolayısıyla bu devirde yazılan tefsîrlere belâğata dâir ilk bilgiler için vazgeçilmez birer kaynak durumundadır.⁴⁴ İslâm dünyasının sınırları genişleyip Arap olmayan Müslüman toplulukların Kur'ân-ı Kerîm'i yanlış anlama endişesi ortaya çıkınca Arap dili gramerinin kuralları halinde tespîtine ihtiyâç duyuldu. İlk asırlarda bu kuralları tespît edilirken dil ve edebiyat bir bütün olarak ele alındığından belâğat kâideleri de bu ilimler içinde incelenmekteydi. Nitekim Sibeyyhi (ö. 180 h.) bu maksatla yazdığı el-Kitâb adlı eserinde dil konuları yanında daha sonraki yüzyıllarda belâğat ilminin bir kolu kabûl edilen meânînin alanına giren müsned, müsnedün ileyh, takdîm-te'hîr, kıyâsa muhâlefet, ta'rîf-tenkîr, hazif, emir ve nehiy gibi konuları da işlemiştir. El-Müberred (ö. 285 h.), el-Kâmil'inde dil ve edebiyat meseleleri yanında mecâz, temsîl, emir, duâ, istiâre, teşbîh vb. konulardan söz etmiş, hatta teşbîhi çok ayrıntılı bir şekilde işlemiştir. El-Câhiz, el-Beyân ve't-tebyîn adlı meşhur eserinde meleke olarak belâğat üzerinde dururken teşbîh, mecâz, istiâre, kinâye hüsn-i taksîm, müktezâ-i hâl gibi konulara da geniş yer vermiştir.⁴⁵

Öte yandan bazı âlimler Kur'ân-ı Kerîm'deki kelimelerle bu kelimelerin delâlet ettiği eşya, vasıf ve hareketler üzerinde düşünerek bunların bir kısmının son derece açık (muhkem), bir kısmının ise müphem (müteşâbih) olduğunu gördüler ve daha ilk asırdan itibaren Beyânü'l-Kur'ân, Meânî'l-Kur'ân, İ'câzü'l-Kur'ân, Mecâzü'l-Kur'ân, Müşkilü'l-Kur'ân, İ'râbü'l-Kur'ân vb. adlarla anılan eserler yazdılar. Edebî san'atların tetkikine yönelik

⁴³ Hulusi Kılıç, "Belâğat", DİA, V, 381.

⁴⁴ Kılıç, a. g. m. , DİA, V, 381.

⁴⁵ Kılıç, a. g. m. , DİA, V, 381.

çalışmaların gerçek başlangıcı olan bu eserlerde daha ziyâde kelime ile mânâ arasındaki münâsebetler incelenmiştir.⁴⁶

Yine bu dönemde müslümanların yabancı kültürlerle teması sonucunda ortaya çıkan bazı problemlere kelâmcıların çözüm getirmeleri, özellikle İslâm'a ve Kur'ân-ı Kerim'e yöneltilen eleştirilere cevap aramaları belâğat ilminin gelişmesi açısından faydalı olmuştur. Kelâmcılar, Kur'ân-ı Kerim'in i'câzı üzerinde dururken i'câzı kavrama yollarından biri olan belâğat ve fesâhatla ister istemez meşgul oldular.⁴⁷ İslâmiyet'in ortaya çıkışından kısa bir süre önce şifâhî olarak görülen edebî tenkît Abbâsîlerin ilk asrından itibaren medenî ve fikrî ilerlemeyle birlikte yazılı olarak gelişmeye başladı. Belâğat çalışmalarının bu ilk dönemdeki edebî tenkîtle ilgili eserler genelde tenkîdin esaslarını tespîte çalıştılar. Ayrıca bazı şâirleri özel olarak incelemek sûretiyle edebî tenkîdin esaslarını tespîte çalışan Hasan b. Bişr el-Âmidî'nin (ö. 371 h.) el-Muvâzene beyne Ebî Temmâm ve'l- Buhturî'si ile Ebü'l-Hasan el-Cürcânî'nin (ö. 392 h.) el-Vesâta beyne'l-Mütenebbî ve husûmihî adlı eseri önemlidir.⁴⁸ Edebî tenkît bakımından son derece verimli olan bu dönemde edebî tenkîtle belâğatin iç içe olduğu görülür. Bu ilk dönemde belâğatin ilim olarak teşekkülünde yabancı tesirler zannedildiği kadar fazla olmamıştır.⁴⁹

B) II. Dönem Belâğat Çalışmaları

IV.(X.) yüzyıl sonlarından VIII.(XIV.) yüzyıl sonlarına kadar devam eden, belâğatin müstakil bir ilim halinde teşekkül etmeye ve terimlerinin belirmeye başladığı bu dönemde yazılan eserlerde belâğat konuları ön planda gelmektedir. Ebû Hilâl el-Askerî 'nin(ö. 400 h.) Kitâbü's-sinâateyni, İbnü Raşîk'in (ö. 463 h.) el-Umde'si, İbn Sinân el-Hafâcî'nin Sırru'l-fesâha'sı ve Ebû Tâhir Muhammed b. Haydar el-Bağdâdî'nin (ö. 517 h.) Kânûnu'l-Belâğa'sı bu eserlerin önemlilerinden bir kaçıdır.

Belâğat tarihinin en büyük teorisyenlerinden biri olan Abdülkâhir el-Cürcânî'nin (ö. 471 h.) Delâilü'l-i'câz ve Esrârü'l-belâğa adlı kitapları bu dönemin meşhûr eserleridir. Mahmud b. Ömer ez-Zemahşerî (ö. 538 h.), el-Cürcânî'nin adı geçen iki eserini esas alarak

⁴⁶ Kılıç, a. g. m. , DİA, V, 381.

⁴⁷ Kılıç, a. g. m. , DİA, V, 381.

⁴⁸ Kılıç; a. g. m. , DİA, V, 381-382.

⁴⁹ Kılıç, a. g. m. , DİA, V, 382.

Kur'ân-ı Kerîm'in belâğatına geniş yer veren el-Keşşâf an hakâiki't-tenzîl adlı meşhûr eserini yazmıştır.⁵⁰

Bu dönemin sonlarına doğru yazılan eserler tamamen belâğat ağırlıklı olup giderek bu ilim beyân, meânî ve bedî'den ibâret olan klasik şeklini almıştır.⁵¹

C) III. Dönem Belâğat Çalışmaları

VIII.(XIV). Yüzyıl ortalarından XIII.(XIX.) yüzyıl sonlarına kadar devam eden bu uzun dönemde diğer birçok ilim dalında olduğu gibi belâğat ilimlerinde de bir duraklama başlamış, belâğat adına yapılan çalışmalar, Yusuf es-Sekkâkî'nin (ö. 626 h.) Miftâhu'l-ülûmu'nun üçüncü bölümünden faydalanarak Hatîb el-Kazvîni(ö. 739 h.) tarafından Telhîsü'l-miftâh adıyla düzenlenen kitap üzerine yazılan şerh, hâşiye ve ta'likât şeklinde olmuştur. Artık İslâm dünyasında müstakil eserler yerine çeşitli ilimlerde bir takım ta'rîf, tasnîf ve değerlendirilmelerle yetinilmiş, belâğata dâir çalışmalarda da bu durum kendini açık bir şekilde göstermiştir. Bu dönemde kaleme alınan şerh ve hâşiyelerde dikkat çeken bir başka özellik de eserin konusu ne olursa olsun müellifin kendi ihtisâsıyla ilgili terim veya deyimlere büyük ölçüde yer vermesidir.

Bu dönemde belâğatla ilgili eserlerde beyân, meânî ve bedî şeklindeki üçlü tasnîf aynen devam etmiştir. Ancak bedîyyât adıyla Hz. Peygamber'in methini konu edinen ve her beytinde en az bir bedî san'at kullanılan yeni bir nazım şekli ortaya çıkmıştır.

Bu dönemde şerh ve hâşiye şeklinde gerçekleştirilen bu çalışmalar İslâm dünyasında edebî ve ilmî anlayışın ince tahlîl ve tenkîtleriyle doludur. Dolayısıyla bu dönemin tamamen orijinaliteden yoksun olduğu söylenemez.⁵²

D) IV. Dönem Belâğat Çalışmaları

XIII.(XIX.) yüzyıl sonlarından günümüze kadar devam eden gelen, İslâm dünyasının Avrupa ile temasına geçmesinden sonra birtakım yenilik arayışlarının başladığı bir dönemdir. Dolayısıyla bu dönemde yetişen belâğat âlimleri, diğer birçok ilim dalında olduğu gibi, klasik tarz belâğat çalışmalarını devam ettirenlerle ona modern bir veçhe vermek isteyenler olmak üzere iki grupta ele almak mümkündür.

⁵⁰ Kılıç; a. g. m. , DİA, V, 382.

⁵¹ Kılıç, a. g. m. , DİA, V, 382.

⁵² Kılıç, a. g. m. , DİA, V, 382.

XX. yüzyıl belâğat âlimlerinin özelliği, daha önceki dönemlerde yazılıp bu dönemin başlarında neşredilen metin, şerh ve hâşiyelerden faydalanarak konuyu kendi düşüncelerine göre ifâde etme yoluna başvurmalarıdır.

Bu dönemde ufak tefek ilâvelerle klasik tarzı devam ettiren belâğat âlimleri ve eserleri şunlardır: Hüseyin b. Ahmed el-Mersafî (ö. 1307 h.) el-Vesîletü'l-edebîyye ile'l-ülümü'l-'Arabiyye; Ahmed el-Hâşimî (ö. 1362 h.), Cevâhiru'l-belâğa fi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî; Ahmet Mustafa el-Merâğî (ö. 1952 m.), Ulûmü'l-belâğa.

Belâğata modern bir veçhe vermek isteyenler genellikle Batı edebiyatını okumuş, incelemiş ve bu edebiyattaki gelişmelerin etkisinde kalmış kimselerdir. Bunlar belâğatin edebî tenkîtle iç içe olması ve Batı'daki gibi estetik çalışmalardan faydalanılması gerektiğini savunmuşlardır. En önemli temsilcileri Tâhâ Hüseyin (ö.1973 m.), Abbâs Mahmud el- Akkâd (ö. 1964 h.) ile İbrahim el-Mâzinî'dir.

Modern anlamda belâğat çalışmaları ortaya koyan belâğat âlimleri ve eserleri ise şunlardır: Emîn el-Hûlî, Fennü'l-kavl, el-Belâğa ve ilmu'n-nefs; Ahmed Hasan ez-Zeyyât, Difa' anî'l-belâğa; Ali el-Cârim-Mustafa Emîn, el-Belâğatü'vâzihâ.⁵³

E) BELÂĞAT EKOLLERİ

Başlangıcından III. Dönem belâğat çalışmaları dâhil geçen süre içinde yapılan belâğat çalışmaları taşıdıkları özellikler bakımından genel olarak kelâm-felsefe mektebi ve edebiyat mektebi diye iki ana mektebe ayrılmaktadır.

I) Kelâm ve Felsefe Mektebi (Şark Mektebi) :

Bu mektepte efrâdını câmî, ağyârını mânî mantikî ta'rîfler, tasnîfler, felsefî mantikî terimler hâkimdir. Bu mektep mensupları, belâğat ve fesâhatı ile tanınan kişilerden bol örnek vermek yerine mantık kâidelerine uygun bir ta'rîf ve bu ta'rife uygun bir misâlden oluşan anlaşılması zor, yoğun bir metin ortaya koyma yoluna gitmişler; bu metinlerin anlaşılabilmesi için de ayrıca şerh, hâşîye ve ta'likât yazma ihtiyâcını duymuşlardır.

⁵³ Kılıç, a. g. m. , DİA, V, 382.

Bilhassa es-Sekkâkî'den sonraki belâğat âlimleri bütün güçlerini bu zor metinlerin anlaşılmasına sarf ederek bu tür eserleri inceden inceye tahlil ve tenkît etmişlerdir. Dolayısıyla müstakil eserlerle ortaya koyamadıkları belâğatla ilgili şahsî görüşleri bu şerh ve hâşiye bolluğu içinde kaybolup gitmiştir.

Başlıca eserler, Abdülkâhir el-Cürcânî'nin Delâilü'l-i'câz'ı; ez-Zemahşerî'nin el-Keşşâf'ı; er-Râzî'nin Nihâyetü'l-îcâz fî dirâyeti'l-i'câz'ı; es-Sekkâkî'nin Miftâhu'l-ulûm'u; Bedruddîn b. Mâlik'in el-Misbâh fî ulûmi'l-meânî ve'l-beyân ve'l-bedî; Hatîb el-Kazvî'nin Telhîsu'l-miftâh'ı ile el-Îzâh'ı; Sadeddîn et-Teftâzânî'nin el-Mutavvel ile el-Muhtasar'ı ve daha sonra bunlara yazılan şerh, hâşiye ve ta'lîklardır.⁵⁴

II) Edebiyat Mektebi (Arap veya Zevk mektebi) :

Bu mektep mensupları felsefî ve mantıkî terim ve ta'rîflerden daha çok edebî zevk ve san'at ölçülerini esas almışlar, bol misâl ve şahitlerden hareketle edebî zevkin ve bir belâğat uslûbunun ortaya çıkmasına gayret sarf etmişlerdir. Bu mektebe mensup eserlerin okunup anlaşılmasının kelâm mektebine göre daha kolay olması sebebiyle bunlarla ilgili şerh, hâşiye ve ta'lîkâta ihtiyâç duyulmamıştır.

Daha çok Arapça'nın ana dili olarak kullanıldığı Arabistan yarımadası, Irak, Suriye, Mısır ve Mağrib'de hâkim olan bu mektep esaslarına göre yazılmış başlıca eserler İbnü Râşîk'in el-Umde'si; İbnü Sinân el-Hafâcî'nin Sırru'l-fesâha'sı; Üsâme b. Münkız'ın el-Bedî fî nakdi's-şir'i; Ziyâuddîn İbnü'l-Esîr'in el-Meselû's-sâir'i ile el-Câmiü'l-kebîr'i ve İbnü Ebî'l-Isba' el-Mısırî'nin Bedî'u'l-Kur'ân'ıdır.⁵⁵

⁵⁴ Kılıç, a. g. m. , DiA, V, 382.

⁵⁵ Kılıç, a. g. m. , DiA, V, 382-383.

MUKÂBELE

Bu bölümde mukâbele san'atının tanımı, unsurları, sıhhatü'l-mukâbele, fesâdü'l-mukâbele ve mukâbelenin taksîmâtı konularına dâir gerekli bilgiler verilecektir. Bunun yanında mukâbelenin başta tezât (tîbâk, mutâbeke, tekâfü) olmak üzere mürâ'âtü'n-nazîr ve leff-ü neşir san'atlarıyla kesişen ve ayrışan tarafları hakkında bilgiler verilecektir. Ayrıca, fâideli bilgiler başlığı altında mukâbele san'atına dâir bilinmesinde yarar gördüğümüz bazı husûsları dile getireceğiz. Son olarak mukâbelenin önemi başlığı altında gerekli bilgileri kaydedeceğiz. Bütün bu söylenenleri, her biri bu alanın otoritesi kabûl edilen âlimlerin görüşleri doğrultusunda ele alacağız. Doğrudan görüş ve düşüncelerinden istifâde edeceğimiz âlimlerin isimlerini şu şekilde sıralayabiliriz: Kudâme b. Ca'fer (ö.337 h.), Ebû Hilâl el-Askerî (ö. 400 h.), İbnü Raşîk el-Kayrevânî (ö. 456 h.), Ziyâuddîn İbnü'l-Esîr (ö. 637 h.), İbnü Ebi'l-İsba' (ö. 654 h.), Hatîp el-Kazvînî (ö. 739 h.), Yahya b. Hamza el-Alevî (ö. 749 h.), İbnü Hicce el-Hamevî (ö. 837 h.).

A- Mukâbelenin Tanımı ve Unsurları

Bed'î san'atları içerisinde muhassinât-ı mâneviyye (mânâ ile ilgili süsleme san'atları) den olan mukâbele, قابل fiilinin mastarı olup; sözlükte, yüz yüze gelmek, iki şeyi birbiriyle karşılaştırmak, savmak, karşılık vermek gibi mânâlara gelmektedir. Tekâbü'l-taqâbil mastarı da aynı anlamı ifâde eder.⁵⁶ Nitekim cennet ehlinin özelliklerini anlatan şu âyet-i kerîmede bu anlamda kullanılmıştır. ونزعا ما في صدورهم من غل إخوانا علي سرر متقابلين "Biz, onların gönüllerindeki kîni söküp attık; onlar artık köşkler üzerinde karşı karşıya oturan kardeşler olacaklar."⁵⁷

⁵⁶ Fîrûzâbâdî, a.g.e., s. 1046; Komisyon, el-Mu'cemu'l-arabî el-esâsî, s. 964; Komisyon, el-Mu'cemu'l-vasîf, II. 712; Ahmet Matlûb, Mu'cemu'l- mustalahâtî'l-belâğîyye ve tetavvuruhâ, s. 635; İsmail Durmuş, "Mukâbele", DiA, V, 101; Bolelli, a. g. e. , s. 361.

⁵⁷ Hicr, 15/47.

Bir bedî terimi olarak mukâbele, bir söz içinde geçen iki veya daha fazla unsurdan sonra her birinin karşıtını yahut ilgisini birbirlerine mukâbil olacak şekilde zikretmektir.⁵⁸

Arap edebiyatının büyük tenkîçilerinden biri olan Kudâme b. Ca'fer, mukâbeleyi şöyle tanımlamaktadır: “Şâirin, birbiriyle muvâfık veya muhâlif kılmak istediği (karşıtlık veya uygunluk münâsebeti tarzında) kelimeleri zikrettikten sonra şartlarına riâyet ederek; muvâfık olana muvâfık olanı, muhâlif olana da muhâlif olanı karşılık olarak getirmesidir.” Örnekler:

أَنْتَ بَعْدُ أَيَّامٍ طَوَالَ أَمَرْتِ تَقَاصِرْنَ وَاحْلَوْلَيْنِ لِي ثُمَّ إِنَّهُ
“(Günler) benim için kısa ve tatlı oldu. Bundan sonra uzun ve acı günler geldi.”⁵⁹ Karşıtlık unsurları: Kısa-uzun, tatlı-acı. Bu örnekte şiirin birinci beytinde geçen تَقَاصِرْنَ ve وَاحْلَوْلَيْنِ kelimeleri mukâbelenin mukaddemâtını(öncüllerini); طَوَالَ ve أَمَرْتِ kelimeleri ise, sâneviyyâtını(ikincilleri) oluşturmaktadır. Bu dört kelime de mukâbelenin unsurlarını oluşturmaktadır.

وَ إِذَا حَدِيثٌ سَاءَنِی لَمْ أَكْتَبْ وَإِذَا حَدِيثٌ سَرَّنِي لَمْ أَشِرْ
“Bana kötü söz söylendiğinde üzülmem. Beni mutlu edecek bir söz söylendiğinde ise sevinmem.”⁶⁰ Karşıtlık unsurları: Bana kötü söz söylendiğinde – beni mutlu edecek bir söz söylendiğinde, üzülmem-sevinmem. Bu örnekte şiirin birinci mısraında geçen سَاءَنِی ve لَمْ أَكْتَبْ kelimeleri mukâbelenin mukaddemâtını(öncüllerini); ikinci mısraında geçen سَرَّنِي ve لَمْ أَشِرْ kelimeleri ise sâneviyyâtını(ikincilleri) oluşturmaktadır. Bu dört kelime de mukâbelenin unsurlarını oluşturmaktadır. Müellifimizin tanımında geçen ve tarafımızdan “şartlarına riâyet ederek” tarzında tercüme ettiğimiz عَلَى الصَّحَّةِ ifâdesinden tam olarak neyin anlaşılması gerektiği husûsunu sıhhatü'l-mukâbele ve fesâdü'l-mukâbele bölümünde inceleyeceğimizi belirtmek isteriz.

Mukâbeleyi, tezâttan ayrı müstakil bir başlık altında ele alan el-Askerî şu tanımlı vermektedir: “Önce cümlelerin getirilmesi, ardından uygunluk veya karşıtlık münâsebeti tarzında lafız veya mânâ bakımından ilk cümlelerin benzerinin getirilmesi.”⁶¹ Örnekler:

⁵⁸ el-Kudâme, Nakdü's-şiir, s. 122; el-Askerî, Kitâbü's-Sinâ'ateyn, s. 304; el-Kayrevânî, el-Umde fi mehâsini's-şi'r ve âdâbihî ve nakdihî, II, 23; İbnü Ebi'l-İsba', Tahrîrü't-Tahbîr, s. 179; Ali el-Cârim - Mustafa Emîn, el-Belâğatü'l-vâziha, s. 285; Durmuş, a.g.m., DİA, V, 101; M. A. Yekta Saraç, Klâsik Edebiyat Bilgisi, s. 164; Bolelli, a. g. e., s. 361.

⁵⁹ Kudâme b. Ca'fer, a. g. e., s. 122. İlgili kaynaklarda şiirin kime ait olduğunu tespit edemedik.

⁶⁰ el-Kudâme, a. g. e., s. 122.

⁶¹ el-Askerî, a. g. e., s. 304.

Teebbeta Şerran bir şiirinde şöyle der:

أَهْرُ بِهِ فِي نَدْوَةِ الْحَيِّ عِطْفَهُ كَمَا هَزَّ عِطْفِي بِالْهَجَانِ الْأَوَارِكِ “Kabîlenin toplantı

yerinde onunla onun yanını sallarım. Nitekim erak ağacının yapraklarını yiyen hayvanlar güzel develerle birlikte benim yanımı sallarlar (elbiseme değer geçerler).”⁶² Karşıt unsurlar: Ben sallarım –onlar sallarlar, onun yanını-benim yanımı. Bu örnekte şiirin birinci mısırânda geçen أَهْرُ ve عِطْفَهُ kelimeleri mukâbelenin öncüllerini; ikinci mısırânda geçen هَزَّ ve عِطْفِي kelimeleri ise mukâbelenin ikincillerini oluşturmaktadır. Bu örnekte birbirlerine mukâbil olarak zikredilen “ben sallarım - onlar sallar ve onun yanını – benim yanımı” ifâdelerine dikkat çekmek istiyoruz. Bu tarz bir yaklaşım bizleri, Kur’ân’ın şu âyetlerinde mukâbele san’atının gerçekleşip gerçekleşmediği sorusunu sormaya sevketmektedir. فلا تخشوهم واخشوني “Sakın onlardan korkmayın! Yalnız benden korkun.”⁶³Karşıt unsurlar: korkmayın – korkun, onlardan – benden. Yukarıdaki şiirde “onun yanı ile benim yanım” ifâdeleri bir şekilde birbirlerinin mukâbili oluyorsa, “onlardan ve benden” sözcükleri neden birbirlerinin mukâbili olmasınlar ! Şu âyet-i kerîmeyi de okuyucularımızın dikkatlerine sunuyoruz: أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفِرَةَ بِأَذْنِهِ “Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır.”⁶⁴Karşıt unsurlar: Onlar – Allah, ateşe çağırırlar - cennete ve bağışlanmaya çağırır.

Bir şâir şöyle der:

وَمَنْ لَوْ أَرَاهُ صَادِيًّا لَسَقَيْتُهُ وَمَنْ لَوْ رَأَيْتَنِي صَادِيًّا لَسَقَانِي

وَمَنْ لَوْ أَرَاهُ عَائِيًّا لَفَدَيْتُهُ وَمَنْ لَوْ رَأَيْتَنِي عَائِيًّا لَفَدَانِي

“Ben onu susuzluktan kıvrandır halde görsem onun susuzluğunu gideririm. Şâyet o, beni susuzluktan kıvrandır halde görse susuzluğumu giderir. Onun esîr düştüğünü görsem fide verip onu kurtarırım. O da benim esîr düştüğümü görse fide verip beni kurtarır.”⁶⁵ Karşıt unsurlar: Ben onu susuzluktan kıvrandır halde görsem - o beni susuzluktan kıvrandır halde görse, susuzluğunu gideririm - susuzluğumu giderir, Onun esîr düştüğünü görsem-benim esîr düştüğümü görse, fide verip onu kurtarırım- fide verip beni kurtarır.

⁶² el-Askerî, a. g. e. , s. 304.

⁶³ Bakara, 2/150.

⁶⁴ Bakara, 2/221.

⁶⁵ el-Askerî, a. g. e. , s. 304.

Aynı mantık ölçüleri içerisinde gerçekleşen şu iki örneği de kaydetmenin mukâbele san'atının felsefesini anlama açısından yararlı olacağına inanıyoruz. Adiy b.Rik'a el-Âmilî (ö. 95 h.) bir şiirinde şöyle der:

“Bir elimi ona yastık
وَلَقَدْ ثَنَيْتُ يَدَ الْفَتَاةِ وَسَادَةً
لي جاعلاً إحدَى يَدَيَّ وَسَادَهَا
yaparken kızın elini kendime yastık ettim.”⁶⁶ Karşıt unsurlar: kızın elini - kendi elimi, kendime yastık ettim- ona yastık ettim.

Amr b. Gülsûm (ö. 584 m.)

“Biz onları doğruluğu şiâr edinmiş olan
وَرْتَنَاهُمْ عَنْ آبَاءِ صِدْقٍ وَنُورِئَهَا إِذَا مُتْنَا بِنِينَا
babalarımızdan devraldık. Öldüğümüzde onları çocuklarımıza devredeceğiz.”⁶⁷ Karşıt unsurlar: “devraldık- devredeceğiz, babalarımızdan- çocuklarımıza. Bu örneklerde de görüldüğü gibi cümlede birbirlerine mukâbil olarak zikredilen kelime veya ifâdeler birbirinin zıddı olan kelime ve ifâdeler olabileceği gibi, baba oğul gibi nispet bulunduran kelime ve ifâdeler de olabilir.⁶⁸

el-Kudâme'nin kendi kitabında mukâbele san'atıyla ilgili olarak verdiği ve aynı mantık ölçüleri dâhilinde gerçekleşen şu örneği de kaydetmek istiyoruz.

جَزَى اللهُ عَنَّا ذَاتَ بَعْلِ تَصَدَّقَتْ
عَلَى عَزَبٍ حَتَّى يَكُونَ لَهُ أَهْلٌ
فَإِنَّا سَنَجْزِيهَا كَمَا فَعَلْتَ بِنَا
إِذَا مَا تَزَوَّجْنَا وَلَيْسَ لَهَا بَعْلٌ

“Allah, (evlenip) aile sahibi olması için bir bekâra yardım eden evli bir kadını (bize yaptığı iyilikten ötürü) mükâfatlandırсын. Evlendiğimizde bize nasıl iyilik yaptı ise bekâr (dul) kaldığında mutlaka ona iyilik yapacağız.”⁶⁹ Karşıt unsurlar: Evli kadın-bekâr erkek, bekâr erkeğin ihtiyâcı-bekâr kadının ihtiyâcı. el-Kudâme, bu şiirdeki mukâbele san'atını beyân sademinde şu açıklamara yer verir: “Şâir gayet başarılı bir şekilde mukâbele san'atını icrâ etmiştir. Çünkü evli kadına mukâbil bekâr erkeği; bekâr erkeğin ihtiyâcına mukâbil bekâr kadının ihtiyâcını karşılıklı bir şekilde zikretmiş ve mukâbelenin şartlarından hiçbirini eksik bırakmamıştır.”⁷⁰Bu tür mukâbele örneklerinde el-Askerî'nin, el-Kudâme ile aynı görüşü

⁶⁶ el-Askerî, a. g. e. , s. 304.

⁶⁷ el-Askerî, a. g. e. , s. 304.

⁶⁸ Daha fazla bilgi için bkz. Saraç, a. g. e. , s. 163.

⁶⁹ el-Kudâme, a. g. e. , s. ,123.

⁷⁰ el-Kudâme, a. g. e. , s. ,123.

paylaştığını söyleyebiliriz. Ayrıca mukâbele sanatıyla ilgili el-Kudâme'nin kendi kitabında zikrettiği beş örneğin aynılarının el-Askerî'nin ilgili kitabında yer aldığına da işâret etmek isteriz.

el-Kayrevânî ise, mukâbeleyi şöyle tanımlamaktadır: "Sözü gerektiği gibi terfîp edip; cümlelerin başına ve sonuna uygunluk veya karşıtlık münâsebeti tarzında yakışanı (uygun olanı) getirmektir."⁷¹ Doğrusu bu tanımın da yukarıda verilen el-Kudâme ve el-Askerî'nin tanımına ne kadar yakın olduğu görülmektedir. Zaten el-Kayrevânî verdiği ilk örnekte, el-Kudâme'nin ismini vererek, onun inşâd ettiği ve şâirlerden birine âit olan şu beyti zikreder: **فَيَا عَجَبًا كَيْفَ اتَّفَقْنَا فَنَاصِحٌ وَفِيٍّ وَمَطْوِيُّ عَلَى الْغِلِّ غَايِرٌ!** "Hayret! Nasıl bir oluruz? Ben dürüst ve vefâkâr bir kimseyim. Sen ise hîlekâr ve hâin bir kimsesin".⁷² Karşıt unsurlar: Dürüst - hîlekâr, vefâkâr – hâin.

Nâbiğa el- Ca'dî (ö. 50 h.) bir şiirinde şöyle der:

فَتَى تَمَّ فِيهِ مَا يَسُرُّ صَدِيقَهُ عَلَى أَنَّ فِيهِ مَا يَسُوءُ الْأَعَادِيَا "O dostunu sevindiren şeylerin kendisinde bulunduğu bir gençtir. Ancak onda düşmanları üzen şeyler de vardır." Karşıt unsurlar: Sevindiren – üzen, dost - düşmanlar.⁷³

Amr b. Ma'dî Kerib ez- Zebîdî (ö. 21 h.) şöyle der:

وَيَفَنَى قَبْلَ زَادِ الْقَوْمِ زَادِي وَيَبْقَى بَعْدَ حِلْمِ الْقَوْمِ حِلْمِي "Kavmin hilminden sonra benim hilmim devam eder (Ben onlardan daha ağırbaşlıyım). Kavmin azığından önce benim azığım biter (Ben onlardan daha cömertim)."⁷⁴ Karşıt unsurlar: Bâkî kalır-fânî olur, sonra-önce.

Mukâbeleyi, "sıhhatü'l-mukâbelât" başlığı altında tezât san'atından müstakil bir bedî san'atı olarak mütâlaa eden İbnü Ebi'l-İsba', şu tanımı vermektedir: "Mütekellimin, cümleyi gerektiği şekilde terfîp edip cümlelerin başında zikredilenlere karşılık onların zıtlarını her biri birbirine karşılık gelecek şekilde (muhâlif olana muhâlif olanı, muvâfık olana muvâfık olanı) getirmesidir. Şöyleki, cümlelerin başında birinci sırada yer alan kelimeye karşılık zikredilecek kelimenin bulunduğu yerde birinci sırada yer alması gerekir. Aynı şekilde cümlelerin başında ikinci sırada yer alan kelimeye karşılık zikredilecek kelimenin de bulunduğu yerde ikinci

⁷¹ Kayrevânî, el-Umde fî mehâsini'ş-şî'r ve âdâbihî ve nakdihî, II. , 23.

⁷² Kayrevânî, a. g. e. , II. , 23.

⁷³ Kayrevânî, a. g. e. , II. , 24.

⁷⁴ Kayrevânî, a. g. e. , II. , 24.

sırada yer alması gerekir. ”⁷⁵Dikkat edilecek olursa bu tanım da yukarıda verilen tanımların hemen hemen aynıdır. Sadece açık bir şekilde ikincil unsurların öncüllerin sırasına göre tertîp edilmesi tanımda şart koşulmuş. Bu husûsu “Sihhatü'l-mukâbele - Fesâdü'l-mukâbele” başlığı altında ayrıntılı olarak işleyeceğimizi belirtmek isteriz.

Hz. Peygamber(s. a. s.), Âişe(r. a.) vâlidemize hitâben şöyle buyurmuşlardır:

“Ey Âişe! عليك بالرفق يا عائشة! فإنه ما كان في شيء إلا زانه ولا نُزِعَ من شيء إلا شأنه Sakın şefkatten ayrılma! Şüphesiz ki şefkat bir şeyde bulunursa mutlaka onu süsler. Bir şeyden de alınırsa onu lekeler.”⁷⁶ Karşıt unsurlar: Bir şeyde bulunursa - bir şeyden alınır(bulunmazsa), onu süsler - onu lekeler.

el-Mütenebbî(ö. 354 h.) bir şiirinde şöyle der:

“Gecenin karanlığı أُرُورُهُمْ وَسَوَادُ اللَّيْلِ يَشْفَعُ لِي وَأَنْتَنِي وَبَيَاضُ الصُّبْحِ يُعْرِى بِي bana arkadaşlık ettiği halde ben onları ziyâret ediyorum. Geri döndüğümde ise, sabahın aydınlığı bana tutkun oluyor.”⁷⁷ Karşıt unsurlar: Ziyâret ediyorum – ayrılıyorum, siyahlık – beyazlık, gece – gündüz, arkadaşlık ediyor – tutkun oluyor, لِي – بِي .

Mukâbeleyi tezât başlığı altında ona bağlı bir alt tür olarak ele alan el-Kazvînî, Miftâhu'l-Ulûm'un üçüncü bölümüne ilişkin yazmış olduğu et-Telhîs adlı eserinde şu tanımı vermektedir.” Birbiriyle uyumlu iki yahut daha çok mânânın sırası ile (tertîbe riâyet ederek) karşılıklı olarak getirilmeleridir.”⁷⁸

“Artık az gülsünler, çok ağlasınlar.”⁷⁹ Karşıt unsurlar: Gülsünler-ağlasınlar, az-çok.

el-Mütenebbî bir şiirinde şöyle der:

“Şans ve talih insana فَلَا الْجُودُ يُفْنِي الْمَالَ وَالْجَدُّ مُقْبِلٌ وَلَا الْبُخْلُ يُبْقِي الْمَالَ وَالْجَدُّ مُدْبِرٌ yöneldiğinde, cömertlik malı tüketmez. Şans ve talih kişiye sırt çevirdiğinde ise, cimrilik malı

⁷⁵ İbnü Ebi'l-Isba', Tahrîrü't-Tahbîr, s. 179.

⁷⁶ Müslim, Birr ve's-sıla 78; İbnü Ebi'l-Isba', a. g. e. , s. 181.

⁷⁷ İbnü Ebi'l-Isba, a. g. e. , s. 181.

⁷⁸ Kazvînî, Telhîsü'l-miftâh, s. 137.

⁷⁹ Tevbe, 9/82.

(insanın elinde) tutamaz.”⁸⁰ Karşıt unsurlar: Cömertlik-cimrilik, tüketmez-(elde) tutamaz, yöneldiğinde - sırtçevirdiğinde.

Anlatıldığına göre Halîfe Mansûr(ö. 158 h.), Muhammed b. İmrân et-Talhî'ye: Senin cimri bir kimse olduğun haberi bana ulaştı, der. Bunun üzerine يا أمير المؤمنين ما أجمد في حق ولا أذوب في باطل “Ey müminlerin emiri! Ben ne hakka karşı donuk (ilgisiz kalmak) kaldım, ne de bâtılda eriyip kayboldum”,der.⁸¹Karşıt unsurlar: donmak – erimek, hak – bâtil.

Mukâbele san'atına ilişkin görüşlerinde büyük ölçüde İbnü'l-Esîr'in etkisinde kalan Yahya b. Hamza el-Alevî, tatbîk ismi altında ele aldığı mukâbeleyle; “cümlede aralarında zıtlık bulunan iki kelimeyi bir arada zikretmektir” şeklinde ta'rîf eder ve şu âyet-i kerîmeyi örnek verir:

فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا ”Artık az gülsünler, çok ağlasınlar.”⁸² Karşıt unsurlar: Gülsünler-ağlasınlar, az-çok.

Bu san'atın tezât ve tekâfü şeklinde isimlendirilmesinde belâğat âlimlerinin ittifâk ettiklerini, ihtilâfın; tıbâk, mutâbeke, tatbîk kelimeleri üzerinde geçtiğini belirttikten sonra uygun görülen isimlendirmenin mukâbele olduğunu belirtir.⁸³Edîplerden biri şöyle demiştir:

مَنْ أَعَدَّتْهُ نِكَايَةُ النَّوَامِ أَقَامَتْهُ إِعَانَةُ الْكِرَامِ وَمَنْ أَلْبَسَهُ اللَّيْلُ لَوْنَ ظُلْمَائِهِ نَزَعَهُ النَّهَارُ عَنْهُ بَضِيَائِهِ “Alçak kimselerin ihâneti kimi oturtursa (çökertirse) , cömert kimselerin yardımı onu ayağa kaldıracaktır (kurtaracaktır). Gecenin karanlığı kimin üzerine çökerse, gündüzün ışığı onu aydınlatacaktır.”⁸⁴ Karşıt unsurlar: Alçak kimselerin ihâneti - cömert kimselerin yardımı, oturturtmak - ayağa kaldırmak; Karşıt unsurlar: gece – gündüz, karanlık – ışık, giydirmek – üzerinden söküp almak.

B- Mukâbelenin Sıhhat ve Fesâdı

⁸⁰ el-Kazvîni, el-İzâh fî ulûmi'l-belâğ, s. 194.

⁸¹ Kazvîni, a. g. e. , s. 194.

⁸² Tevbe, 9/82.

⁸³ el-Alevî, et-Tırâzû'l-mütezzammin li esrâri'l-belâğ, II. , 377-378.

⁸⁴ el-Alevî, a. g. e. , II. , 380.

Bu başlık altında sahîh mukâbelenin şartlarını belâğat teorisyenlerinin görüşleri çerçevesinde ele alıp değerlendireceğiz. Başka bir ifâde ile bir mukâbelenin belâğat âlimleri nezdinde geçerli ve makbûl olması için hangi şart ve özellikleri taşıması gerektiğini ele alacağız. Bu durumun diğer taraftan mukâbelenin fesâdına sebep olan hususların neler olduğu konusunu gündeme getireceği pek âşikârdır. Bu sebeple bu iki husûsu bir başlık altında ele almayı uygun bulduk.

Genel olarak bu konu belâğat âlimleri tarafından, mukâbelede yar alan ikincil unsurların öncüllerin sırasına göre tertîp edilmesi, cümledeki muhâlif veya muvâfık unsurların birbirleriyle tam olarak karşıtlık oluşturabilmeleri ve mukâbil unsurların hâricinde fazladan zikredilen unsurların mukâbelenin sıhhatini ifsâd edip etmediği açılarından değerlendirilmiştir. Belâğat âlimlerinin bu hususları nasıl değerlendiklerini örneklerle ele alalım.

el- Kudâme'nin sahîh mukâbeleye verdiği örnekler:

Ukayl b. Haccâc bir şiirinde şöyle der:

وَلَمْ تَصَوِّبْ إِلَىٰ أَدْنَىٰ مَهَاوِيهَا تَشَقُّ فِي حَيْثُ لَمْ تَبْعُدْ مِصْعَدَةً
"Yükselişte uzak olmayan bir yere doğru giderdi (Fazîlette çok üstün derecelere sahip değildi). Düşüşte en küçük şeye (rezâletin en küçüğüne) meyiletmezdi". Karşıtlık unsurlar: Uzak-yakın, yükseliş (derece) - düşüş (dereke). Bu örnekte mukâbil unsurların (uzak – yakın, yükseliş – düşüş) birebir birbirlerinin zıddı olan kelimeler olması dikkatlerimizi çekmektedir. Kendisi de bu duruma işâretle ilgili kelimelerin böyle birbirinin tam zıddı olan kelimeler olmaması durumunda mukâbelenin nâkıs(eksik) olacağını belirtir.⁸⁵

Tırimmâh b. Hakîm (ö. 150 h.) bir şiirinde şöyle demiştir:

أَسْرَيْنَاهُمْ وَأَنْعَمْنَا عَلَيْهِمْ وَأَسْقَيْنَا دِمَاءَهُمُ التَّرَابَا

فَمَا صَبَرُوا لِإِسِّ عِنْدَ حَرْبٍ وَلَا أَدَّوْا لِحُسْنِ يَدِ تَوَابَا

"Biz onları esîr aldık ve onlara ikrâmda bulunduk. Onların kanlarıyla toprağı suladık (esîr aldıklarımızın bir kısmını serbest bıraktık, diğer bir kısmını ise öldürdük). Savaş esnasında sıkıntıya katlanamadılar ve yapılan iyiliğe güzel karşılık veremediler. (ne savaşmasını bilirler, ne de yapılan iyiliğe karşılık vermesini)". Karşıtlık unsurlar: Kanlarıyla

⁸⁵ el-Kudâme, a. g. e. , s. 122.

toprağı suladık-savaş esnasında sıkıntıya katlanamadılar, onlara ikrâmda bulunduk-yapılan iyiliğe karşılık veremediler.⁸⁶

Mukâbelenin fesâdına ilişkin tanımı: “Şâirin bir kelimenin mânâsını başka bir kelimenin mânâsıyla muvâfakat veya muhâlefet yoluyla karşılaştırmak istemesinin ardından daha sonra gelen kelimelerin mânâlarından birinin diğeriyle muvâfık veya muhâlif olmamasıdır.”⁸⁷ Mukâbelenin fesâdına ilişkin örnekler:

Ebû Ali el-Kuraşî bir şiirinde şöyle der:

أَنْتَ زَيْنُ الدُّنْيَا وَ غَيْثُ الْجُنُودِ يَا ابْنَ خَيْرِ الْأَخْيَارِ مِنْ عَبْدِ شَمْسٍ
Ey Abdişems soyunun en hayırlılarının en hayırlısının oğlu! Sen dünyanın süsü, orduların yardımcısıdır.” Bu beyitte زَيْنُ الدُّنْيَا (dünyanın süsü) ifâdesi ile غَيْثُ الْجُنُودِ (orduların yardımcısı) ifâdesi mukâbil olarak zikredilmek istenmiştir. Oysa bu iki ifâde birbirinin zıddı olmadığı gibi muvâfıkı da değildir. Bu da bir eksikliklerdir.⁸⁸

Aynı şâir bir başka şiirinde şöyle der:

قَدَّمَا لِهَا مَةِ الصَّنَدِيدِ رُحَمَاءُ لِذِي الصَّلَاحِ وَضَرَّابُونَ
“Salah sahibi kimselere merhametlidirler. Asîlzâde olan kimsenin başını vururlardı.”⁸⁹ Bu sağlıklı bir mukâbele değildir. Çünkü asîlzâde anlamına gelen الصَّنَدِيدِ kelimesi, iyilik sahibi anlamına gelen ذِي الصَّلَاحِ kelimesinin muhâlif olmadığı gibi benzeri de değildir. O kelime (asîlzâde)nin yerine الشَّرِيرُ (kötülüğü huy edinmiş) kelimesi getirilmiş olsaydı sağlıklı bir mukâbele olurdu. Aynı türden bir hatayı ihtivâ eden İmru’l-kays (ö. 545 m.)’in şu beytini, râvîlerin o hatayı gidermek için bir kelimedede değişiklik yaptıklarını ifade ile tahlîlini yapar:

وَلَكِنَّهَا نَفْسٌ تُسَاقِطُ أَنْفَسَا فَلَوْ أَنَّهَا نَفْسٌ تَمُوتُ سَوِيَّةً
“Eğer o, eşit şekilde (tek seferde) ölen bir can olsaydı (ne güzel olurdu). Fakat o birkaç nefis olarak düşen bir candır”. Râvîler, سَوِيَّةً kelimesinin yerine جمعية (toplu halde) kelimesini koymuşlardır. Çünkü bu kelime تُسَاقِطُ kelimesine mukâbil olarak zikredilirse önceki kelimededen daha uygun düşer.⁹⁰ Burada bir

⁸⁶ el-Kudâme, a. g. e. , s.122-123.

⁸⁷ el-Kudâme, a. g. e. , s.166.

⁸⁸ el-Kudâme, a. g. e. , s. 166.

⁸⁹ el-Kudâme, a. g. e. , s. 166.

⁹⁰ el-Kudâme, a. g. e. , s. 166-167.

noktanın altını çizmek istiyoruz: Müellifimiz mukâbelede ikincillerin, öncüllerin sırasına göre tertîp edilmesi gerektiğinden sarîh bir ifâdeyle bahsetmez. Ancak konuya ilişkin verdiği örneklerin tamamında, ikincil unsurların öncüllerin sırasına göre tertîp edildiğini görmekteyiz.

Kudâme b.Ca'fer'in mukâbeleye ilişkin verdiği sekiz örneğin beşini bire bir alıntıl原因an el-Askerî, fesâdü'l-mukâbele tanımında da yine onun izinden gitmiştir: "Cümlede bir mânâ zikredersin, muktezâ-i hâl onun uygunluk veya karşıtlık münâsebeti tarzında muvâfık veya muhâlifinin getirilmesini gerektirir. Sen ise aksini yaparsın."⁹¹Bu sebeple biz de aynı şeyleri tekrar etmek yerine, konunun anlaşılmasına katkısı olacağı düşüncesiyle farklı olan şu örneği vermekle yetindik:

مَا صَاحَبْتُ خَيْرًا وَلَا فَاسِقًا وَمَا جَاءَنِي أَحْمَرُ وَلَا أَسْمَرُ "Ne iyi birisiyle arkadaşlık ettim; ne de fâsık olanla. Bana ne kırmızı geldi; ne de esmer." el-Askerî'ye göre yanlış olan bu mukâbelenin tashîhi şu şekilde olmalıdır: مَا جَاءَنِي أَحْمَرُ وَلَا أَسْوَدُ، وَمَا صَاحَبْتُ خَيْرًا وَلَا شَرِيرًا "Ne iyiliği huy edinmiş birisiyle arkadaşlık ettim; ne de kötülüğü huy edinmiş birisiyle." Bana ne kırmızı geldi, ne de esmer.⁹²

Sahîh bir mukâbelede, el-Kudâme ve el-Askerî'nin şartlarına ilâveten ikincil unsurların, öncüllerin sırasına göre tertîp edilmesini ve mukâbelede zâid unsurların bulunmamasını da şart koşan el-Kayrevânî'nin sahîh mukâbele örnekleri:

Ebû Dülâme bir şiirinde şöyle der:

مَا أَحْسَنَ الدِّينَ وَالدُّنْيَا إِذَا اجْتَمَعَا وَأَقْبَحَ الْكُفْرَ وَالْإِفْلَاسَ بِالرَّجُلِ "Din ve dünya (servet), bir arda bulduklarında ne güzel olur! Kişide küfür ve iflâsın bulunması ise ne çirkin bir şeydir!"⁹³ Karşıtlı unsurlar: Ne güzeldir – ne çirkindir, din – küfür, dünya(servet) – iflâs. Gerçekten de bu şiirde mukâbil olarak zikredilen; أَحْسَنَ – أَقْبَحَ، الدِّينَ – الْكُفْرَ، الدُّنْيَا – الْإِفْلَاسَ kelimeleri birbirlerinin zıddıdır.

İbrahim b. Hilâl es-Sâbî şöyle der:

⁹¹ el-Askerî, a. g. e. , s. 306.

⁹² el-Askerî, a. g. e. , s. 306.

⁹³ Kayrevânî, a. g. e. , II. , 24.

وَأَعَدَّ لِمُحْسِنِهِمْ جَنَّةً وَثَوَابًا وَلِمُسِيئِهِمْ نَارًا وَعِقَابًا “Onların iyilerine cennet ve mükâfat; kötülerine de cehennem ve cezâ hazırlamıştır:”⁹⁴ Karşıtlar: iyilerine-kötülerine, cennet-cehennem, mükâfat-cezâ.

İmrü’u’l-kays b.Hucr (ö. 545 m.) şöyle der: كَأَنَّ قُلُوبَ الطَّيْرِ رَطْبًا وَيَابِسًا لَدَىٰ وَكُرِّهَا “Yaş (taze) ve kuru olarak yuvalarının yanında bulunan kuşların kalpleri, hünnap ağacının kırmızı meyvesiyle kurumuş hurmaya benzer.”⁹⁵ Karşıtlar: Taze kalp ve ciğer- hünnap ağacının kırmızı meyvesi, Kurumuş kalp ve ciğer- kurumuş hurma.

Mukâbelenin fesâdına ilişkin örnekleri:

İbnu’l-Mu’tez (ö. 296 h.) şöyle der: كَمَا أَحْمَرَتْ مِنَ الْخَجَلِ بَيَاضٌ فِي جَوَانِبِهِ إِحْمِرَارٌ “Kenarlarında kırmızılığın bulunduğu bir beyazlık. Tıpkı (kişinin) utanmasından ötürü yanaklarının âl âl olması gibi.” Çünkü yanaklardaki kırmızılığın kenarda değil ortada oluştuğunu, ama beyazda bulunan kırmızılığın ise kenarda olduğunu ifâde ile bu mukâbelenin kusurlu olduğunu belirtir.⁹⁶

Ebû Nüvâs (ö.198 h.) şöyle der: أَرَى الْفَضْلَ لِلدُّنْيَا وَلِلدِّينِ جَامِعًا كَمَا السَّهْمُ فِيهِ الْفَوْقُ وَالرَّيْشُ وَالنَّصْلُ “Fazîleti, din ve dünyanın (iyilik ve güzelliklerini) câmî olarak görüyorum. Nitekim okta (her iki ucuna gelecek şekilde) gez, tüy ve demir vardır.” Bu beyitte din ve dünya kelimeleri ile, fûk (gez) ve nasl (okun ucuna geçirilen demir) kelimelerinin birbirlerinin mukâbili olarak zikredildiğini, rîş (tüy) kelimesinin ise fazladan zikredildiğini ve bu durumun eksiklik olduğunu belirtir.⁹⁷

Müellifimizin bu iddiâsına İbnü Ebî'l-İsba”dan alıntı yaparak cevap vermek istiyoruz: Bazı müelliflerin (el-Kayrevânî gibi) bu bapta ele alıp fesâdına hükmettikleri Ebû Nüvâs’a (ö. 198 h.) ait şu beyti inceler: أَرَى الْفَضْلَ لِلدُّنْيَا وَلِلدِّينِ جَامِعًا كَمَا السَّهْمُ فِيهِ الْفَوْقُ وَالرَّيْشُ وَالنَّصْلُ “Fazîleti, din ve dünyayı câmî olarak görüyorum. Nitekim okta (her iki ucuna gelecek şekilde) gez, tüy ve demir vardır.”

⁹⁴ el-Kayrevânî, a. g. e. , II. , 26.

⁹⁵ el-Kayrevânî, a. g. e. , II. , 27.

⁹⁶ el-Kayrevânî, a. g. e. , II. , 26.

⁹⁷ el-Kayrevânî, a. g. e. , II. , 27.

Bu beyitte din ve dünya kelimelerine karşılık, الفوق (gez), النصل (okun ucuna geçirilen demir) kelimelerinin zikredildiğini, الريش (tüy) kelimesinin yok farz edilerek ona mukâbil herhangi bir şeyin zikredilmediğini ve bu sebeple mukâbelenin fesâdına hükmeden bazı müelliflerin bulunduğunu zikrettikten sonra, kendi değerlendirmesine göre ilgili beytin sahîh mukâbele çerçevesinde değerlendirilmesi gerektiğini beyânla sözlerine şöyle devam eder: “Çünkü Ebû Nüvâs, övdüğü kimsede, akıllı mükellef kimseler için zarûrî olan şeylerin, din ve dünya menfaatlerinin kendisinde bulunduğunu belirtmek istemiştir. Ki, bunlar muhâlif bir şeyin iki tarafı (yanı) gibidirler. Nitekim okun her iki tarafında zarûrî olan (onlarsız oktan bahsedemeyeceğimiz) şeyler vardır. Çünkü gez, yayı yerleştirdiğimiz yerdir; tüy, okun hızlı gitmesini te'mîn eder; nasl (okun ucuna geçirilen demir) ise yaralama ve öldürme işini yapar. Şâir de memdûhu (övülen kimseyi), oka benzetmek istemiştir. Nasıl ki okun bir ucunda gez ve tüy; buna mukâbil diğer ucunda demir bulunuyorsa, övülen kimsede de erdemin iki tarafı şeklinde beliren din ve dünyanın maslahat ve menfaatleri bulunmaktadır. Kaldı ki zâhiren mukâbele san'atının fesâdına sebep olacak gibi gözükken zâhirî (melfûz) bir unsur, iyice (zihinden geçirilen kısmıyla) düşünülmediği zaman hiç de öyle olmadığı anlaşılacaktır. Nitekim Kur'ân-ı Kerîm'de şöyle buyrulmaktadır: الشيطان يعدكم الفقر ويأمركم بالفحشاء والله يعدكم مغفرة منه وفضلاً “Şeytan sizi fakirlikle korkutur ve size cimriliği telkîn eder. Allah ise size katından bir mağfiret ve bir lütuf vaat eder...”⁹⁸. Cümlelerin başında iki şey zikredilmiştir: fakirlikle korkutmak ve cimriliği telkîn etmek. Cümlelerin sonunda zâhiren bakıldığında sanki tek bir şey olan Allah'ın vadi, önce geçen iki şeye mukâbil olarak zikredilmiştir. Bu sebepten mukâbelenin sıhhatinin ihlâl edildiği düşünülmektedir. Oysa durum sanıldığı gibi değildir. Burada lütuf fakirliğe; mağfiret de pintiliği telkîn etmeye karşılık olarak zikredildi. Çünkü pintilik, cezâlandırmayı gerektirir. Bağışlamak ise, cezalandırmaya karşılık gelir. Böyle olunca bunlardan sadece birisi zikredildi.”⁹⁹ Bedruddîn ez-Zerkeşî'nin (ö. 1392 m.) bu konudaki görüşleri, İbnü Ebi'l-İsba'nın görüşleriyle tamamen örtüşmektedir.¹⁰⁰

Konunun daha iyi anlaşılması için ilgili âyetleri buraya kaydetmek istiyoruz:

“أَجَلٌ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرْمٌ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا” için de yolcular için de bir geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek

⁹⁸ Bakara, 2/268.

⁹⁹ İbnü Ebi'l-İsba', a. g. e. , s. 182-183.

¹⁰⁰ ez-Zerkeşî, el-Burhân fî ulûmi'l-Kur'ân, III. , 463.

sizlere helâl kılındı. Kara avı ise ihrâmli olduğunuz sürece size harâm kılındı.”¹⁰¹ Karşıt unsurlar: Helâl kılındı - harâm kılındı, sizin lehinize - sizin aleyhinize, deniz avı - kara avı. Bu mukâbelede صَيْدُ الْبَحْرِ ifâdesine karşılık صَيْدُ الْبَرِّ zikredilmiş; cümlede bulunan وَطَعَامُهُ kelimesi ise fazladan zikredilmiş gibi gözükmetedir. Oysa durum el-Kayrevânî’ nin sandığı gibi değildir.

يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْأَيْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَةِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبَيْرِ وَالنَّفْوَى “Ey iman edenler! Siz baş başa gizlice konuştuğunuz zaman, günah, düşmanlık ve peygambere isyânı konuşmayın. İyilik ve takvâyı konuşun.”¹⁰² Karşıt unsurlar: Konuşmayın - konuşun, günah - iyilik, düşmanlık – takvâ. Âyette مَعْصِيَةِ الرَّسُولِ ifâdesi fazladan bir unsur gibi gözükmetedir. Ancak iyi düşünöldüğü takdirde o ifâdenin, takvâ kelimesine mukâbil olarak zikredilen düşmanlık kelimesiyle birlikte tek bir unsur gibi düşünölməsi gerektiğine kanâat getirilir.¹⁰³

لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَائُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ النَّفْوَى مِنْكُمْ “Onların etleri ve kanları asla Allah’a ulaşmaz. Fakat O’na sizin takvânız (Allah’a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır.”¹⁰⁴ Burada da aynı durum söz konusudur. Çünkü takvâ kelimesine mukâbil zikredilen لُحُومَهَا وَلَا دِمَائُهَا kelimeleri iki kelime gibi durup biri zâid unsur olarak gözüküyorsa da durum gerçekte öyle değildir.

أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفُورَةِ بِإِذْنِهِ “Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır.”¹⁰⁵ Karşıt unsurlar: Onlar – Allah, ateşe çağırırlar - cennete ve bağışlanmaya çağırır.

Ebû Muhammed Abdülkerîm, Mısır hükümdârı Nizâr b.Muîd’i överken şöyle der: إِلَى (Bu methiyemi) öyle bir hükümdâra ithâf ediyorum ki, onunla diğér hükümdârlar arasında yıldızlarla yer arasındaki kadar mesâfe vardır.” Karşıt unsurlar: Hükümdârlar - yıldızlar, övdüğü hükümdâr - yer. İkincil unsurların,

¹⁰¹ Mâide, 5/96.

¹⁰² Mücâdele, 58/9.

¹⁰³ Takvâ ile Rasûle itâat arasındaki münâsebet için bkz. Hucurât, 49/1-3.

¹⁰⁴ Hac, 22/37.

¹⁰⁵ Bakara, 2/221.

öncüllerin sırasına göre tertip edildiğini düşündüğümüzde bu sonuca varacağımızı; hakîkatte ise şâirin övdüğü kimseyi yıldızlara benzetmek istediği ortadadır.

İbnü Ebi'l-Isba'ın; mukâbelenin sıhhat ve fesâdına ilişkin görüşleri, vermiş olduğu tanımda mündemiç olduğu için mukâbele tanımını burada tekrar etmek zorunda kalıyoruz: "Mütekellimin, cümleyi gerektiği şekilde tertîp edip cümlenin başında zikredilenlere karşılık onların zıtlarını her biri birbirine karşılık gelecek şekilde (muhâlif olana muhâlif olanı, muvâfık olana muvâfık olanı) getirmesidir. Birinciye karşılık birinciyi; ikinciye karşılık ikinciyi tertîbe riâyet ederek zikretmektir. Tertîp her ne vakit ihlâl edilirse, mukâbele fâsid olur."¹⁰⁶

Bu tanıma göre sahîh mukâbelenin şartlarını şu şekilde belirleyebiliriz: a) İkincil unsurlar, öncüllerin sırasına göre yer almış olacak (tertîb şartı), b) Muhâlif mukâbelede birbirine mukâbil olarak zikredilen kelimeler birbirinin muhâlifi olmalı, muvâfık mukâbelede de birbirine mukâbil olarak zikredilen kelimelerin birbirinin muvâfıkı olmaları. Cümlede mukâbil unsurların dışında dış görünüş itibârı ile zâid unsur gibi görünen unsurların mukâbelenin sıhhatini ihlâl etmeyeceğine ilişkin görüşlerini, bunun aksini düşünen el-Kayrevânî'ye cevap sadedinde s. 25-26 da kaydettiğimiz için burada tekrar zikretmiyoruz.

İbnü Ebi'l-Isba'ın sahîh mukâbeleğe verdiği örnekler:

Ebû Dülâme bir şiirinde şöyle der:

“Din ve dünya (servet), مَا أَحْسَنَ الدِّينَ وَالدُّنْيَا إِذَا اجْتَمَعَا وَأَفْبَحَ الْكُفْرَ وَالْإِفْلَاسَ بِالرَّجُلِ

bir arda bulduklarında ne güzel olur! Kişide küfür ve iflâsın bulunması ise ne çirkin bir şeydir!”¹⁰⁷ Karşit unsurlar: Ne güzeldir – ne çirkindir, din – küfür, dünya(servet) – iflâs. Gerçekten de bu şiirde mukâbil olarak zikredilen; أَحْسَنَ – أَفْبَحَ، الدِّينَ – الْكُفْرَ، الدُّنْيَا – الْإِفْلَاسَ kelimeleri birbirlerinin zıddıdır.

فَوَا عَجَبًا كَيْفَ اتَّفَقْنَا فَنَاصِحٌ وَفِي وَمَطْوِيٌّ عَلَى الْغِلِّ غَادِرٌ “Hayret! Nasıl bir oluruz?

Ben dürüst ve vefâkâr bir kimseyim. Sen ise hîlekâr ve hâin bir kimsesin”.¹⁰⁸ Karşit unsurlar: Dürüst -hîlekâr, vefâkâr – hâin.

el-Kayrevânî ve İbnü Ebi'l-Isba' gibi sahîh mukâbelede tertîbi şart koşanlardan bir diğer belâgat teorisyeni de el-Kazvînî'dir.¹⁰⁹ el-Kazvînî'nin iyi bir takipçisi olan et-Teftâzânî de

¹⁰⁶ İbnü Ebi'l-Isba', a. g. e. , s. 179.

¹⁰⁷ İbnü Ebi'l-Isba', a. g. e. , s. , 181.

¹⁰⁸ İbnü Ebi'l-Isba', a. g. e. , s. , 181.

mukâbelede tertîbi şart koşar.¹¹⁰ Bu noktada önemli sayılabilecek bir husûsun altını çizmek istiyoruz. Yaklaşık beş ay, mukâbele san'atına örnek teşkil eden âyetlerin tesbîtime gayret ettim. Bu esnada tertîp şartına riâyet edilmeden gerçekleşen mukâbele örneklerine rastladım. Gerçekten de tertîp, cumhûr-i büleğânın ifâde ettikleri gibi şart olsaydı, buna fesâhat ve belâğatin zirvesinde bulunan Kur'ân-ı Kerîm mutlaka riâyet ederdi. Öyle ise mukâbelede tertîp şartının yeniden gözden geçirilmesi zarûreti kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Bu husûsla ilgili örneklerin tamamını tezimizin II. bölümünde, "gayr-ı mürettep mukâbele" başlığı altında zikredeceğimiz için iki örnek vermekle yetiniyoruz.

تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ "İşte bu, Allah'a karşı gelmekten sakınanların sonudur. İnkâr edenlerin sonu ise ateştir."¹¹¹ Karşıt unsurlar: İşte bu (vasıfları anlatılan cennet) – ateş, Allah'a karşı gelmekten sakınanların sonu-İnkâr edenlerin sonu.¹¹² Öncüllerde birinci sırada yer alan تِلْكَ (vasıfları anlatılan cennet) kelimesine karşılık olarak zikredilen النَّار , ikincillerde birinci sırada yer almadığı için tertîp bozulmuştur.

وَمَا كَفَرَ سُلَيْمٌ وَلَكِنَّ الشَّيَاطِينَ كَفَرُوا "Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, küfre girdiler."¹¹³ Karşıt unsurlar: Küfre girmedi - küfre girdiler, Süleyman - şeytanlar. Öncüllerde birinci sırada yer alan مَا كَفَرَ ifâdesine karşılık, ikincillerde birinci sırada yer alması gereken كَفَرُوا ifâdesi ikinci sırada yer almış ve tertîp bozulmuştur. Mukâbele san'atının yer aldığı bu ifâde fiil cümlesi ile başlayıp, ifâdede vurgu yapmak için isim cümlesi ile devam etmiştir.

el-Kazvînî'den sahîh mukâbele örnekleri:

فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا "Artık az gülsünler, çok ağlasınlar."¹¹⁴ Karşıt unsurlar: Gülsünler-ağlasınlar, az-çok. Bu âyet-i kerîmede birbirine mukâbil olan kelimelerin (فليضحكوا - وليبكوا) zıt kelimeler olması dikkatlerimizi çekmektedir.

Nâbiğa ez- Zübyânî (ö. 604 m.) bir şiirinde şöyle der:

¹⁰⁹ el-Kazvînî, el-îzâh, s. 193; Miftâhu'l-ulûm, s. 137.

¹¹⁰ et-Teftâzânî, Muhtesarü'l-meânî, 401; Şerhu'l-muhtesar, II. , 139; el-Mutavvel, s. 73.

¹¹¹ Ra'd, 13/35.

¹¹² es- Sâbûnî, a. g. e. , II. , 88.

¹¹³ Bakara, 2/102.

¹¹⁴ Tevbe, 9/82.

“O, dostunu sevindiren şeylerin kendisinde bulunduğu bir gençtir. Ancak onda düşmanları üzen şeyler de vardır.”¹¹⁵ Karşıt unsurlar: Sevindiren-üzen, dost-düşmanlar. Bu örnekte de birbirine mukâbil olarak zikredilen (sevindiren) – يسر (üzen), صديق (dost) – الأعداء (düşmanlar) kelimelerin aynı şekilde birbirinin zıddı oldukları dikkatlerimizi çekmektedir.

el-Kazvîni, cümledeki mukâbil unsurların birbirine zıt kelimelerden oluşmasını şart koştuğu için şu örneği sû-i mukâbele çerçevesinde değerlendirir:

el-Mütenebbî bir şiirinde şöyle der:

“Bir dostu sevindirmeyi yahut bir suçluyu cezâlandırmayı amaçlamıyorsan kim için dünya malını elde etmek istiyorsun.” Karşıt unsurlar: Sevindirmek-cezâlandırmak, dost-suçlu. Doğru karşılaştırmanın مبغض و محب (seni seven-seni sevmeyen) kelimeleri arasında olması gerektiğini ifâde eder. Başka bir ifâde ile مجرم kelimesinin yerine مبغض getirilmeliydi, der. Çünkü sana karşı suç işleyen kimsenin seni sevmeyen bir kimse olduğunu iddiâ edemezsin.¹¹⁶

Son olarak şu örnekle ilgili açıklamalarını önemli bulduğumuz için buraya kaydetmek istiyoruz:

El-Mütenebbî (ö. 453 h.) bir diğer şiirinde şöyle der:

“Gecenin karanlığı bana eşlik ettiği halde ben onları ziyâret ediyorum. Geri döndüğümde ise, sabahın aydınlığı bana tutkun oluyor” Örnekte geçen gece kelimesinin tam karşıtının sabah değil, gündüz olduğunu vurgulayarak mukâbelede zıt unsurların mükemmelliğine vurgu yapar.¹¹⁷

C - Mukâbelenin Taksîmâtı:

Bu bölümde belâğat âlimlerinin mukâbele san'atına ilişkin değişik taksîmâtlarını vermeye çalışacağız. Çünkü mukâbele, mukâbil unsurların sayısı bakımından taksîm

¹¹⁵ el-Kazvîni, a. g. e. , s. 193.

¹¹⁶ el-Kazvîni, a. g. e. , s. 193.

¹¹⁷ el-Kazvîni, a. g. e. , s. 194.

edilebildiği gibi; cümlede yer alan mukâbil unsurların birbirinin zıddı olan kelimeler olması bakımından da taksîm edilebilir. Aynı şekilde cümlede mukâbil olarak zikredilen kelimeler doğrudan lafız veya mânâ bakımından birbirlerine karşıtlık oluşturmayabilirler. Bu türden mukâbele örneklerini ancak cümlenin akışından anlayabiliyoruz. Bu açıdan da mukâbele taksîmâta tâbi tutulmaktadır. Belâğat âlimlerinin tezât-mukâbele ilişkisine yönelik bakış açıları da taksîmâta tesîr eden âmillerden biri olmuştur. Şimdi kronolojik sıraya göre belâğat âlimlerinin konuya ilişkin görüşlerini ele alalım.

el-Kudâme, mukâbeleyi muhâlif ve muvâfık mukâbele olmak üzere ikiye ayırır. Muhâlif mukâbele örneği:

أَتَتْ بَعْدَ أَيَّامٍ طَوَالٍ أَمْرَتْ تَقَاصِرَنَّ وَأَخْلَوَيْنِ لِي ثُمَّ إِنَّهُ
“(Günler) benim için kısa ve tatlı oldu. Bundan sonra uzun ve acı günler geldi.”¹¹⁸ Karşıt unsurlar: Kısa-uzun, tatlı-acı. Önceleri kısa ve tatlı olan günlere karşılık, sonradan gelen uzun ve acı veren günler muhâlif mukâbele tarzında gelmiş.

Muvâfık mukâbele örneği:

جَزَى اللهُ عَنَّا ذَاتَ بَعْلِ تَصَدَّقْتُ عَلَى عَزَبٍ حَتَّى يَكُونَ لَهُ أَهْلٌ
فَإِنَّا سَنَجْزِيهَا كَمَا فَعَلْتَ بِنَا إِذَا مَا تَزَوَّجْنَا وَلَيْسَ لَهَا بَعْلٌ

“Allah, (evlenip) âile sahibi olması için bir bekâra yardım eden evli bir kadını (bize yaptığı iyilikten ötürü) mükâfatlandırısın. Evlendiğimizde bize nasıl iyilik yaptı ise bekâr (dul) kaldığında biz de mutlaka ona iyilik yapacağız.”¹¹⁹ Burada da mukâbil unsurlar birbiriyle uygunluk münâsebeti içerisinde zikredilmişlerdir. Çünkü her iki tarafın diğerine bekârlıkları durumunda yardım edeceğinden söz edilmektedir. Yâni mukâbil unsurlardan her biri, bir işi müspet yönde icrâ etmektedirler. Birisi yardım edip, diğeri yardım etmeseydi mukâbele yine gerçekleşirdi ama bu muhâlif mukâbele olurdu. el-Kudâme'nin, muvâfık mukâbele türünün temellerini attığını rahatlıkla söyleyebiliriz.

el-Askerî'nin mukâbele taksîmi ve örnekleri:

a) Mânâda mukâbele (fiilin fiile mukâbelesi)

¹¹⁸Kudâme b. Ca'fer, Nakdü'ş-şiiir, s. 122.

¹¹⁹el-Kudâme, a. g. e. , s. ,123.

فتلك بيوتهم خاوية بما ظلموا “Onların evlerinin azâp ile yıkılışı ve harâp oluşu zulümlerine mukabildir.”¹²⁰

نسوا الله فنسيهم “Onlar Allah’ı unuttular.Allah da onları unuttu”.¹²¹

إن الله لا يغير ما بقوم حتى يغيروا ما بأنفسهم “Bir kavim kendini değiştirmedikçe Allah, onları değiştirmez”.¹²² Bu üç önekte de lafızlar değil mânâlar birbirine mukâbil olarak zikredilmişlerdir.

b) Lafızda mukâbele

فإِنَّ أَهْلَ الرَّأْيِ وَالنُّصْحِ لَا يُسَاوِيهِمْ ذُو الْأَفْنِ وَالْعَشِّ وَالنَّسِ مَنْ جَمَعَ إِلَى الْكِفَايَةِ الْأَمَانَةَ كَمَنْ أَضَافَ إِلَى الْعَجْزِ الْخِيَانَةَ “Düşünce sahibi ve doğru kimseler akli az ve hîle yapan kimselerle eş değildir. Yine kifâyet sahibi emîn kimseler, âciz ve hâin kimseler gibi değildirler.” Karşıt unsurlar: Düşünce sahibi- akli az, doğru kimseler- hîle yapan kimselerle, kifâyet sahibi- âciz, emîn kimseler-hîle yapan kimseler.

Harun Râşîd’e (ö. 193 h.), Abdülmelik b.Sâlih’in güzel ve yerinde söz söylediği ifâde edilince, o, bunu yadırgayarak şöyle dedi: Buraya gelince kendisine müminlerin emîrinin bir çocuğunun doğduğunu, bir çocuğunun da öldüğünü söyleyin (bakalım nasıl cevap verecek). Onlar da onun söylediğini yaptılar. Abdülmelik b. Sâlih şöyle cevap verdi: سَرَّكَ اللهُ يَا أَمِيرَ الْمُؤْمِنِينَ فِيمَا سَاءَكَ وَلَا سَاءَكَ فِيمَا سَرَّكَ “Ey müminlerin emiri! Başına gelen üzücü olaydan dolayı Allah seni sevindirsin (mükâfatlandırısın). Seni sevindiren şeylerden ötürü de Allah seni cezâlandırmasın (Sevinilecek şeylerde şükretmesini bilirsin. Üzülecek şeylerde de sabretmesini bilirsin).¹²³” Karşıt unsurlar: Seni mükâfatlandırısın - seni cezâlandırmasın, üzüntülerin –sevinçlerin.

el-Kayrevânî ise, mukâbeleyi; muhâlif, muvâfık ve müvâzin mukâbele olmak üzere üçe ayırır. Muhâlif mukâbele örneği:

¹²⁰ Neml, 27/52.

¹²¹ Tevbe, 9/67.

¹²² Ra’d, 13/11.

¹²³ el-Askerî, a. g. e. , s. 305.

“Hayret! Nasıl bir oluruz? فَيَا عَجَبًا كَيْفَ انْفَقْنَا فَنَاصِحٌ وَفِيٍّ وَمَطْوِيُّ عَلَى الْغَلِّ غَائِرٌ!؟

Ben dürüst ve vefâkâr bir kimseyim. Sen ise hîlekâr ve hâin bir kimsesin”.¹²⁴ Karşıt unsurlar: Dürüst -hîlekâr, vefâkâr – hâin.

Muvâfık mukâbele örneği:

“Rahmetinden ötürü ومن رحمته جعل لكم الليل والنهار لتسكنوا فيه ولتبتغوا من فضله Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki, geceleyn dinlenesiniz, (gündüzün) O'nun fazl-u kereminden (rızkınızı) arayasınız.”¹²⁵ Gece ile dinlenme, gündüz ile rızık arama uygunluk münâsebeti içerisinde zikredilmiştir. Bir söz içinde birden fazla edebî san'atın bulunabileceği ihtimâlini saklı tutarak demek isteriz ki, el-Kayrevânî'nin, muvâfık mukâbeleyle ilişkin vermiş olduğu Kasas 73. âyetini başta el-Kazvînî, el-Cürcânî, er-Râzî, el-Hamevî olmak üzere birçok belâğat âlimi leff-ü neşir san'atı içerisinde mütâlaa etmişlerdir. İlgili âyet-i kerîmeyi mukâbele san'atı içerisinde mütâlaa eden belâğat âlimlerinin, kitaplarında leff-ü neşir san'atından bahsetmemiş olmaları dikkatlerimizi çekmektedir.¹²⁶

Müvâzin mukâbele örneği:

Ebu't-Tayyip el-Mütenebbî (ö:354 h.) şöyle der: نَصِيْبُكَ فِي حَيَاتِكَ مِنْ حَبِيْبٍ نَصِيْبُكَ فِي مَنَامِكَ مِنْ خِيَالٍ “Senin bu (dünya) hayatında sevgilinden nasîbin, uykuda gördüğün hayâldeki nasîbin gibidir.”¹²⁷ Senin hayatın ile senin uykun birbirlerinin muhâlifi olmadıkları gibi, muvâfıkı da değildirler. Ancak burada vezinler birbirine mukâbil olarak zikredilmiştir. Bu kelimelerin ikisi de فعَال veznindedir. Yine burada mukâbil olarak zikredilen sevgili ve nasip kelimeleri de فَعِيْل vezninde oldukları için muvâzin mukâbele örneğidirler. Ancak, bu üçüncü türün tutulmadığını belirtmek isteriz. İbnü'l-Esîr, bir vakit kendisinin de böyle mebânînin mukâbelesini düşündüğünü ve fakat bu husûsa muhâlif Kur'ân âyetleri gördükten sonra bu düşüncesinden vazgeçtiğini belirtir.¹²⁸

İbnü'l-Esîr ise, bir şeyin ya zıddı ile yahut zıddı olmayanla mukâbele edilebileceğini, üçüncü bir ihtimâlin bulunmadığını ifâde ettikten sonra, mukâbeleyle ilişkin şu şekilde bir taksîmât ortaya koyar:

¹²⁴ el-Kayrevânî, a. g. e. , II. , 23.

¹²⁵ Kasas, 28/73.

¹²⁶ Kayrevânî, a. g. e. , II. , 24.

¹²⁷ Kayrevânî, a. g. e. , II. , 27.

¹²⁸ İbnül Esîr, a. g. e. , II. , 254-256.

A) Bir şeyin zıddı ile mukâbelesi

1) Lafızda ve mânâda mukâbele

2) Mânâda mukâbele

B) Bir şeyin zıddı olmayanla mukâbelesi

1) Bir şeyin benzeri olmayanla mukâbelesi: a) Mukâbil unsurlar arasında bir çeşit ilgi ve yakınlığın bulunduğu mukâbele türü, b) Mukâbil unsurlar arasında uzaklık ilgisinin bulunduğu mukâbele türü.

2) Bir şeyin benzeri olanla mukâbelesi: a) Müfredin müfretle mukâbelesi, b) Cümlelerin cümleyle mukâbelesi.

A) Bir şeyin zıddı ile mukâbelesi

1) Lafızda ve mânâda mukâbeleye örnekler:

فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا "Artık az gülsünler, çok ağlasınlar." Karşıt unsurlar: Gülsünler-ağlasınlar, az-çok. Görüldüğü gibi kelimelerin hem anlamları, hem de lafızları birbirinin zıddıdır.

لكيلا تأسوا على ما فاتكم ولا تفرحوا بما آتاكم " (Allah bunu) elinizden çıkana üzülmesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şımarmayasınız diye açıklamaktadır." Karşıt unsurlar: üzülmesiniz-şımarmayasınız, elinizden çıkana-size verdiği nimetlerle.

Hz.Ali (r.a.), Hz.Osman'a(r.a.) şöyle demiştir: إِنَّ الْحَقَّ ثَقِيلٌ مَرِيٌّ وَالْبَاطِلُ خَفِيفٌ وَبِيٍّ "Şüphesiz hakkın kabûlü ağır ve zararsızdır. Batıl ise hafif ve zararlı (mikroplu) dır. Doğru olan sana söylendiğinde öfkeleniyor, yalan olan söylendiğinde ise rıza gösteriyorsun." Karşıt unsurlar: Hak-bâtıl, ağır-hafif, yararlı-zararlı, doğru olan-yalan olan, öfkelenmek-rızâ göstermek.

Ferazdak şöyle der:

قَبَّحَ إِلَٰهَهُ بَنَى كُنَيْبٍ إِنَّهُمْ لَا يَغْدِرُونَ وَلَا يَفُونَ لِجَارٍ

يَسْتَنْقِظُونَ إِلَى نَهْيِ جَمَارِهِمْ وَتَنَامُ أَعْيُنُهُمْ عَنِ الْأَوْتَارِ

“Allah, Küleyp kabîlesini rezil etsin. Çünkü onlar ne düşmana saldırırlar ne de komşuya vefâ gösterirler. Eşeklerinin anırmasından uyanırlar. Fakat çadırlarının direklerinden gâfildirler.” Karşıt unsurlar: Saldırmak (düşmana baskın yapmak) –vefâ göstermek, uyanırlar-uyurlar.

el-Mütenebbî, bir şiirinde şöyle der: **وَلَا الْبُخْلُ فَالْجُودُ يُفْنِي الْمَالَ وَالْجَدُّ مُقْبِلٌ**
“Şans ve talih insana yöneldiğinde, cömertlik malı tüketmez. Şans ve talih kişiye sırt çevirdiğinde ise, cimrilik malı (insanın elinde) tutamaz.” Karşıt unsurlar: Cömertlik – cimrilik, yöneldiğinde - sırt çevirdiğinde, tüketmez - tutamaz.

Mukâbelenin bu türüne ilişkin bolca örnekler veren İbnü'l-Esîr, mukâbele san'atında tekellüfe yer olmadığını örneklerle anlatır ve bu san'atın sadece Araplar'da değil, Rum ve¹²⁹ İranlılarda da bulunduğunu birer örnekle ifade eder.¹³⁰

2) Mânâda mukâbeleyle örnek:

Mükanna' el-Kindî şöyle der: **وَأِنْ قَلَّ مَالِي لَمْ أَكْفُهُمْ رَفْدًا**
“Zengin olsam malımın hepsi onlarındır.” Fakîr olsam onların bana vermelerini teklîf etmem.”¹³¹ Karşıt unsurlar: malımın hepsi onlarındır- onların bana vermelerini teklîf etmem, zengin olsam - fakîr olsam. Onun **تَتَابَع لِي غِنَى** sözü, **كثُر مَالِي** anlamındadır. Çünkü zıt lafızların hakikati(gerçek anlamları), lafızlar yalın (cümle içinde olmadıklarında) halde iken ortaya çıkar. **قَلَّ وَكَثُرَ** çünkü az, çok olmanın; çözmek bağlamanın; ayakta olmak oturmanın zıddıdır.

B) Bir şeyin zıddı olmayanla mukâbelesi

1) Bir şeyin misli olmayanla mukâbelesi,

a) Mukâbil unsurlar arasında bir çeşit ilgi ve yakınlığın bulunduğu mukâbele türü örnekleri: **يَجْزُونَ مِنْ أَهْلِ الظُّلْمِ مَغْفِرَةً** وَ مِنْ أَهْلِ السُّوءِ إِحْسَانًا
“Zulmedenleri mağfiretle, kötülük edenleri de ihsânla cezalandırırlar.” Karşıt unsurlar: Zulüm-mağfiret-kötülük etmek-iyilik etmek. Zulüm kelimesine mukâbil, zıddı olmadığı halde mağfiret kelimesi

¹²⁹ İbnü'l-Esîr, a. g. e., II., 246-250.

¹³⁰ Türkçe'de bu san'at gerekli ilgiyi görmüş ve tezât başlığı altında incelenmiştir. Örnek: “Geldi ölümlü yalan gitti ölümsüz gerçek Siz hayat süren leşler sizi kim diriltecek (N. F. K.). Daha fazla bilgi için bkz. M. A. Yekta Saraç, Klâsik Edebiyat Bilgisi Belâgat, s. 163-172.

¹³¹ İbnü'l-Esîr, a. g. e., II., 245-250.

getirildi. Onun zıddı adâlettir. Şu kadar var ki, mağfiret adâlete yakın olunca ilgili iki kelimenin mukâbelesi güzel ve yerinde olmuştur.

أَشْدَاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رَحْمَاءُ بَيْنَهُمْ “Kâfirlere karşı şiddetli, kendi aralarında merhametlidirler.” Karşıt unsurlar: şiddetli-merhametli, kâfirlere karşı - kendi aralarında. Rahmet şiddetin zıddı değildir. Şiddetin zıddı اللين (yumuşaklık) kelimesidir. Ancak yumuşaklık rahmetten kaynaklandığı için birbirlerine mukâbil olarak zikredilmişlerdir. Aralarında sebebiyet ilişkisi vardır.

إِنْ تَصَبَّكَ حَسَنَةٌ تَسُوهُمْ وَإِنْ تَصَبَّكَ مَصِيبَةٌ يَقُولُوا قَدْ أَخَذْنَا أَمْرَنَا مِنْ قَبْلِ وَيَتَوَلَّوْا وَهُمْ فَرِحُونَ

“Eğer sana bir iyilik erişirse, bu onları üzer. Ve eğer başına bir musîbet gelirse, iyi ki biz daha önce tedbîrimizi almışız derler ve böbürlenerek dönüp giderler.”¹³² Karşıt unsurlar: İyilik erişirse-musîbet gelirse, onları üzer - iyi ki biz daha önce tedbîrimizi almışız derler ve böbürlenerek dönüp giderler. Buradaki alaka umûm-husûs alakasıdır. Çünkü her musîbet seyyiettir. Ama her seyyiet musîbet değildir.

b) Mukâbil unsurlar arasındaki ilginin uzak ilgi olduğu mukâbele örnekleri (bu türün kullanımının pek hoş olmadığını belirtir):

Sa'd b Kurd adında bir kişi, annesinin karşı çıktığı bir kadınla evlenir. Annesi şu beyitlerle o kadını zemmeder:

تَرَبَّصْ بِهَا الْأَيَّامَ عَلَّ صُرُوفَهَا سَتَرَمِي بِهَا فِي جَاحِمٍ مُسْتَسَعِرٍ
فَكَمْ مِنْ كَرِيمٍ قَدْ مَنَّاهُ إِلَهُهُ بِمَذْمُومَةِ الْأَخْلَاقِ وَاسِعَةِ الْهَنْ

“Onunla yaşacağın günlerde fırsat gözetle. Belki zamanın şuûnu (kader), onu alevli bir ateşe atacaktır. Nice soylu kişi vardır ki, Rabbi, onu, ahlâkı yerilmiş, şeyi(söylenmesi ayıp görülen şeyler için kullanılır) geniş bir kadınla avutmuştur.” Bu uzak bir mukâbeledir. Mukâbelenin sahîh olabilmesi için şöyle demesi gerekirdi: بضيفة الأخلاق واسعة الهن (ahlâkı dar, şeyi geniş). Arapların bu san'atı pek düzgün bir şekilde icrâ edemediklerini, zira tekellüfe girmeden selîka ile bu san'atı icrâ ettiklerini, bu sebeple yaptıkları hatanın farkına varamadıklarını; bu türden hataların şiiirde vezni tutturmak için ma'zûr görülebileceğini ifâde eder. Fakat muhdes (yeni) şâirlerin, Arapların aksine bunu önemsediklerini, bu sebeple hata

¹³² İbnü'l-Esîr, a. g. e. , II. , 251.

etmeleri durumunda ağır bir şekilde eleştirileceklerini kaydederek el-Mütenebbî'ye ait şu beyti örnek verir:

“Bir dostu لِمَنْ تَطْلُب الدُّنْيَا إِذَا لَمْ تُرِدْ بِهَا سُرُورَ مُحِبٍّ أَوْ إِسَاءَةَ مُجْرِمٍ

sevindirmeyi yahut bir suçluyu cezâlandırmayı amaçlamıyorsan kim için dünyalığı elde etmek istiyorsun.” Karşıt unsurlar: Sevindirmek - cezalandırmak, dost-suçlu. Doğru karşılaştırmanın مبغض و محب (seni seven - seni sevmeyen) kelimeleri arasında olması gerektiğini ifâde eder. Çünkü sana karşı suç işleyen kimsenin seni sevmediğini iddiâ edemezsin.¹³³

2-Bir şeyin misli ile mukâbelesi

a) Müfredin müfretle mukâbelesine örnekler:

“Onlar, Allh’ı unuttular. Allah da onları unuttu!” Karşıt unsurlar: onların Allah’ı unutması - Allah’ın onları unutmaması. Müellifimiz, tezât sanatını mukâbelenin içersinde mütâlaa ettiği için bu örneği vermiştir.¹³⁴

b) Cümlelerin cümleyle mukâbelesine örnekler:

“De ki: eğer (haktan) قَلْ إِنْ ضَلَلْتُ فَمَا أَضِلُّ عَلَى نَفْسِي وَإِنْ اهْتَدَيْتُ فَمَا يُوْحِي إِلَيَّ رَبِّي saparsam, kendi aleyhime sapmış olurum. Eğer doğru yolu bulursam, bu da Rabbi'min bana vahyettiği (Kur'ân) sayesinde.” Bu mânâ açısından bir mukâbeledir. Lafız açısından olsaydı وَإِنْ اهْتَدَيْتُ فَمَا اهْتَدَى لَهَا şeklinde olurdu.

أَلَمْ يَرَوْا أَنَا جَعَلْنَا اللَّيْلَ لَيْسَكُنَا فِيهِ وَالنَّهَارَ مَبْصُرًا إِنْ فِي ذَلِكَ لآيَاتٍ لِقَوْمٍ يُؤْمِنُونَ “Dinlensinler diye geceyi (karanlık) ve (çalışsınlar diye) gündüzü aydınlık kıldığımızı görmediler mi? İman eden bir kavim için elbette bunda birçok ibretler vardır.”¹³⁵ Bu da aynı şekilde mânâ açısından bir mukâbeledir. Kıyasa uyularak lafız dikkate alınmış olsaydı وَالنَّهَارَ لِيَبْصُرُوا فِيهِ şeklinde olurdu.¹³⁶

el-Kudâme gibi mukâbeleyi, muhâlif ve muvâfık türlerine ayıran İbnü Ebi'l-İsba'nın muhâlif ve muvâfık mukâbele örneklerini sırası ile şu şekilde kaydedebiliriz:

¹³³ İbnü'l-Esîr, a. g. e. , II. , 252.

¹³⁴ İbnü'l-Esîr, a. g. e. , II. , 256-257.

¹³⁵ Neml, 27/86.

¹³⁶ İbnü'l-Esîr, a. g. e. , II. , 259.

“Din ve dünya مَا أَحْسَنَ الدِّينَ وَالدُّنْيَا إِذَا اجْتَمَعَا وَأَفْبَحَ الْكُفْرَ وَالْإِفْلَاسَ بِالرَّجُلِ

(servet), bir arada bulduklarında ne güzel olur! Kişide küfür ve iflâsın bulunması ise ne çirkin bir şeydir!”¹³⁷ Karşıt unsurlar: Ne güzeldir – ne çirkindir, din – küfür, dünya(servet) – iflâs.

Kur’ân-ı Kerîm’in i’câzını anlatan ve muvâfık mukâbele san’atına örnek teşkil eden şu âyet-i kerîmeyi mufassal bir şekilde ele alır: ومن رحمته جعل لكم الليل والنهار لتسكنوا فيه

“Rahmetinden ötürü Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki geceleyin dinlenesiniz, (gündüzün) O’nun fazl-u kereminden (rızkınızı) arayasınız ...”¹³⁸

Cümlenin başında zikredilen gece ve gündüz kelimelerinin ardından, cümlenin sonunda bu kelimelerin zıddı olan sükûn ve hareket kelimelerinin sırasıyla zikredilmesine ve hareketin mürâdifi olanla ifâde edildiğine ve bu sebeple âyet-i kerîmenin mukâbele san’atının yanında birçok güzelliği içerdiğine dikkatlerimizi çeker. Ayrıca, “hareket lafzının yerine o anlamı karşılayacak olan ibtiğâü’l-fadl kelimesinin zikredilmesinin; hareket kelimesinin hem faydalı hem de zararlı olan şeyler için kullanıldığını, ama ibtiğâü’l-fadl ta’bîrinin sadece faydalı şeyler için kullanıldığını, bu sebepten aklın üstünlüğüne, hissin selâmetine, durumun parlaklığına delâlet eden ve maslahatı hâvî olan ilgili ta’bîr zikredildi ki, gündüzün hareket halinde olan kişi muhtaç olduğu şeye ulaşabilsin ve helâkine sebep olacak şeylerden uzaklaşabilsin. Aslında bu âyet-i kerîme Allah(c.c.)’nün nimetlerini saymak içindir. Bundan dolayı hareket kelimesinin yerine onun mürâdifi olan bir ta’bîr getirilmiştir ve böylece kastedilen mânâ çok güzel bir şekilde ifâde edilmiştir. Neticede âyetin bir kısmını teşkil eden bu kelimeler birçok menfaat ve maslahatı içermektedir. Şâyet bu kelimelerin yerine aslî kelimeleri kullanılmış olsaydı söz uzayacak, merâmı anlatmak için daha çok kelime zikredileceği için i’câz gerçekleşmemiş olacaktı. Yine bu kısa âyet-i kerîmede gecenin ve gündüzün yaratılmasındaki hikmetin lâm-ı ta’lîl ile (لتسكنوا ولتبتغوا) insanların faydalarına olan şeylerin husûlüne bağlandığını ifade eder. Böylece âyet-i kerîmede yer alan kelimelerin, mukâbele, hüsn-ü ta’lîl, işâret, redif, i’tilâf (lafzın mânâ ile uyumu) hüsn-ü beyân ve hüsnü’nesâk san’atlarını içerdiklerini ifâde eder. Bütün bu anlatılanlardan dolayı âyet-i kerîmede, kelimeler arasında muazzam bir uyum olduğunu belirtir. Son olarak âyet-i kerîmede kendine has kelimelerle ifâde edilen nimetlerin, Allah’ın kullarına ihsân buyurduğu nimetlerin sadece bir kısmı olduğu, teb’ız edatı olan من harf-i cerri ile ifâde edilmiştir.

¹³⁷İbnü Ebi’l-Isba’, a. g. e. , s. 181.

¹³⁸Kasas, 28/73.

Çünkü âyetin başında **و من رحمته** ifâdesi yer almıştır. Yukarıdan beri anlatılanların tamamı âyetin bir kısmında on kelimeyi geçmeyen lafızlarla anlatılmıştır. İnsanı hayretler içerisinde bırakan bu belâğat ve ona eşlik eden fesâhat üzerinde okuyucunun dikkatle eğilmesine işâretle âyet-i kerîme ile ilgili îzâhını sona erdirir.”¹³⁹

Mukâbelenin tıbâk ve ona mülhak olandan oluştuğunu ifâde eden el-Kazvînî, sayı eksenli bir taksîmât ortaya koyar. Öncüllerde zikredilen unsurlara karşılık, ikincillerde zikredilen unsurların toplam sayısı dört ise, bu tür mukâbeleye ikinin ikiyle mukâbelesi; mukâbil unsurların sayısı altı ise, üçün üçle mukâbelesi; mukâbil unsurların sayısı sekize ulaşırsa, dördün dörtle mukâbelesi olarak isimlendirilir. Bu sayı mukâbil unsurların adedince çift olarak artar.

İkinin ikiyle mukâbelesine örnek:

فليضحكوا قليلا وليبكوا كثيرا "Artık az gülsünler, çok ağlasınlar." ¹⁴⁰ Karşıt unsurlar:

1-Gülsünler - ağlasınlar, 2- az - çok.¹⁴¹

Üçün üçle mukâbelesine örnek:

el-Mütenebbî (ö. 453 h.) şöyle der: **فلا الجود يفنى المال والجد مقبل ولا البخل يبقي المال** "Şans ve talih insana yöneldiğinde, cömertlik malı tüketmez. Şans ve talih kişiye sırt çevirdiğinde ise, cimrilik malı (insanın elinde) tutamaz."¹⁴² Karşıt unsurlar: 1) Cömertlik - cimrilik, 2) tüketmez-(elde) tutamaz, 3) yöneldiğinde - sırtçevirdiğinde.

Dördün dörtle mukâbelesine örnek:

فأما من أعطى واتقى وصدق بالحسنى فسنيسره لليسرى وأما من بخل واستغنى وكذب

بالحسنى فسنيسره للعسرى "Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse, biz de onu en kolaya hazırlarız (onda başarılı kılarız). Kim cimrilik eder, kendini müstağnî sayar, en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız."¹⁴³ Karşıt unsurlar: 1) Verir-cimrilik eder,

¹³⁹ İbnü Ebi'l-İsba', Tahrîrü't-Tahbîr, s. 179-180.

¹⁴⁰ Tevbe, 9/82.

¹⁴¹ el-Kazvînî, el-İzâh, s. 193.

¹⁴² el-Kazvînî, a. g. e. , s. 194.

¹⁴³ Leyl, 92/5-10.

2) sakınır - müstağnî sayar, 3) tasdik ederse-yalanlarsa, 4) kolayla hazırlarız - zora hazırlarız.¹⁴⁴

Beşin beşle mukâbelesine örnek:

el-Mütenebbî (ö. 453 h.) bir şiirinde şöyle der :

“Gecenin karanlığı bana eşlik ettiği halde ben onları ziyâret ediyorum. Geri döndüğümde ise, sabahın aydınlığı bana tutkun oluyor”¹⁴⁵ Bu örnekle ilgili, buraya almayı uygun bulduğumuz şu açıklamaları dikkatlerimizi çekmektedir: “Birbiriyle mukâbele edilen لي - بي kelimelerinin bağlı oldukları fiillerin (müteallaklarının) sıraları olduğunu ve o fiilleri tamamladıklarını ifâde eder.”¹⁴⁶

el-Alevî'nin taksîmâtı:

- 1- Bir şeyin lafız ve anlam bakımından zıddı ile mukâbelesi,
- 2- Bir şeyin sadece mânâ bakımından zıddı ile mukâbelesi,
- 3- Bir şeyin zıddı değil, muhâlifî ile mukâbelesi,
- 4- Bir şeyin mümâsili ile mukâbelesi.

1- Bir şeyin lafız ve anlam bakımından zıddı ile mukâbelesine örnekler:

إن الله يأمر بالعدل والإحسان وإيتاء ذى القربى وينهى عن الفحشاء والمنكر والبغى
“Muhakkak ki Allah, adâleti, iyiliği, akrabaya yardım etmeyi emreder, çirkin işleri, fenalık ve azgınlığı da yasaklar.”¹⁴⁷ Bu âyet-i kerîmede çok ilginç bir mukâbele san'atı icrâ edildiğini, üç şeyin karşılıklı olarak zikredildiğini, bunlardan ilk üçünün emredildiğini, daha sonra gelen üç şeyin nehyedildiğini, ayrıca bu kelimelerin birbirlerinin mukâbili olduğunu belirtir.

واعبدوا الله ولا تشركوا به شيئاً
“Allah'a ibâdet ediniz ve O'na hiçbir şeyi ortak koşmayınız.”¹⁴⁸ Karşit unsurlar: İbâdet edin-ortak koşmayın (Birbirine zıt olan emir ile nehiy birbirine mukabil olarak zikredilmiştir. İki unsurdan müteşekkil karşılaştırmaları da mukâbele san'atı içersinde mütâlaa ettiği dikkatlerimizi çekmektedir. Aynı türden bir örnek:

¹⁴⁴ el-Kazvînî, a. g. e. , s. 194.

¹⁴⁵ el-Kazvînî, a. g. e. , s. 194

¹⁴⁶ Harf-i cerrlerin müteallaklarına ilişkin bilgi için bkz. İzhâru'l-esrar fi'n-nahiv, s. 116.

¹⁴⁷ Nahl, 16/90.

¹⁴⁸ Nisâ, 4/36.

Hız. Peygamber şöyle buyurur: خیر المال عین ساهرة لعین نائمة "Malın en hayırlısı, uyuyan göz için uyumayan pınardır." Burada uykusuzluk anlamına gelen seher kelimesi ile onun zıddı olan uyku kelimesi bir arada zikredilmiştir. Hız. Peygamber (s.a.v.) bu hadîsiyle, malın(hayra sarfedilen) en fazîletlisinin sadaka-i câriye olduğunu belirtmek istemişlerdir. Çünkü sadaka-i câriye her dâim kişinin - ister uyanık olsun ister uykuda, ister diri olsun ister ölü- hasenâtının artmasına sebep olur.¹⁴⁹

Belâğatçılara ait şu örneği de zikreder:

من أقعدته نكایة اللئام أقامته إعانة الكرام ومن ألبسه الليل لون ظلمائه نزعہ النهار عنه بضیائه "Alçak kimselerin ihâneti kimi oturtursa (çökertirse), cömert kimselerin yardımı onu ayağa kaldıracaktır (kurtaracaktır). Gecenin karanlığı kimin üzerine çökerse, gündüzün ışığı onu aydınlatacaktır."¹⁵⁰ Karşıt unsurlar: Alçak kimselerin ihâneti - cömert kimselerin yardımı, oturturtmak - ayağa kaldırmak. Karşıt unsurlar: Gece – gündüz, karanlık – ışık.

2-Bir şeyin sadece anlam bakımından zıddı ile mukâbelesine örnekler:

فمن یرد الله أن یهدیه یشرح صدره للإسلام ومن یرد أن یضله یجعل صدره ضيقا حرجا "Allah kimi hidâyete erdirmek isterse onun göğsünü İslam'a açar; kimi de saptırmak isterse kalbini iyice daraltır."¹⁵¹ Burada یشرح صدره ile یجعل صدره ضيقا حرجا ifâdeleri arasında mânevî mukâbele vardır. Çünkü یشرح ile kastedilen hidâyete erdirilen kişinin kalbinin iman ve nûr ile genişletilmesidir. Böyle olunca da kalbi daraltmanın karşılığında göğsün genişletilmesi getirilmiştir.

فأما من أعطى واتقى وصدق بالحسنى فسنيسره لليسرى وأما من بخل واستغنى وكذب "Artık kim verir ve sakınırsa, en güzeli de tasdik ederse biz de onu en kolay hazırlarız (onda başarılı kılarız). Kim cimrilik eder, kendini müstağnî sayar, en güzeli de yalanlarsa, biz de onu en zora hazırlarız."¹⁵² Burada أعطى ile بخل kelimeleri birbirine karşılık olarak zikredilmiştir. Bu iki kelime lafız olarak birbirinin zıddı değildir. Ancak

¹⁴⁹ el-Alevî, a. g. e. , II. , 377-378.

¹⁵⁰ el-Alevî, a. g. e. , II. , 380.

¹⁵¹ En'am, 8/125.

¹⁵² Leyl, 92/5-10.

أعطى , cömert oldu anlamına gelen كرم yerinde kullanıldığı için anlamlar birbirine karşılık olarak zikredilmiş olur.

Şiirden örnek olarak Mükanna' el-Kindî'nin (ö. 70 h.) şu beytini zıt unsurların anlam bakımından mukâbelesine örnek verir:

لَهُمْ جُلٌّ مَالِي إِنْ تَتَابَع لِي غِنَى وَإِنْ قَلَّ مَالِي لَمْ أَكْفَلْهُمْ رِقْدًا
"Zenginlik benim için peş peşe gelirse malımın çoğu onlarındır. Şâyet malım azalırsa onlara vermelerini teklîf etmem." Bu mânevî (anlam) bir mukâbeledir. Çünkü إِنْ تَتَابَع لِي غِنَى ifâdesinin anlamı إِنْ قَلَّ مَالِي malım çoğalırsa demektir. Beytin sonunda malım azalırsa anlamında إِنْ قَلَّ مَالِي zikredilmiş ve bu şekilde lafızlar değil; anlamlar karşılaştırılmış, mânâ açısından bir mukâbele oluşmuştur.¹⁵³

3- Bir şeyin zıddı ile değil; muhâlifi ile mukâbelesi

a) Bir şeyin, aralarında bir münâsebet (ilgi, ilişki) olacak tarzda muhâlifi ile mukâbelesine örnekler:

أَشْدَاءُ عَلَى الْكُفَّارِ رَحْمَاءُ بَيْنَهُمْ "Onlar kâfirlere karşı çetin, kendi aralarında merhametlidirler.¹⁵⁴" Rahmet, şiddetin zıddı değildir. Şiddetin zıddı yumuşaklıktır. Ancak rahmet, yumuşaklıktan kaynaklandığı için bunların mukâbeleleri uygun ve güzel olmuştur.

Şiirden örnekler:

Bir şâir şöyle demiştir:

يَجْزُونَ مِنْ ظَلَمِ أَهْلِ الظُّلْمِ مَغْفِرَةً وَمِنْ إِسَاءَةِ أَهْلِ السُّوءِ إِحْسَانًا
"Zulmedenleri mağfiretle, kötülük edenleri de ihsânla cezalandırırlar." Karşıt unsurlar: Zulüm-mağfiret-kötülük etmek-iyilik etmek. Zıddı olmamasına rağmen zulmü, mağfiretle karşılıklı olarak bir arada zikretmiştir. Ancak mağfiret adâlete yakın bir kavramdır. Şu açıdan ki adâlet, bir kimseye gerektiği gibi davranmak yahut hak ettiği cezâyı vermek yahut da cezâlandırmaktan

¹⁵³ el-Alevî, a. g. e., II., 383-384.

¹⁵⁴ Fetih, 48/29.

vazgeçmektir. Affetmek de mağfiret olunca ki, adâlet çeşitlerinin en büyüğü ve en yüksek mertebesidir, ilgili iki kelimenin mukâbelesi güzel olmuştur.¹⁵⁵

b) Aralarında herhangi bir ilgi ve münâsebetin bulunmadığı karşıt(muhâlif) kelimelerin mukâbelesine örnekler:

el-Mütenebbî (ö. 453 h.)

سُرُورَ مُحِبٍِّّ أَوْ إِسَاءَةَ مُجْرِمٍ لِمَنْ تَطْلُبُ الدُّنْيَا إِذَا لَمْ تُرِدْ بِهَا

“Bir dostu sevindirmeyi yahut bir suçluyu cezâlandırmayı amaçlamıyorsan kim için dünya malını elde etmek istiyorsun.” Karşıt unsurlar: Sevindirmek-cezâlandırmak, dost - suçlu. Doğru karşılaştırmanın مبغض و محب (seni seven-seni sevmeyen) kelimeleri arasında olması gerektiğini ifâde eder. Çünkü sana karşı suç işleyen kimsenin seni sevmediğini iddiâ edemezsin.

İstemediği biriyle evlenen oğlunu, bir kadın şöyle yermiştir:

بِمَذْمُومَةِ الْأَخْلَاقِ وَاسِعَةِ الْهَيْئِ فَكَمْ مِنْ كَرِيمٍ قَدْ مَنَاهُ إِلَهُهُ

“Nice asîl insan vardır ki ,Rabb’i, o kimseyi ahlâkı yerilmiş, şeyi (ağza alınmak istenmeyen çirkin şey) çok olan kadınla avutmuştur.” Bu uzak bir mukâbeledir. Mukâbelenin sahîh olabilmesi için şöyle demesi gerekirdi: بضيقه الأخلاق واسعة الهن (ahlâkı dar, şeyi geniş).¹⁵⁶

4-Bir şeyin misli ile mukâbelesi

a) Müfredin müfretle mukâbelesine örnek:

وَجَزَاءُ سَيِّئَةٍ سَيِّئَةٌ مِثْلُهَا “Bir kötülüğün karşılığı onun benzeri bir kötülüktür.” Bu misâllerde büyük ölçüde İbnü’l-Esîr ‘in etkisinde kaldığı için onun verdiği misâlleri âdeta tekrar etmiştir. Bu yüzden aynı misâlleri tekrar etme gereği duymuyoruz.

b) Cümlelerin cümleyle mukâbelesine örnek:

¹⁵⁵ el-Alevî, a. g. e. , ll. , 384/385.

¹⁵⁶ el-Alevî, a. g. e. , ll. , 385-386.

ومكروا ومكر الله والله خير الماكرين “Onlar tuzak kurdular. Allah da onların tuzaklarını bozdu. Allah tuzak bozanların en hayırlısıdır.”¹⁵⁷ Karşıt unsurlar: Onların tuzağı-Allah’ın onların tuzaklarını bozması.

D- Mukâbelenin Tezât, Mürâ’âtü’n-nazîr, Leff-ü neşir San’atları İle Münâsebeti

Bu bölümde tezât san’atının mukâbeleye kesişen ve ayrışan noktalarını, belâğat âlimlerinin görüşleri çerçevesinde ele alıp değerlendirmeye çalışacağız. Zira her biri sâhasının otoritesi addedilen bu âlimlerden kimi, mukâbeleyi tezât san’atının bir alt birimi olarak görmüş; kimi de tezâtı mukâbelenin içerisinde mütâlaa etmiş; kimisi de bu ayrışmanın şekli olduğunu; konu bir olduktan sonra isimlendirmenin pek önemli olmadığını belirtmiştir. Öte yandan mukâbele san’atıyla çok yakın alanı paylaştıkları için, mürâ’âtü-nazîr ve leff-ü neşir san’atlarını mukâbele san’atı içerisinde mutâlaa eden belâğat âlimleri olmuştur. Bizler bu kısımda bir taraftan ilgili âlimlerin farklı görüş ve düşüncelerini vermeye çalışırken, öbür taraftan da otoriter belâğat âlimlerin görüş ve düşüncelerinden yardım alarak meseleyi halletmeye çalışacağız.

1-Tezâtla Olan Münâsebeti

Başta el-Kudâme olmak üzere el-Askerî ve el-Kayrevânî, mukâbele ve tezâtı¹⁵⁸ ayrı ayrı başlıklar altında birbirinden bağımsız bir şekilde ele alıp incelemişlerdir. Bu âlimlerden sonuncusu, mukâbelenin daha çok zıt kelimeler arasında gerçekleştiğini; zıtların ikiyi aşması durumunda bunun mukâbele adını alacağını belirtmektedir.¹⁵⁹ el-Kayrevânî, bu ifâdesiyle, açık bir şekilde mukâbele ve tezâtın farklarından birini ortaya koymuştur. Bu fark da tezâtın iki kelime arasında; mukâbelenin ise en az dört kelime arasında gerçekleştiği husûsudur.

İbnü’l-Esîr ise, “Cümlede siyah-beyaz, gece-gündüz gibi iki zıt mânâyı bir arada zikretmektir” şeklinde belâğat erbâbının tıbâka ilişkin ta’rîfini verir ve bu san’atın mânâ itibâriyle (Cinâsı, lafızların; tıbâk veya mukâbeleyi mânâların san’atı olarak mütâlaa eder)

¹⁵⁷ Âl-i İmran, 3/54.

¹⁵⁸ Tezât: Anlam bakımından aralarında zıtlık bulunan kelimeleri bir ibârede bir arada zikretmektir. Gündüz çok yorulan işçi, geceyi uyuyarak geçirdi. Bu cümlede gece ve gündüz kelimeleri birbirinin zıddı olan kelimeler olduğu için bu iki kelime arasında tezât san’atı gerçekleşmiştir.

¹⁵⁹ el-Kayrevânî, a. g. e. , II. , 23.

mukâbele adıyla anılmasının daha uygun olacağını ifâde eder. Tıbâk san'atını mukâbele içersinde ve onun bir alt birimi olarak değerlendirir.¹⁶⁰

İbnü Ebi'l-Isba' ise, bu konuda İbnü'l-Esîr'den farklı düşünmektedir. Mukâbeleyi, sıhhatü'l-mukâbelât" başlığı altında tezâttan farklı müstakil bir bedî san'atı olarak mütâlaa eden mellifimiz, bu san'atın mutâbaka adını verdiği tezâttan iki yönden farklı olduğunu ifâde etmek üzere şöyle der: "Birincisi tezât, sadece müfret olan (cümlelerin karşılığı) iki zıt kelime arasında olurken, mukâbele, genelde dört zıt kelime arasında meydana gelir ve zıt olan kelimelerin sayısı ona kadar ulaşır. İkincisi tezât san'atı, sadece zıt kelimeler arasında gerçekleşebilirken mukâbele, hem zıt olan kelimeler hem de zıt olmayan kelimeler arasında gerçekleşebilir.¹⁶¹Bu açıklamalarından da anlaşıldığı gibi o, mukâbele ve tezât sanatını kesin ve net bir şekilde birbirinden ayrı kabul etmiştir ki, doğru olan da budur.

Mukâbeleyi, tezât başlığı altında ona bağlı bir alt tür olarak değerlendiren el-Kazvînî, bu san'atın tezât ve ona mülhâk olandan oluştuğunu ve sadece zıt kelimelerin mukâbelede yer alabileceğini belirtir ve böylece mukâbelenin gerçekleştiği alanı daraltmış olur.¹⁶²

Çağdaş müelliflerden el-Abbâs ise yukarıda serdettiğimiz farklı iki görüşü uzlaştırmak üzere şöyle der: "Belâğat âlimlerinin çoğuna göre mukâbele ile tezât ayrı şeylerdir ve bunlara göre mukâbele ikiden fazla mânâyı cümlede bir arada zikretmektir. Tezât ise, iki mânâyı cümlede bir arada zikretmektir. Bu açıklamadan sonra bu iki san'atın konularının aynı şeyler olduğu gözükmemektedir. Bütün mesele, tezâtın iki kelime; mukâbelenin ise daha fazla kelimeler arasında gerçekleştiğidir. Konu bir olduktan sonra isimlendirmenin çok fazla önemli olmadığını düşünüyoruz. Tezât(o, mutâbaka diyor) ve mukâbele neden aynı şey olmasınlar."¹⁶³

Özetle söylemek gerekirse tezât, bir ifâdede sadece iki unsur arasında gerçekleşirken, mukâbelede en az dört öge bir araya gelmektedir. Bunun yanında tezât sadece zıt kelimeler arasında gerçekleşirken, mukâbele hem zıt hem de benzer ve bir şekilde bir ifâdede birbirinin mukâbili olan kelimeler arasında gerçekleşir. Böylece mukâbele ile tezâtın ayrı şeyler oldukları ortaya çıkmış olur.

¹⁶⁰ İbnü'l-Esîr, a. g. e. , II. , 244.

¹⁶¹ İbnü Ebi'l-Isba' a .g. e. , s . 179

¹⁶² el-Kazvînî, et-Telhîs, s. 137; el-Îzâh, s. 190-193.

¹⁶³ el-Abbâs, a. g. e. , II. , 282.

2- Mürâ'âtü'n-nazîr San'atıyla Olan Münâsebeti

Mukâbelenin tedâhül olduğu (iç içe girdiği) san'atlardan birisi de mür'â'âtü'n-nazîr san'atıdır. İleri gelen belâgat âlimlerinden bazıları mürâ'âtü'n-nazîr san'atına eserlerinde bu isimle yer vermediklerinden, normalde bu san'at çerçevesinde değerlendirmeleri gereken bazı örnekleri mukâbele içerisinde görmüşlerdir.

Bu tür bir yaklaşımın içerisinde bulunanların önde gelenlerinden birisi İbnü'l-Esîr'dir. İlgili eserinde konu ile ilgili açıklamalarını şu şekilde kaydedebiliriz: Mânâların mukâbelesinde enteresan bir bahsin bulunduğunu ve bunun fazla düşünmeyi ve derin araştırmayı gerektirdiğini belirtir (İlk bakışta yahut yüzeysel bir bakış açısıyla fark edilemeyeceğini). Bu, nesirde cümle sonlarındaki fâsılalar ile şiirlerde ikinci beyitlerin sonları (e'câz) ile alâkalı bir durumdur.¹⁶⁴

وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ لَا تُفْسِدُوا فِي الْأَرْضِ قَالُوا إِنَّمَا نَحْنُ مُصْلِحُونَ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ الْمُفْسِدُونَ وَلَكِن لَّا يَشْعُرُونَ “Onlara: Yeryüzünde fesât çıkarmayın,denildiği zaman,biz ancak ıslâh edicileriz derler.Şunu bilin ki ,onlar bozguncuların ta kendileridir,lâkin anlamazlar.”¹⁶⁵

1. وَإِذَا قِيلَ لَهُمْ آمِنُوا كَمَا آمَنَ النَّاسُ قَالُوا أَنُؤْمِنُ كَمَا آمَنَ السُّفَهَاءُ أَلَا إِنَّهُمْ هُمُ السُّفَهَاءُ وَلَكِن لَّا يَعْلَمُونَ “Onlara, “İnsanların inandıkları gibi siz de inanın” denildiğinde ise, “Biz de akılsızlar gibi iman mı edelim?” derler.¹⁶⁶ İyi bilin ki, asıl akılsızlar kendileridir, fakat bilmezler.”¹⁶⁷

Birinci âyetin يَشْعُرُونَ ile; ikinci âyetin ise, يَعْلَمُونَ ile sona erdiklerine dikkat çektikten sonra bunun sebebini açıklamaktadır: “Çünkü dindarlık konusu ve müminlerin hak üzere ve dahi münafıkların bâtil üzere olduğu bilgisine sahip olma işi düşünmeye ve akıl yürütmeye dayanır. Böylece ibret nazarıyla olayları değerlendiren kimse ilim ve bilgi elde etmiş olsun. Yine nifâkın ve sebep olduğu fitne ve fesâdın âdetlere dayalı dünyevî bir mesele olduğu, insanlar tarafından özellikle de kabîleler arası baskınlar ve tecrübeleri sebebiyle

¹⁶⁴ İbnü'l-Esîr, a. g. e. , II. , 259.

¹⁶⁵ Bakara, 2/11-12.

¹⁶⁶ Âyetin bu kısmı, “Onlara, insanların inandıkları gibi siz de inanın” denildiğinde ise, “Biz, akılsızların iman ettiği gibi mi iman edelim? derler.” şeklinde de tercüme edilebilir.

¹⁶⁷ Bakara, 2/13.

Araplar tarafından yaşanmış hissedilir bir şey olması sebebiyle âyet sonunun anlatılan duruma uygun bir fill olan يشعرون ile sona erdiğini ifâde etmektedir.”¹⁶⁸

Kur’ân âyetlerinin tamamında bu husûsun bulunduğunu belirttikten sonra şu iki âyeti örnek vermektedir:

ألم تر أن الله أنزل من السماء ماء فتصبح الأرض مخضرة إن الله لطيف خبير

“Görmedin mi, Allah, gökten yağmur indirdi de bu sayede yeryüzü yeşeriyor. Gerçekten Allah çok lütufkârdır, (her şeyden) haberdardır. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O’nundur. Hakîkaten Allah, yalnız O zengindir, övgüye değerdir.”¹⁶⁹

Gerçekten de bu iki âyetin başlarında verilen bilgi ile âyetlerin fâsılları güzel birer mukâbele örneği oluşturmuştur. Birinci âyette Allah(c.c.)nün gökten indirmiş olduğu su ile yeryüzünün yeşerdiği, insan yaşamı için elverişli bir hâle geldiği belirtiliyor. Bu da Allah’ın biz kullarına ne kadar lütufkâr olduğunu ve her şeyi inceden inceye hesapladığını gösterir. İşte bu yüzden ilgili âyet لطيف خبير kelimeleriyle son bulmuştur. İkinci âyette gökte ve yerde ne varsa hepsinin Allah’a ait olduğu, bununla beraber O’nun bunlara muhtaç olmadığı, bunlarla kullarına ikrâmında bulunduğu ve bu yüzden O’nun çok cömert ve hamde lââyık olduğu belirtiliyor. Her şeyin Allah’a ait olduğu ve bunlarla kullarına ikrâmında bulunması, O’nun çok cömert ve hamde lââyık olması ile çok güzel bir şekilde mukâbele edilmiştir.

Şu âyet-i kerimede de aynı durum bahis mevzuudur: ألم تر أن الله سخر لكم ما فى الأرض والفلک تجرى فى البحر بأمره ويمسك السماء أن تقع على الأرض إلا بإذنه إن الله بالناس لرؤف رحيم “Görmedin mi, Allah(c.c), yerdeki eşyâyı ve emri uyarınca denizde yüzen gemileri sizin hizmetinize verdi. Göğü de, Kendi izni olmadıkça yer üzerine düşmekten korur. Çünkü Allah(c.c.), insanlara çok şefkatli ve çok merhametlidir.”¹⁷⁰

Gündüz ve gece, gökyüzünü süsleyen güneş, ay ve sayısız yıldızı denge ve düzen içinde tutan Allah’tır. Bu denge ve düzen bozulsa bir yıldız parçası dünyayı toz haline getirir. Ayrıca tonlarca ağırlığında gemilerin insanı ürküten denizlerde ve okyanuslarda yüzdürülmesi

¹⁶⁸ İbnü’-Esîr, a. g. e. , II. , 259.

¹⁶⁹ Hac, 22/63-64.

¹⁷⁰ Hac, 22/65.

de Allah'ın biz insanlara ne kadar merhametli olduğunun birer göstergesidir. Bu nimetler sayıldıktan sonra Allah'ın çok reûf ve rahîm olduğu söylendi ki bunlar birbirleriyle çok güzel bir mukâbele örneği oluşturmaktadır.¹⁷¹

Âyet sonlarının sibâklarıyla oluşturduğu mukâbelenin her zaman çok açık bir şekilde görülemeyeceğini, iyi bir şekilde dikkatlice ilgili âyet üzerinde düşünülmesi gerektiğini vurgular ve bu türden olan şu âyet-i kerîmeyi örnek verir:

والذين يرمون أزواجهم ولم يكن لهم شهود إلا أنفسهم فشهادة أحدهم أربع شهادات بالله إنه لمن الصادقين والخامسة أن لعنة الله عليه إن كان من الكاذبين ويدراً عنها العذاب أن تشهد أربع شهادات بالله إنه لمن الكاذبين والخامسة أن غضب الله عليها إن كان من الصادقين ولولا فضل الله عليكم ورحمته وأن الله تواب حكيم

olmayanlara gelince, onların her birinin şahitliği, kendisinin doğru söyleyenlerden olduğuna dâir dört defa Allah adına yemin ederek şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer yalan söyleyenlerden ise Allah'ın lanetinin kendi üzerine olmasını dilemesidir . Kadının, kocasının yalan söyleyenlerden olduğuna dair dört defa Allah adına yemin ve şahitlik etmesi, beşinci defa da, eğer (kocas) doğru söyleyenlerden ise Allah'ın gazabının kendi üzerine olmasını dilemesi kendisinden cezâyı kaldırır. Ya Allah'ın size bol lütuf ve merhameti bulunmasaydı ve Allah, tövbeleri kabûl eden hüküm ve hikmet sahibi olmasaydı (hâliniz nice olurdu)!¹⁷²

تواب Bu âyetin dışında Kur'ân'ın başka âyetlerinde bu türden âyetlerin genelde

رحيم fâsılaları ile sona erdiğini¹⁷³ yukarıdaki âyetlerin de aynı şekildeki fâsılalarla sona ermesi gerektiğini düşünenlerin olabileceğini; çünkü tevbenin hikmetle değil de rahmet sıfatıyla uyumlu olduğunu söyledikten sonra, تواب رحيم fâsılalarının تواب حكيم fâsılalarından, bu âyetlerin sonu için daha uygun olduğunu belirtir. Çünkü Allah(c.c.) bu âyetlerde liânı emretmiş ve bununla kulların mezkûr çirkin işlerini örtmek istemiştir. Bu da O'nun bir hikmetidir. Böyle olduğu için ilgili âyet- i kerîme حكيم fâsılasıyla son bulmuştur.¹⁷⁴

¹⁷¹ İbnü'l-Esîr, a. g. e. , II. , 260.

¹⁷² Nûr, 24/6-10.

¹⁷³ Bu türden âyet örnekleri için bkz. Bakara, 2/160; Nisâ, 4/16.

¹⁷⁴ İbnü'l-Esîr, a. g. e. , II. , 260.

İlgili konuyu İbnü'l-Esîr'in penceresinden değerlendiren ve konuyla ilgili görüş ve düşüncelerinde bire bir onu izleyen belâğat âlimlerinin sadece isimlerini –tekrara sebep olmasın diye- vermekle yetiniyoruz: Yahya b. Hamza el- Alevî, Bedruddîn ez-Zerkeşî.¹⁷⁵

Müellifimizin âyet sonlarının sibâklarıyla oluşturduğunu farz ettiği mukâbele türünün, Arap dili ve belâğatine dâir mevsûk eserlerde “Mürâ'âtü'n-nazîr” adlı bedî san'atları içerisinde mütâlaa edildiğine işâret etmek isteriz.¹⁷⁶

3- Leff-ü neşir San'atı İle Olan Münâsebeti

Mukâbele san'atının iç içe olduğu san'atlardan birisi de leff-ü neşir san'atıdır. Gerçekten de araştırdığımızda Kasas sûresinin 73. âyetini başta es-Sekkâkî, el-Kazvînî, et-Teftâzânî, eş-Şerîf el-Cürcânî olmak üzere bir çok belâğat âlimi leff-ü neşir san'atı içerisinde mütâlaa etmişlerdir.¹⁷⁷ Sözlük anlamı dürüp toplama ve yayma olan leff-ü neşir, iki veya daha fazla kelime veya hükmü icmâlî bir şekilde zikrettikten sonra bu kelime veya hükümlerle ilgili kelime veya hükümlerin – hangi kelime veya hükmün hangisine âit olduğunu belirtmeden, çünkü dinleyici bunun farkındadır – zikredilmesidir. Diğer bir ifâde ile anlatımda önce bir takım unsurların söylenilmesi, daha sonra bunların her biriyle ilgili başka unsurların dile getirilmesidir.¹⁷⁸

Konunun daha iyi anlaşılması amacıyla ilgili âyet-i kerîmeyi buraya kaydediyoruz:

“Rahmetinden ötürü ومن رحمته جعل لكم الليل والنهار لتسكنوا فيه ولتبتغوا من فضله Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki, geceleyin dinlenesiniz, (gündüzün) O'nun fazl-u kereminden (rızkınızı) arayasınız.”¹⁷⁹

el-Kayrevânî, Bu âyeti mukâbele san'atı içerisinde mutâlaa etmiştir.¹⁸⁰ Ayrıca ez-Zerkeşî,¹⁸¹ İbnü Ebi'l-İsba',¹⁸² ve İbnü Hicce el-Hamevî¹⁸³ ilgili âyeti, el-Kayrevânî gibi

¹⁷⁵ el-Alevî, a. g. e. , II. , 385-386; ez-Zerkeşî, a. g. e. , III. , 462-463.

¹⁷⁶ es-Sekkâkî, Miftâhu'l-ulûm, s. 534; el-Kazvînî, el-Îzâh, s. 194-195; et-Telhîs, s. 138 (Bu san'ata tenâsüp dendiğini de belirtiyor); et- Teftâzânî, Şerhu'l-muhtasar, s. 143; el-Merâğî, a. g. e. , 383-384; el-Matlûb, a. g. e. , s. 614; el-Hâşimî, a. g. e. , s. 329-330.

¹⁷⁷ es-Sekkâkî, a. g. e. , s. 534; el-Kazvînî, a. g. e. , s. 200; et-Teftazânî, a. g. e. , II. , 154; eş-Şerîf el-Cürcânî, Kitâbü't-Ta'rîfât, s. 273.

¹⁷⁸ es-Sekkâkî, a. g. e. , s. 534; el-Kazvînî, a. g. e. , s. 200; et-Teftazânî, a. g. e. , II. , 154; Kitâbü't-Ta'rîfât, s. 273; M. A. Yekta Saraç, a. g. e. , s. 179-183.

¹⁷⁹ Kasas, 28/73.

mukâbele san'atı içerisinde değerlendirmişlerdir. Bu âlimler eserlerinde leff-ü neşir san'atına yer vermemişlerdir. İslâm Ansiklopedisine "mukâbele" maddesini yazan İsmail Durmuş, aynı âyeti mukâbele san'atı içerisinde muvâfık mukâbeye örnek vererek şu değerlendirmeyi yapmıştır: "gece ile dinlenme, gündüz ile rızık arama uygunluk münâsebeti içinde bulunur."¹⁸⁴

"Mukâbelenin Taksîmâtı" başlığı altında muvâfık mukâbele türünün temellerini el-Kudâme'nin attığını kaydetmiştik. Şimdi bu müellifin muvâfık mukâbele örneklerinden birini buraya kaydedip Kasas sûresi 73. âyeti ile karşılaştırmak istiyoruz:

جَزَى اللَّهُ عَنَّا ذَاتَ بَعْلِ تَصَدَّقَتْ عَلَى عَزَبٍ حَتَّى يَكُونَ لَهُ أَهْلٌ

فَإِنَّا سَنَجْزِيهَا كَمَا فَعَلْتَ بِنَا إِذَا مَا تَزَوَّجْنَا وَلَيْسَ لَهَا بَعْلٌ

"Allah, (evlenip) âile sahibi olması için bir bekâra yardım eden evli bir kadını (bize yaptığı iyilikten ötürü) mükâfatlandırısın. Evlendiğimizde bize nasıl iyilik yaptı ise bekâr (dul) kaldığında biz de mutlaka ona iyilik yapacağız".¹⁸⁵ Burada da mukâbil unsurlar birbiriyle uygunluk münâsebeti içerisinde zikredilmişlerdir. Çünkü her iki tarafın diğere bekârlıkları durumunda yardım edeceğinden söz edilmektedir. Yâni mukâbil unsurlardan her biri, bir işi müspet yönde icrâ etmektedirler. Birisi yardım edip, diğeri yardım etmeseydi mukâbele yine gerçekleşirdi ama bu muhâlif mukâbele olurdu. Neticede bir karşıtlık oluşuyor, yani, karşılıklı olarak birbirlerine yardım ediyorlar. Aynı şeyi ilgili âyet için söyleyemiyoruz. Çünkü اللّٰيل kelimesi ile ona mukâbil zikredilen لتسكنوا فيه ifâdesi arasında bir uygunluktan bahsedilebilir. Gecenin varedilmesinin sebebini açıklamaktadır. Ancak burada bir karşıtlıktan bahsetmemiz mümkün gözüküyor. Aynı şeyi النهار kelimesi ile لتبتغوا من فضله ifâdeleri için de söyleyebiliriz. Bunların bu tarz ve yorumla birbirlerinin mukabili olduklarını söylemek çok güç olsa gerktir. Çünkü لتبتغوا من فضله ifâdesi, النهار kelimesinin varedilmesinin sebebini açıklamaktadır. Bu açıdan bakıldığında bu âyet leff-ü neşre çok iyi bir örnek teşkil etmektedir. Bir ifâdede mukâbele san'atının gerçekleşebilmesi için ilgili unsurların birbirleriyle karşıtlık oluşturmaları gerekir. Bu sebeple farklı bir açıdan değerlendirildiğinde(öncüllerde ikinci sırada bulunması gerken لتسكنوا فيه ifâdesi, ikincilerde birinci sırada yer almış, yine

¹⁸⁰ el-Kayrevânî, a. g. e. , s. 25.

¹⁸¹ ez-Zerkeşî, a. g. e. , III. , 460.

¹⁸² İbnü Ebî'l-İsba', a. g. e. , s. 179

¹⁸³ el-Hamevî, Hizânetü'l-edep ve ğâyetü'l-erep, I, 122.

¹⁸⁴ Durmuş, a. g. m. , DİA, V, 101.

¹⁸⁵ el-Kudâme, a. g. e. , s. 123.

ikincilerde birinci sırada yer alması gereken النهار kelimesi öncüllerde ikinci sırada yer almış ve böylece tertîbe riâyet edilmemiştir) bizler, âyette aynı zamanda mukâbele san'atının bulunduğu inaniyoruz:

“Rahmetinden ötürü ومن رحمته جعل لكم الليل والنهار لتسكنوا فيه وتبتغوا من فضله Allah, geceyi ve gündüzü yarattı ki, geceyin dinlenesiniz, (gündüzün) O'nun fazl-u kereminden (rızkınızı) arayasınız.”¹⁸⁶ Şimdi âyeti tertîbe riâyet ederek yazalım ve mukâbil unsurları tesbît edelim. و من رحمته جعل لكم الليل لتسكنوا فيه و النهار لتبتغوا من فضله Karşıtlar: Gece – gündüz, dinlenmeniz için (sukûneti belirtir) – kereminden (rızkınızı) arayasınız(hareketliliği belirtir). Âyet orijinal hâlinde iken de bu şekilde değerlendirilebilir. Biz konunun rahat anlaşılması için böyle bir yöntem başvurduk. Böylece gece ile gündüz, sukûn ile hareket, muhâlif mukâbele tarzında birbirlerinin mukâbili olarak bir arada zikredilmişlerdir. Yapmış olduğumuz araştırma neticesinde ilgili âyetin değişik versiyonlarının bulunduğunu tesbît ettik. Şunu da belirtelim ki, bu âyet, kurguladığımız tarzda Kur'ân'da yer almıştır.¹⁸⁷

E-Mukâbele San'atına Dâir Fâideli Bilgiler

Tesbît edilebildiği kadarıyla mukâbele edebî san'atını terim anlamında ilk kullanan ve tanımını yapan edîp Kudâme b. Ca'fer'in dedesi Kudâme b. Ziyâd el-Bağdâdî' dir.¹⁸⁸ Kudâme b. Ca'fer ise sıhhatü'l-mukâbelât, fesâdü'l-mukâbelât, tashîhü'l-mukâbelât başlıkları altında konuyu ele almış bu arada dedesinin tanımını da nakletmiştir. Daha sonra gelen Ebû Hilâl el-Askerî, er-Râzî, Yusuf es-Sekkâkî ve İbnü Ebi'l- İsbâ' gibi müellifler tanımını daha açık ve yalın hâle getirmişlerdir. Sekkâkî'den itibaren mukâbele san'atı, bedî' ilminde mânâ san'atları arasında yerini almış, bedîiyye nâzımları da türle ilgili güzel örnekler ortaya koymuşlardır.¹⁸⁹

¹⁸⁶ Kasas, 28/73.

¹⁸⁷ Bununla ilgili olarak bkz. Yûnus, 10/67; Neml, 27/86; Mü'min(Ğâfir), 40/61.

¹⁸⁸ Durmuş, a. g. m. , DîA, V, 102.

¹⁸⁹ Durmuş, a. g. m. , DîA, V, 102.

Mukâbelede güzelliğin kaynağı karşıt veya uyuşan anlamlar arasındaki dizim armonisidir. Mukâbelede güzellik ve estetik sözün tabîi seyri içinde (tekellûf olmadan) dizilmiş karşıt öğelerin sayısı oranında artar.¹⁹⁰

Mukâbelenin sanat yönünden en üst düzeyde kabul edileni tezât armonisi biçiminde gerçekleşmiş olanıdır. Bu husûsla ilgili olarak İbnü Ebi'l-Isba'nın verdiği bilgileri önemine binâen buraya kaydediyoruz:

“Şâir Ebû Dulâme şöyle der:

“Din ve dünya
مَا أَحْسَنَ الدِّينَ وَالْدُّنْيَا إِذَا اجْتَمَعَا وَأَقْبَحَ الْكُفْرَ وَالْإِفْلَاسَ بِالرَّجُلِ
(servet), bir arda bulduklarında ne güzel olur! Kişide küfür ve iflasın bulunması ise ne çirkin bir şeydir!”

el-Mütenebbî şöyle der:

“Gecenin karanlığı
أَزُورُهُمْ وَسَوَادُ اللَّيْلِ يَشْفَعُ لِي وَأَنْتَنِي وَبَيَاضُ الصُّبْحِ يُغْرِى بِي
bana arkadaşlık ettiği halde ben onları ziyaret ediyorum. Geri döndüğümde ise, sabahın aydınlığı bana tutkun oluyor.”¹⁹¹

Tamamı zıt unsurların mukâbelesi tarzında gerçekleşmesinden ötürü birinci beyit; bir kısmı zıt bir kısmı da zıt olmayan unsurların mukâbelesi tarzında gerçekleşmesinden ötürü ikinci beyitten daha üstündür. İkinci beyit ise, mukâbele edilen unsurların çokluğu bakımından diğerine tercih edilir. Çünkü ikinci beyitte on unsur mukâbele edilmiştir. Oysa birinci beyitte mukâbele edilen unsurların adedi sadece altıdır.”¹⁹²

Mukâbelenin beyit içinde veya ard arda gelen mensur ifade çerçevesinde ikinin ikiyle, üçün üçle, dördün dörtle, beşin beşle ve altının altıyla karşılaştırılması şeklinde on iki unsura kadar karşıt veya uyuşan öğelerin bir araya getiren türleri vardır. Bu husûsla ilgili olarak bu bölümde “mukâbelenin taksîmâtı” başlığı altında beyit içerisinde ikinin ikiyle, üçün üçle, dördün dörtle, beşin beşle mukâbelesine, beyit içerisinde gerçekleşen türlerine örnekler vermiştik. Eksik kalmaması için bir beyit içinde gerçekleşen altının altıyla mukâbelesine örnek vermek istiyoruz:

¹⁹⁰ İbnü'l-Esîr, a. g. e. , II, 252; Ali el-Cârim - Mustafa Emîn, el-Belâgatü'l-vâziha, s. 285. Durmuş, a. g. m. , DîA, V, 102.

¹⁹¹ İbnü Ebi'l-Isba, a. g. e. , s. 181.

¹⁹² İbnü Ebi'l-Isba, a. g. e. , s. 182.

و فِي رَجُلٍ حُرٍّ قَيْدُ ذَلِّ يَشِينُهُ عَلِي رَأْسِ عَبْدٍ تاجُ عِزِّ يَزِينُهُ
“Kölenin başında şeref tacı var, onu süsleyen. Hürün ayağında aşağılık zinciri, onu alçaltan.” Karşıt unsurlar: üzerinde- içinde, baş- ayak, köle-hür, taç- zincir, izzet- zillet, süsleyen- alçaltan.¹⁹³

F- Mukâbelenin Önemi

Bir söz içinde iki veya daha fazla unsuru zikrettikten sonra bunların anlam ve lafız yönünden muhâlif veya muvâfıklarını birbirlerine mukâbil olacak tarzda zikretmeye mukâbele denir.

Kur’ân-ı Kerîm’de dört yüze yakın mukâbele san’atı bulunduğunu tespît ettik. Bu, azımsanamayacak bir kemmiyet demektir. Demek ki bu san’at merâmı anlatmada sıkça başvuru olan bir anlatım ve edâ üslûbudur. Olayları ve eşyayı farklı şekilde görmeyi, görülen ve duyulunun daha etkileyici bir şekilde sunulmasını sağlayan bu san’at; “Eşya zıddı ile kâimdir” özdeyişiyle bire bir örtüşmektedir.

Kur’ân’ın temel gayeleri arasında yer alan (insanları içinde buldukları karanlıklardan aydınlığa çıkarmak; bâtili terk edip Hakk’a yönelmelerini sağlamak; şeytanın ve nefs-i emmârenin esâretinden kurtulup Rahmân’ın bahşettiği gerçek özgürlüğe ulaştırmak; kendilerine bile hiç bir yararı olmayan taştan ve ağaçtan yapılan anlamsız putlara tapınmak yerine, her şeyi yoktan var edip kâinâtın idâre ve idâmesini kendi tasarrufunda bulunduran Allah’a ibadet etmelerini sağlamak vb. konular) defaatle tekrar edilmek sûretiyle insan zihnine ve aklına hep bu yolla (mukâbele sanatı yoluyla) aktarılmak istenmiştir.

Bu hakîkatleri insanlara önce anlatmak, sonra da kabûl etmelerini sağlamak için Kur’ân, bu yöntemle, muhâtap kabûl ettiği insana yönelmiş ve eşyanın ve olayların farklı yönleri olabileceğini anlatmak istemiştir. Gerçekten de kendi inanç ve kabûlünün dışında başka düşüncelere iltifât etmeyen zihin ve beyinleri, onlara doğru ve hak olan tek bir alternatif sunmak yerine, yanlış da olsa bu doğru ve hak düşüncenin yanında onların bâtil ve hurâfe olan düşüncelerini de eklemek en azından kendi düşüncelerinin de yer aldığı bir teklifi değerlendirmelerine ve kendi düşüncelerinin dışında başka düşünce ve fikirlerin bulunabileceği fikrine götürebilir. Bu, sâbit fikirli insanlar için iyi bir yöntemdir ve önyargıların terk edilmesine, en azından bir süreliğine askıya alınmasına ve daha sonra da sorgulanmasına sebep olabilir. Böylece Hakk’a giden yolun kapısı aralanmış olur.

¹⁹³ ; İbnü Hicce el-Hamevî, a. g. e. , I, 125; el-Matlûb, a. g. e. , s. 638; el-Abbâs, a. g. e. , II. , 284; Durmuş, a. g. m. , DİA, V, 102.

Öte yandan Hakk'a ve gerçeğe susamış dimâğlara en azından farklı iki seçenek sunmak onların daha sağlıklı karar vermelerine sebep olur. Ayrıca farklı iki seçenek, Kur'ân'ın temel esprisine de uygun düşmektedir.

Ayrıca Kur'ân'ın çağrısına gönül verenlere, inandıkları hakikatlerin inceliğine erişmek, başka bir ifadeyle inancın kökleşmesini sağlamak için mukâbele sanatı yöntemiyle seslenildiğine de şahit oluyoruz. İnsanın lehine ve aleyhine olan hususların karşılaştırmalı olarak farklı iki veya daha çok seçeneklerde mükelleflere sunulması, onlardaki sorumluluk bilincini harekete geçireceği gibi, şeytanın kışkırtmalarına karşı da teyakkuzda olmalarını temîn edeceği pek âşikârdır.

Bu yüzden, İslâm dinine gönül vermiş yazarlar kitaplarında; hatîpler hitâbelerinde; vâizler vaazlarında, bu dini, eşref-i mahlûkât olan insanlara takdîm ederken, bu etkili mukâbele yönteminden istifâde yoluna gitmelidirler.

İşte bütün bu sebeplerden ötürü mukâbele san'atının kıymet ve ehemmiyeti kendiliğinden ortaya çıkmaktadır.

MUKÂBELE SAN'ATINA KUR'ÂN-I KERİM'DEN ÖRNEKLER

Bu bölümde, mukâbele san'atına örnek teşkil eden Kur'ân âyetlerini cumhûr-i büleğâ (Arap Dili ve Belâğati'nin teorisyenleri)nin görüşleri istikâmetinde tespît etmeye çalıştık. Bunun yanında Kur'ân-ı Kerîm'deki edebî san'atları mufassal bir şekilde ele alan Muhammed Ali es-Sâbûnî'nin Safvetü't-tefâsîr adlı eseri ile Vehbe Zühaylî'nin et-Tefsîru'l-münîr adlı eserleri önemli kaynaklarımız oldu. Bu iki tefsîrde yüz yirmi civârında mukâbele san'atı tespît ettik. Gördük ki Safvetü't-tefâsîrde yer alan edebî san'atların aynısı (sadece mukâbele san'atı değil) et-Tefsîru'l-münîr adlı eserde de aynen yer almış. Her iki tefsîr üzerinde yaptığımız incelemeler netîcesinde et-Tefsîru'l-münîr'de yer alan edebî san'atlarla ilgili bilgilerin, "Safvetü't-tefâsîr" adlı tefsîrden bire bir alındığına kanâat getirdik. Bu sebepten mukâbele san'atına ilişkin dip notlarda sadece alıntı yapılmış olan tefsîri kaynak göstereceğiz. Ancak örnek olması için birkaç dipnotta iki tefsîri birden kaynak göstereceğiz.

Mukâbele san'atına örnek teşkil eden bu yüz yirmi âyet ve belâğat yöntemcilerinin görüşleri ve verdikleri örnekler üzerinde uzunca bir zaman (beş ay) düşündüm. Bu arada benzer Kur'ân âyetlerini tespît etmeye çalıştım ve yaklaşık dört yüz âyet tespît ettim. Bunun yanında tespît ettiğimiz Kur'ân âyetlerini iki kere ayrı zaman ve mekânlarda başta Prof. Dr. İsmail Durmuş Bey'e arzettim. Olur dediklerini kaydettim.¹⁹⁴ Aynı şekilde ilgili âyetleri Prof. Dr. Vecdî Akyüz Bey'e de arz ettim ve uygun gördüklerini tespît ettim.¹⁹⁵ Bütün bunların sonucunda bizde, mukâbele sanatının taksîmâtına ilişkin bir kanâat oluştu.

Bu kaynaklar ve kanâate göre tespît ettiğimiz Kur'ân âyetlerini dört ayrı bir taksîmâta tâbî tuttuk:

1. Sayı Esaslı Mukâbele
2. Mütezâd ve Gayr-ı Mütezâd Mukâbele
3. Lafızda ve Mânâda Mukâbele ve Sadece Mânâda Mukâbele
4. Mürettep ve Gayr-ı Mürettep Mukâbele

¹⁹⁴ I. Mülâkat, Tarih: 20/02/2010, Yer: İslamî Araştırmalar Merkezi; II. Mülâkat, Tarih:18/05/2010, Yer: M.Ü. İ. F. Ebû Hanife Binâsı(İkinci görüşmede sadece mukâbelede tertîbin şart olup olmadığı hususunu müzâkere ettik).

¹⁹⁵ Mülâkat, Tarih: 27/05/2010, Yer: M.Ü. İ.F. Ebû Hanife Binâsı(Bu mülâkatta tertîp meselesini ele aldık ve Kur'ân'da örnekleri bulunduğu için mukâbele san'atında tertîbin şart olmadığı ve "Gayr-ı Mütezâd Mukâbele" başlığı altında verdiğimiz örneklerin her birinin mukâbele san'atına örnek teşkil ettiği kanâatine ulaştık).

1. Sayı Esaslı Mukâbele

Bu tür mukâbele, bir söz içinde birbirlerine mukâbil olarak zikredilen unsurların sayısı esâsına dayanır. Öncüllerde zikredilen unsurlara karşılık, ikincillerde zikredilen unsurların toplam sayısı dört ise, bu tür mukâbeleyle ikinin ikiyle mukâbelesi; mukâbil unsurların sayısı altı ise, üçün üçle mukâbelesi; mukâbil unsurların sayısı sekize ulaşırsa, dördün dörtle mukâbelesi olarak isimlendirilir. Mukâbil unsurların adedince çift olarak ilerleyen rakam da artar. Ancak öncüllerde adedi sayılan unsurların ikincillerde karşılığının olması gerekir. Öncüllerde veya ikincillerde mukâbili olmayan fazla unsurlar sayıya dâhil edilmez ve mukâbelenin sıhhatine zarar vermez.¹⁹⁶

Belâğat âlimleri nezdinde en çok kabûl gören bir tasnif türüdür. Bu tasnif türünü tercîh eden başlıca belâğat âlimleri: el-Kazvînî, et-Teftâzânî, ez-Zerkeşî, el-Hamevî ,el-Abbâs, el- Matlûb, el-Merâğî.

(İkinin İkiyle)

“O, yeri sizin için döşek, göğü de bina yapan.”¹⁹⁷ Karşıt unsurlar: Yer – gök, döşek – bina.¹⁹⁸

فَإِنْ آمَنُوا بِمِثْلِ مَا آمَنْتُمْ بِهِ فَقَدْ اهْتَدَوْا وَإِنْ تَوَلَّوْا فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ فَسَيَكْفِيكَهُمُ اللَّهُ وَهُوَ السَّمِيعُ الْعَلِيمُ “Eğer onlar böyle sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar. Allah, onlara karşı seni koruyacaktır. O, hakkıyla işitendir, hakkıyla bilendir.”¹⁹⁹ Karşıt unsurlar: İman ederlerse – yüz çevirirlerse, hidâyete ermiş olurlar – derin bir ayrılığa düşmüş olurlar.

وَقَالَتْ طَائِفَةٌ مِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ آمَنُوا بِالَّذِي أُنزِلَ عَلَى الَّذِينَ آمَنُوا وَجَهُ النَّهَارِ وَانْكُرُوا
“Kitap ehlinden bir grup, “Müminlere indirilene günün başlangıcında

¹⁹⁶ İbnü Ebi'l-Isba', a. g. e. , s. 182-183.

¹⁹⁷ Bakara, 2/22.

¹⁹⁸ Muhammed Ali es- Sâbûnî, Safvetü't-Tefâsîr, I, 43; Vehbe Zühayfî, et-Tefsîru'l- Münîr, I, 104.

¹⁹⁹ Bakara, 2/137.

inanın, sonunda da inkâr edin, belki onlar (size bakarak) dönerler” dedi.”²⁰⁰ Karşıt unsurlar: İnanın – inkâr edin, günün başlangıcında – günün sonunda.

إِنْ تَمَسَسْتُمْ حَسَنَةً نَسُوهُمْ وَإِنْ تُصِيبْكُمْ سَيِّئَةٌ يَفْرَحُوا بِهَا وَإِنْ تَصْبِرُوا وَتَتَّقُوا لَا يَضُرُّكُمْ
“Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler. Eğer siz sabırlı olur, Allah’a karşı gelmekten sakınırsanız, onların hîleleri size hiçbir zarar vermez. Çünkü Allah onların işlediklerini kuşatmıştır.”²⁰¹ Karşıt unsurlar: Eğer size bir iyilik dokunursa – başınıza bir kötülük gelse, bu onları üzer – ona sevinirler.²⁰²

وَمَنْ كَانَ غَنِيًّا فَلْيَسْتَعْفِفْ وَمَنْ كَانَ فَقِيرًا فَلْيَأْكُلْ بِالْمَعْرُوفِ (Vefîlerden) kim zengin ise (yetim malından yemeğe) tenezzül etmesin. Kim de fakîr ise, aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin.”²⁰³ Karşıt unsurlar: Kim zengin ise – kim fakîr ise, (yetim malından yemeğe) tenezzül etmesin - aklın ve dinin gereklerine uygun bir biçimde (hizmetinin karşılığı kadar) yesin.²⁰⁴

إِنَّ اللَّهَ لَا يَغْفِرُ أَنْ يُشْرَكَ بِهِ وَيَغْفِرُ مَا دُونَ ذَلِكَ لِمَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُشْرِكْ بِاللَّهِ فَقَدْ افْتَرَى
“Şüphesiz Allah, kendisine ortak koşulmasını asla bağışlamaz. Bunun dışında kalan (günah) ları ise dilediği kimseler için bağışlar. Allah’a şirk koşan kimse, şüphesiz büyük bir günah işleyerek iftirâ etmiş olur.”²⁰⁵ Karşıt unsurlar: Bağışlamaz-bağışlar, kendisine eş koşulmasını - bunun dışında kalan günahları.

وَإِنْ تُصِيبْهُمْ حَسَنَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِ اللَّهِ وَإِنْ تُصِيبْهُمْ سَيِّئَةٌ يَقُولُوا هَذِهِ مِنْ عِنْدِكَ
“Onlara bir iyilik gelirse, “Bu, Allah’tandır” derler. Onlara bir kötülük gelirse, “Bu, senin yüzündendir” derler.”²⁰⁶ Karşıt unsurlar: Onlara bir iyilik gelirse - onlara bir kötülük gelirse, Allah’tandır - senin yüzündendir.

مَا أَصَابَكَ مِنْ حَسَنَةٍ فَمِنَ اللَّهِ وَمَا أَصَابَكَ مِنْ سَيِّئَةٍ فَمِنْ نَفْسِكَ وَأَرْسَلْنَاكَ لِلنَّاسِ رَسُولًا
“Sana ne iyilik gelirse Allah’tandır. Sana ne kötülük gelirse kendindedir. (Ey

²⁰⁰ Âl-i İmrân, 3/72.

²⁰¹ Âl-i İmrân, 3/120.

²⁰² es- Sâbûnî, a. g. e. , I, 226; ez-Zühaylî, a. g. e. , II, 377.

²⁰³ Nisâ, 4/6.

²⁰⁴ es- Sâbûnî, a. g. e. , I, s. 261; ez-Zühaylî, a. g. e. , II, s. 580.

²⁰⁵ Nisâ, 4/48.

²⁰⁶ Nisâ, 4/78.

Muhammed!) Seni insanlara bir peygamber olarak gönderdik. Şâhit olarak Allah yeter.”²⁰⁷
Karşıt unsurlar: Sana ne iyilik gelirse - sana ne kötülük gelirse, Allah’tandır - kendindedir.

“فَقُبِّلَ مِنْ أَحَدِهِمَا وَلَمْ يُتَقَبَّلْ مِنَ الْآخَرِ” birinden kabûl edilmiş, ötekenden kabûl edilmemişti.²⁰⁸ Karşıt unsurlar: Kabûl edilmiş - kabûl edilmemişti, birinden - diğerinden

“وَقَالُوا مَا فِي بُطُونِ هَذِهِ الْأَنْعَامِ خَالِصَةٌ لِذُكُورِنَا وَمُحَرَّمٌ عَلَىٰ أَرْوَاجِنَا” Bir de dediler ki: “Şu hayvanların karınlarındaki yavrular (canlı olursa) sırf erkeklerimize aittir. Kadınlarımıza ise harâmdir.”²⁰⁹ Karşıt unsurlar: Erkeklerimize - kadınlarımıza, aittir - harâmdir.

(Üçün Üçle)

حُرِّمَتْ عَلَيْكُمْ أُمَّهَاتُكُمْ وَبَنَاتُكُمْ وَأَخَوَاتُكُمْ وَعَمَّاتُكُمْ وَخَالَاتُكُمْ وَبَنَاتُ الْأَخِ وَبَنَاتُ الْأَخْتِ وَأُمَّهَاتُكُمُ اللَّيِّ أَرْضَعْنَكُمْ وَأَخَوَاتُكُم مِّنَ الرَّضَاعَةِ وَأُمَّهَاتُ نِسَائِكُمْ وَرَبَائِبُكُمُ اللَّيِّ فِي حُجُورِكُمْ مِّنْ نِّسَائِكُمُ اللَّيِّ دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَإِنْ لَّمْ تَكُونُوا دَخَلْتُمْ بِهِنَّ فَلَا جُنَاحَ عَلَيْكُمْ وَحَلَائِلُ أَبْنَائِكُمُ الَّذِينَ مِنْ أَصْلَابِكُمْ وَأَنْ تَجْمَعُوا بَيْنَ الْأُخْتَيْنِ إِلَّا مَا قَدْ سَلَفَ إِنَّ اللَّهَ كَانَ غَفُورًا رَحِيمًا وَالْمُحْصَنَاتُ مِنَ النِّسَاءِ إِلَّا مَا مَلَكَتْ أَيْمَانُكُمْ كِتَابَ اللَّهِ عَلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ حُرِّمْتُمْ عَلَيْكُمْ وَأَنْتُمْ حُرِّمْتُمْ عَلَيْكُمْ وَرَاءَ ذَلِكَ كِز كَرْدَشَرِينِز، هَالَاهَرِينِز، تَيزيزِينِز، عَرَك كَرْدَشَر كِزَلَرِي، كِز كَرْدَشَر كِزَلَرِي، سِيزي عَمِيزرين، سِيزي كِز كَرْدَشَرِينِز، كَرِيلَرِينِزİN عَنَلَرِي، كَندَلَرِييَلَي كِزفَfَا گِردِğİNİZ كَرِيلَرِينِزİN عُلُپ عِیلَرİNِزِذَ بُلُونُ عِیَی كِزَلَرİNِز، -EğER عَنَلَرِي İLE كِزfَfَا گِرمemişseniz onlarla evlenmenizde size bir günah yoktur- öz oğullarınızın karıları, iki kız kardeşi (nikâh altında) bir araya getirmeniz. Ancak geçenler (önceden yapılan bu tür evlilikler) başka. Şüphesiz Allah çok bağışlayıcıdır, çok merhamet edicidir. (Savaş esiri olarak) sâhip olduklarınız hâriç, evli kadınlar (da size) harâm kılındı. (Bunlar) üzerinize Allah’ın emri olarak yazılmıştır. Bunların dışında kalanlar ise, iffetli yaşamak ve zinâ etmemek şartıyla mallarınızla (mehirlerini verip) istemeniz size helâl kılındı.”²¹⁰ Karşıt unsurlar: Helâl kılındı - harâm kılındı, sizin lehinize - sizin aleyhinize, analarınız... - bunların dışında kalanlar.

²⁰⁷ Nisâ, 4/79.

²⁰⁸ Mâide, 5/27.

²⁰⁹ En’âm, 6/139.

²¹⁰ Nisâ, 4/23-24.

وَتَعَاوَنُوا عَلَى الْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ وَلَا تَعَاوَنُوا عَلَى الْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ
karşı gelmekten sakınma) üzere yardımlaşın. Ama günah ve düşmanlık üzere yardımlaşmayın.”²¹¹ Karşıt unsurlar: Yardımlaşın – yardımlaşmayın, iyilik – günah, takvâ – düşmanlık.²¹²

أَجَلَ لَكُمْ صَيْدُ الْبَحْرِ وَطَعَامُهُ مَتَاعًا لَكُمْ وَلِلسَّيَّارَةِ وَحُرِّمَ عَلَيْكُمْ صَيْدُ الْبَرِّ مَا دُمْتُمْ حُرْمًا

“Sizin için de yolcular için de bir geçimlik olmak üzere deniz avı yapmak ve deniz ürünlerini yemek sizlere helâl kılındı. Kara avı ise ihrâmlı olduğunuz sürece size harâm kılındı.”²¹³ Karşıt unsurlar: Helâl kılındı - harâm kılındı, sizin lehinize - sizin aleyhinize, deniz avı - kara avı.

قَالَ هِيَ رَأَوْتَنِي عَنْ نَفْسِي وَشَهِدَ شَاهِدٌ مِنْ أَهْلِهَا إِنْ كَانَ قَمِيصُهُ قُدًّا مِنْ قَبْلِ فَصَدَقْتَ

“Yûsuf, “O, benden arzusunu elde etmek istedi” dedi. Kadının âilesinden bir şâhit de şöyle şahitlik etti: “Eğer onun gömleği önden yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir, o (Yûsuf) yalancılardandır.” “Eğer gömleği arkadan yırtılmışsa, kadın yalan söylemiştir. O (Yûsuf) ise, doğru söyleyenlerdendir.”²¹⁴ Karşıt unsurlar: Önden yırtılmışsa - arkadan yırtılmışsa, kadın doğru söylemiştir - kadın yalan söylemiştir, o (Yusuf) yalancılardandır - o,doğru söyleyenlerdendir.

وَهُوَ الَّذِي مَرَجَ الْبَحْرَيْنِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ وَجَعَلَ بَيْنَهُمَا بَرْزَخًا وَحِجْرًا مَحْجُورًا

“ O, birinin suyu lezzetli ve tatlı, diğerinki tuzlu ve acı olan iki denizi saliverip aralarına da görünmez bir perde ve karışmalarını önleyici bir engel koyandır.”²¹⁵ Karşıt unsurlar: Birinin (suyu) - diğerinin suyu, lezzetli - tuzlu, tatlı - acı.²¹⁶

لِيُعَذِّبَ اللَّهُ الْمُنَافِقِينَ وَالْمُنَافِقَاتِ وَالْمُشْرِكِينَ وَالْمُشْرِكَاتِ وَيَتُوبَ اللَّهُ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ وَالْمُؤْمِنَاتِ

وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا
“Allah, münâfık erkeklere ve münâfık kadınlara, Allah’a ortak koşan erkeklere ve Allah’a ortak koşan kadınlara azâp etmek; mümin erkeklerin ve mümin kadınların da tövbelerini kabul etmek için insana emâneti yüklemiştir. Allah çok bağışlayandır, çok merhamet edendir.”²¹⁷ Karşıt unsurlar: Azâp etmek - tövbelerini kabul

²¹¹ Mâide, 5/2.

²¹² es-Sâbûnî, a. g. e. , I, 330; ez-Zühaylî, a. g. e. , III. , 412.

²¹³ Mâide, 5/96.

²¹⁴ Yusuf, 12/26-27.

²¹⁵ Furkan, 25/53.

²¹⁶ es- Sâbûnî, a. g. e. , II. , 368; ez-Zühaylî, a. g. e. , X. , 84.

²¹⁷ Ahzâb, 33/73.

etmek, münâfık ve müşrik erkekler - mümin erkekler, münâfık ve müşrik kadınlar - mümin kadınlar.²¹⁸

﴿مَا يَسْتَوِي الْبَحْرَانِ هَذَا عَذْبٌ فُرَاتٌ سَائِغٌ شَرَابُهُ وَهَذَا مِلْحٌ أُجَاجٌ﴾ “İki deniz aynı olmaz. Şu tatlıdır, susuzluğu giderir, içimi kolaydır. Şu ise tuzludur, acıdır.”²¹⁹ Karşıt unsurlar: şu (bir deniz) – şu (diğer deniz), tatlı - tuzlu, susuzluğu giderici ve içimi kolay - acıdır.²²⁰

﴿يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا تَنَاجَيْتُمْ فَلَا تَتَنَاجَوْا بِالْإِثْمِ وَالْعُدْوَانِ وَمَعْصِيَتِ الرَّسُولِ وَتَنَاجَوْا بِالْبِرِّ وَالتَّقْوَىٰ﴾ “Ey iman edenler! Siz baş başa gizlice konuştuğunuz zaman, günah, düşmanlık ve peygambere isyanı konuşmayın. İyilik ve takvâyı konuşun.”²²¹ Karşıt unsurlar: Konuşmayın - konuşun, günah - iyilik, düşmanlık – takvâ.

﴿فَأَمَّا مَنْ طَغَىٰ وَآثَرَ الْحَيَاةَ الدُّنْيَا فَإِنَّ الْجَحِيمَ هِيَ الْمَأْوَىٰ وَأَمَّا مَنْ خَافَ مَقَامَ رَبِّهِ وَنَهَى النَّفْسَ﴾ “Kim azgınlık eder ve dünya hayatını tercih ederse, şüphesiz, cehennem onun sığınağıdır. Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar ve nefsinin arzularından alıkoyarsa, şüphesiz, cennet onun sığınağıdır.”²²² Karşıt unsurlar: Kim azgınlık eder - Kim de, Rabbinin huzurunda duracağından korkar, dünya hayatını tercih ederse - nefsinin arzularından alıkoyarsa, cehennem onun sığınağıdır - cennet onun sığınağıdır.²²³

﴿لَا يَنْهَيْكُمْ اللَّهُ عَنِ الدِّينِ لَمْ يُقَاتِلُوكُمْ فِي الدِّينِ وَلَمْ يُخْرِجُوكُمْ مِنْ دِيَارِكُمْ أَنْ تَبَرُّوهُمْ وَتُقْسِطُوا إِلَيْهِمْ إِنَّ اللَّهَ يُحِبُّ الْمُقْسِطِينَ﴾ “Allah, sizi, din konusunda sizinle savaşmamış, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere iyilik etmekten, onlara âdil davranmaktan men etmez. Şüphesiz Allah, âdil davrananları sever. Allah, sizi ancak, sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmanız için destek verenleri dost edinmekten men eder. Kim onları dost edinirse, işte onlar zâlimlerin ta kendileridir.”²²⁴ Karşıt unsurlar: men etmez - men eder, din konusunda sizinle savaşmamış - sizinle din konusunda savaşan, sizi yurtlarınızdan da çıkarmamış kimselere - sizi yurtlarınızdan çıkararak ve çıkarılmanız için destek verenleri.

²¹⁸ es- Sâbûnî, a. g. e. , II. , 541; ez- Zühaylî, a. g. e. , XI. , 450.

²¹⁹ Fâtır, 35/12.

²²⁰ es- Sâbûnî, a. g. e. , II. , 570; ez- Zühaylî, a. g. e. , XI. , 580.

²²¹ Mücâdele, 58/9.

²²² Nâziât, 79/37-41.

²²³ es- Sâbûnî, a. g. e. , III. , 517.

²²⁴ Mümtehine, 60/8-9.

(Dördün Dörtle)

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ
Allah, iman edenlerin “Allah, iman edenlerin مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ إِلَى الظُّلُمَاتِ أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ”²²⁵ Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velileri ise tâğûttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır. Onlar cehennemliklerdir. Orada ebedî kalırlar.²²⁵ Karşit unsurlar: Allah-tâğût, iman edenlerin - Kâfirlerin, karanlıklardan-aydınlıktan, aydınlığa-karanlıklara.

لَئِن بَسَطْتَ إِلَيَّ يَدَكَ لِتَقْتُلَنِي مَا أَنَا بِبَاسٍ يَدِي إِلَيْكَ لِأَقْتُلَنَّكَ إِنِّي أَخَافُ اللَّهَ رَبَّ الْعَالَمِينَ

“And olsun ! Sen beni öldürmek için elini bana uzatsan da ben seni öldürmek için sana elimi uzatacak değilim. Çünkü ben âlemlerin Rabbi olan Allah’tan korkarım.”²²⁶ Karşit unsurlar: Sen uzatsan - ben uzatmam, bana - sana, elini - elimi, beni öldürmek için - seni öldürmek için.

إِنَّ اللَّهَ يَأْمُرُ بِالْعَدْلِ وَالْإِحْسَانِ وَإِيتَاءِ ذِي الْقُرْبَىٰ وَيَنْهَىٰ عَنِ الْفَحْشَاءِ وَالْمُنْكَرِ وَالْبَغْيِ يَعِظُكُم

لَعَلَّكُمْ تَذَكَّرُونَ “Şüphesiz Allah, adâleti, iyilik yapmayı, yakınlara yardım etmeyi emreder; hayâsızlığı, fenalık ve azgınlığı da yasaklar. O, düşünüp tutasınız diye size öğüt veriyor.”²²⁷ Karşit unsurlar: emreder - yasaklar, adâleti - hayâsızlığı, iyilik yapmayı- fenalık, yakınlara yardım etmeyi - azgınlığı.²²⁸

فَأَمَّا مَنْ أَعْطَىٰ وَاتَّقَىٰ وَصَدَّقَ بِالْحُسْنَىٰ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْيُسْرَىٰ وَأَمَّا مَنْ بَخِلَ وَاسْتَغْنَىٰ وَكَذَّبَ

بِالْحُسْنَىٰ فَسَنُيَسِّرُهُ لِلْعُسْرَىٰ “Onun için kim (elinde bulunandan) verir, Allah’a karşı gelmekten sakınır ve en güzel sözü (kelime-i tevhîdi) tasdîk ederse, biz onu en kolay olana kolayca iletiriz. Fakat, kim cimrilik eder, kendini Allah’a muhtâç görmez ve en güzel sözü (kelime-i tevhîdi) yalanlarsa, biz de onu en zor olana kolayca iletiriz.”²²⁹ Karşit unsurlar: kim (elinde bulunandan) verir - kim cimrilik eder, Allah’a karşı gelmekten sakınır - kendini Allah’a muhtâç

²²⁵ Bakara, 2/257.

²²⁶ Mâide, 5/28.

²²⁷ Nahl, 16/90.

²²⁸ es- Sâbûnî, a. g. e. , II. , 140.

²²⁹ Leyl, 92/4-10.

görmez, en güzel sözü (kelime-i tevhîdi) tasdik ederse- en güzel sözü (kelime-i tevhîdi) yalanlarsa, kolaylaştırırız - zorlaştırırız, en kolay olanı - en zor olanı.²³⁰

2. Mütezâd ve Gayr-ı Mütezâd Mukâbele

A) Mütezâd Mukâbele:

Belâğat âlimleri nezdinde mukâbele türlerinin en makbûl ve tercihe şâyân türüdür. Bir söz içinde gece gündüz, siyah beyaz, büyük küçük, güzel çirkin, hak bâtil, iman küfür türünden lafız ve anlam bakımından zıt olan kelimelerle oluşan mukâbele türlerini içerdiği gibi; geldi gelmedi, yedi yemedi, gitti gitmedi, yazdı yazmadı türünden anlam bakımından birbirinin zıddı olan kelimelerin oluşturduğu mukâbele türlerini de içine alır. Bu türün mukâbelenin kıymeti bakımından en makbûl olanı olduğunu belirtmiştik.²³¹ Şunu da belirtelim ki hem lafız hem de anlam bakımından mukâbil olan kelimelerden müteşekkil mukâbele örnekleri, sadece mânâ açısından zıtlık oluşturan mukâbele örneklerine tercih edilir.

“Allah, size kolaylık diler, zorluk dilemez.”²³² يُرِيدُ اللَّهُ بِكُمُ الْيُسْرَ وَلَا يُرِيدُ بِكُمُ الْعُسْرَ

Karşıt unsurlar: diler - dilemez, kolaylık - zorluk.

“Olur ki, bir şey sizin için hayırlı iken, siz ondan hoşlanmazsınız. Yine olur ki, bir şey sizin için kötü iken, siz onu seversiniz.”²³³ وَعَسَىٰ أَنْ تَكْرَهُوا شَيْئًا وَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ وَعَسَىٰ أَنْ تُحِبُّوا شَيْئًا وَهُوَ شَرٌّ لَّكُمْ

Karşıt unsurlar: Hoşlanmazsınız – seversiniz, hayırlı iken – kötü iken.²³⁴

“iyiliği emreden ve kötülükten men eden.”²³⁵ وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ

Karşıt unsurlar: emreden - men eden, iyiliği - kötülükten.²³⁶

²³⁰ es- Sâbûnî, a. g. e. , III. , 571.

²³¹ İbnü Ebî'l-Isba, a. g. e. , s. 181; Durmuş, “Mukâbele”, DİA, V, 101.

²³² Bakara, 2/185.

²³³ Bakara, 2/216.

²³⁴ es- Sâbûnî, a. g. e. , I, 139.

²³⁵ Âl-i İmrân, 3/104.

²³⁶ es- Sâbûnî, a. g. e. , I, 223.

“Size bir iyilik dokunursa, bu onları üzer. Başınıza bir kötülük gelse, ona sevinirler.”²³⁷ Karşıt unsurlar: bir iyilik dokunursa - bir kötülük gelse, onları üzer - ona sevinirler.²³⁸

الَّذِينَ آمَنُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا يُقَاتِلُونَ فِي سَبِيلِ الطَّاغُوتِ فَقَاتِلُوا أَوْلِيَاءَ الَّذِينَ كَفَرُوا إِنَّ كَيْدَ الشَّيْطَانِ كَانَ ضَعِيفًا . “İman edenler, Allah yolunda savaşır. İnkâr edenler de tâğût yolunda savaşır. O hâlde, siz şeytanın dostlarına karşı savaşın. Şüphesiz şeytanın hîlesi zayıftır.”²³⁹ Karşıt unsurlar: İman edenler - inkâr edenler, Allah yolunda - tâğût yolunda.

“Kim doğru yolu bulmuşsa, ancak kendisi için bulmuştur; kim de sapıtmışsa kendi aleyhine sapıtmıştır.”²⁴⁰ Karşıt unsurlar: Kim doğru yolu bulmuşsa - kim de sapıtmışsa, kendisi için hidâyeti bulmuştur - kendi aleyhine sapıtmıştır.

قُلْ أَفَرَأَيْتُمْ مَا تَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ إِنْ أَرَادَنِيَ اللَّهُ بِضُرٍّ هَلْ هُنَّ كَاشِفَاتُ ضُرِّيهِ أَوْ أَرَادَنِي بِرَحْمَةٍ هَلْ هُنَّ مُمْسِكَاتُ رَحْمَتِي . “De ki: “Peki söyleyin bakalım? Allah’ı bırakıp da ibâdet ettikleriniz var ya; eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse, onlar Allah’ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? Yahut Allah bana bir rahmet dilese, onlar O’nun rahmetini engelleyebilirler mi?”.²⁴¹ Karşıt unsurlar: Eğer Allah bana herhangi bir zarar dokundurmak isterse - Allah bana bir rahmet dilese, Allah’ın dokundurduğu zararı kaldırabilirler mi? - O’nun rahmetini engelleyebilirler mi?

ذَلِكَ بِأَنَّ الَّذِينَ كَفَرُوا اتَّبَعُوا الْبَاطِلَ وَأَنَّ الَّذِينَ آمَنُوا اتَّبَعُوا الْحَقَّ مِنْ رَبِّهِمْ Bu, inkâr edenlerin bâtila uymaları ve inananların Rablerinden gelen gerçeğe uymalarından dolaydır.²⁴² Karşıt unsurlar: inkâr edenlerin- inananların, bâtila uymaları- hakka uymaları

²³⁷ Âl-i İmrân, 3/120.

²³⁸ es- Sâbûnî, a. g. e. , I, 226.

²³⁹ Nisâ, 4/76.

²⁴⁰ İsrâ, 17/15.

²⁴¹ Zümer, 39/38.

²⁴² Muhammed, 47/3.

بَاطِنُهُ فِيهِ الرَّحْمَةُ وَظَاهِرُهُ مِنْ قِبَلِهِ الْعَذَابُ “Bunun iç tarafında rahmet, onlar (münafıklar) tarafındaki dış cihetinde ise azâp vardır.”²⁴³ Karşit unsurlar: iç tarafında - dış cihetinde, rahmet – azâp.²⁴⁴

أَذِلَّةٍ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ أَعِزَّةٍ عَلَى الْكَافِرِينَ “ Onlar müminlere karşı alçak gönüllü, kâfirlere karşı güçlü ve onurludurlar.”²⁴⁵ Karşit unsurlar: Alçak gönüllü – güçlü ve onurlu, müminler – kâfirler.

B) Gayr-ı Mütezâd Mukâbele

Bu tür mukâbelede öncüllerden veya ikincillerden birbirine mukâbil olarak zikredilen unsarlardan en az bir çiftinin oluştuğu kelimelerin, ne lafız bakımından (gece gündüz, güldü ağladı, geldi gitti vb.) ne de anlam bakımından (geldi gelmedi, yedi yemedi vb.) birbirinin zıddı olmadığı; mukâbil olma durumlarının bunların dışında başka bir sebebe dayandığı mukâbele türüdür. Başka bir ifâdeyle bu kelimelerin mukâbil olma durumları aralarındaki bir münâsebetten kaynaklanır. Çünkü karşılık gece gündüz, geldi gelmedi vb. kelimeler arasında olabileceği gibi, baba oğul gibi nispet bulunduran ve birinin anlaşılması diğerine bağlı olan kelimeler arasında da olabilir.²⁴⁶ Bizim tesbîtimize göre münâsebetin temel dayanağı temsîliyyet kavramında ortaya çıkmaktadır. Bir ifâdede birbirlerine mukâbil olarak zikredilen kelimeler, birbirlerinin zıddı olan alan, varlık, değer vb. şeyleri temsil etmektedirler.

يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ “Kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan.”²⁴⁷ Karşit unsurlar: boğazlayan - sağ bırakakan, kadınlarınızı – oğullarınızı. Son iki kelimenin birbirlerine muhâlif olma durumları bir münâsebetten kaynaklanmaktadır.²⁴⁸ Bu münâsebet temsîliyette ortaya çıkmaktadır. Çünkü olayın anlatıldığı dönemde erkek gücü; kadın ise za'fiyeti temsil ediyordu.

²⁴³ Hadîd, 57/13.

²⁴⁴ es- Sâbûnî, a. g. e. , III. , 332.

²⁴⁵ Mâide, 5/54.

²⁴⁶ M. A. Yekta Saraç, Klâsik Edebiyat Bilgisi, s. 163.

²⁴⁷ Bakara, 2/49.

²⁴⁸ Münâsebet: Cümlede birbirine mukâbil olarak zikredilen kelimelerin hangi sebep, ilgi ve alâkadan dolayı birbirinin karşıtı sayılmaları durumu.“Münâsebet” kelimesinin detaylı bilgisi için bkz. İbnü'l-Esîr, a. g. e. , II. , 251-252; el-Alevî, a. g. e. , II. , 384/385.

فَأَنْجَيْنَاكُمْ وَأَغْرَقْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ "sizi kurtarmış, gözlerinizin önünde Fir'avn âilesini suda boğmuştuk."²⁴⁹ Karşıt unsurlar: kurtarmış - boğmuştuk, sizi – Fir'avn ailesini. Bu âyetteki münâsebet de temsîliyette ortaya çıkmaktadır. Çünkü kurtarılanlar iman ve hakkı, boğulanlar ise, küfrü ve bâtilı temsil ediyorlardı.

فَلَا تَخْشَوْهُمْ وَاخْشَوْنِي "Zalimlerden korkmayın, benden korkun."²⁵⁰ Karşıt unsurlar: korkmayın - korkun, zalimlerden - benden. Buradaki münâsebet de temsîliyette ortaya çıkmaktadır. Çünkü Allah(c.c.), birçok bakımdan (aklımıza ne gelirse: yarattığı için, yaşattığı için, cezâlandığı için, öldürdüğü için, cehennemi olduğu için, gerçek kuvvet ve kudretin sahibi olduğu için, Allah'tan gayri korkulanların her şeylerini ona borçlu oldukları için vb.) kendisinden korkulmaya lâyıktır. Buna mukâbil kendilerinden korkulan yaratılmışların, hiçbir şekilde kendilerine gösterilen bu korkuya lâyık olmadıkları husûsu anlatılmak isteniyor. Neticede korkulması gereken gerçek makâmı, uydurma sebep ve gerekçelerle kendilerinden korkulan sahte makâm, değer ve varlıklar, yani gerçek olanla sahte olan birbirlerinin muhâlifî olarak zikredilmişlerdir.

أُولَئِكَ يَدْعُونَ إِلَى النَّارِ وَاللَّهُ يَدْعُوا إِلَى الْجَنَّةِ وَالْمَغْفُورَةِ بِإِذْنِهِ "Onlar ateşe çağırırlar, Allah ise izniyle, cennete ve bağışlanmaya çağırır."²⁵¹ Karşıt unsurlar: Onlar - Allah, ateşe - cennete ve bağışlanmaya. Buradaki münâsebet de temsîliyette ortaya çıkmaktadır. Allah iyilik ve güzelliğin taraftarı ve müdâfisi; onlar ise kötülük ve çirkinliğin taraftarı ve müdâfileri.

فَإِنَّ اللَّهَ يَأْتِي بِالشَّمْسِ مِنَ الْمَشْرِقِ فَأْتِ بِهَا مِنَ الْمَغْرِبِ "Şüphesiz Allah güneşi doğudan getirir, sen de onu batıdan getir."²⁵² Karşıt unsurlar: Allah - sen, doğudan getirir - batıdan getir. Buradaki münâsebet de temsîliyette ortaya çıkmaktadır. Gerçek olan ilâhın her şeye gücü yeter. Sahte ilâhların ise hiçbir şeye gücü yetmez. Gerçek ilâh bir kanun koymuş: güneş doğudan gelecek. Sen de ilâh olduğunı iddiâ ediyorsun. Gerçek ilâh isen her şeye gücünün yetmesi gerekir. Güneşi batıdan getirmek için gücün yetmiyorsa sen sahte ilâhsın. Herşeye gücü yeten gerçek ilâhla, acziyet içinde apışıp kalan sahte ilâh birbirlerinin karşıtı olarak mukâbele edilmişlerdir.

²⁴⁹ Bakara, 2/50.

²⁵⁰ Bakara, 2/150.

²⁵¹ Bakara, 2/221.

²⁵² Bakara, 2/258.

“Oysa Allah, alışverişi helâl, fâizi harâm kılmıştır.”²⁵³ وَأَحَلَّ اللَّهُ الْبَيْعَ وَحَرَّمَ الرِّبَا

Karşıt unsurlar: alışverişi - fâizi, helâl kıldı – harâm kıldı. Buradaki münâsebet de temsîliyyette ortaya çıkmaktadır. Çünkü birincisi helâl sâhayı; ikincisi ise, harâm sâhayı temsil etmektedir. Dolaylı olarak helâl olanla harâm olan birbirlerinin karşıtı olarak zikredilmişlerdir.

وَمِنْ أَهْلِ الْكِتَابِ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بِقِنطَارٍ يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ وَمِنْهُمْ مَنْ إِنْ تَأْمَنَهُ بدينارٍ لَا يُؤَدِّهِ إِلَيْكَ إِلَّا مَا كُنتَ عَلَيْهِ قَائِمًا “Kitap ehlinden öylesi vardır ki, ona yüklerle mal emânet etsen, onu sana (eksiksiz) iâde eder. Fakat onlardan öylesi de vardır ki, ona bir dînar emânet etsen, tepesine dikilip durmadıkça onu sana iâde etmez.”²⁵⁴ Karşıt unsurlar: ona yüklerle mal emânet etsen - ona bir dînar emânet etsen, onu sana (eksiksiz) iâde eder - tepesine dikilip durmadıkça onu sana iâde etmez. Buradaki münâsebet, aynı şekilde temsîliyyette ortaya çıkmaktadır. Çünkü “yüklerle mal” ifâdesi aslında çokluğu; “bir dînar” ifâdesi de azlığı belirtmek için kullanılmışlardır. Böylece birbirinin zıddı olan azlık ile çokluk birbirlerine mukâbil olarak zikredilmiş oldular.

فَلَا تَخَافُوهُمْ وَخَافُونَ إِنْ كُنتُمْ مُؤْمِنِينَ “Onlardan korkmayın, eğer mümin iseniz, benden korkun.”²⁵⁵ Karşıt unsurlar: Korkmayın - korkun, Onlardan - benden. Burada da temsîl münâsebeti vardır. Çünkü Allah(c.c.), birçok bakımdan (aklımıza ne gelirse: yarattığı için, yaşattığı için, cezâlandırdığı için, öldürdüğü için, cehennemi olduğu için, gerçek kuvvet ve kudretin sahibi olduğu için, Allah’tan gayri korkulanların her şeylerini ona borçlu oldukları için vb. kendisinden korkulmaya layıktır. Buna mukâbil kendilerinden korkulan yaratılmışların, hiçbir şekilde kendilerine gösterilen bu korkuya lâıyk olmadıkları husûsu anlatılmak isteniyor. Neticede korkulması gereken gerçek makâmı, uydurma sebep ve gerekçelerle kendilerinden korkulan sahte makâm, değer ve varlıklar; yani, gerçek olanla sahte olan birbirlerinin muhâlifi olarak zikredilmişlerdir.

لَقَدْ سَمِعَ اللَّهُ قَوْلَ الَّذِينَ قَالُوا إِنَّ اللَّهَ فَقِيرٌ وَنَحْنُ أَغْنِيَاءُ “Allah; “Şüphesiz, Allah fakîrdir, biz zenginiz” diyenlerin sözünü elbette duydu.”²⁵⁶ Karşıt unsurlar: Allah - biz, fakîrdir - zenginiz. Allah kelimesi ile biz kelimesi arasında yaratan ve yaratılan ilişkisi vardır ve bu bakımdan birbirlerinin karşıtıdır.

²⁵³ Bakara, 2/275.

²⁵⁴ Âl-i İmrân, 3/75.

²⁵⁵ Âl-i İmrân, 3/175.

²⁵⁶ Âl-i İmrân, 3/181.

مَا عِنْدَكُمْ يَنْفَدُ وَمَا عِنْدَ اللَّهِ بَاقٍ “Sizin yanınızdaki tükenir, Allah katında olan ise kalıcıdır.”²⁵⁷ Karşıt unsurlar: Sizin yanınızdaki - Allah katında olan, tükenir - kalıcıdır. Bu âyet-î kerîmedeki münâsebet de temsîliyetle oytaya çıkmaktadır. Çünkü Allah'ın nezdinde bulunanların sınırı ve sonu yoktur. Yaratılmışların elinde bulunanlar ise sınırlı ve sonludur. Dolayısıyla sınırlı olanla sınırlı olmayan; sonlu olanla sonlu olmayan birbirlerinin karşıtı olarak zikredilmişlerdir.

لَنْ يَنَالَ اللَّهُ لُحُومَهَا وَلَا دِمَائُهَا وَلَكِنْ يَنَالُهُ النَّفْسُ مِنْكُمْ “Onların etleri ve kanları asla Allah'a ulaşmaz. Fakat O'na sizin takvânız (Allah'a karşı gelmekten sakınmanız) ulaşır.”²⁵⁸ Karşıt unsurlar: ulaşmaz - ulaşır, etleri ve kanları - takvânız. Buradaki münâsebet de temsilde ortaya çıkmaktadır. Çünkü akıtılan kan ve etler olayın şekîlî boyutunu; takvâ ise özünü teşkil etmektedir. Neticede şekil ile öz birbirlerinin karşıtı olarak zikredilmişlerdir.

“Ey Muhammed! Onlara sor: Kız çocukları Rabbinin de, erkek çocukları onların mı?”²⁵⁹ Karşıt unsurlar: Rabbinin de - onların mı, Kız çocukları - erkek çocukları. Buradaki münâsebet de temsiliyette ortaya çıkmaktadır. Dişilikle erkeklik birbirlerinin karşıtı olarak zikredilmişlerdir. Aslında bu âyet onların zihniyetini ortaya koymaktadır. Çünkü müşriklere göre ata binip kılıç kuşanan ve kabîlenin onur ve şerefini koruyan erkekle, bunları yapamayan kadın, o toplumda temsîl ettikleri konum bakımından birbirlerinin karşıtıdır. Ayrıca o dönemde erkek çocukları iftihâr sebebi, kız çocukları ise yerilme ve utanç sebebi olarak görülüyordu.²⁶⁰ Burada ayrıca Rab kelimesi ile onlar kelimesi arasında da temsîliyetle zıtlık vardır. Rab yaratan; onlar yaratılanlardır.

3. Lafız Ve Mânâda Mukâbele Ve Sadece Mânâda Mukâbele

A) Lafızda Ve Mânâda Mukâbele

²⁵⁷ Nahl, 16/96.

²⁵⁸ Hac, 22/37.

²⁵⁹ Sâffât, 37/149.

²⁶⁰ Bu çarpık düşünceyle ilgili olarak bkz. Nahl, 16/57-58-59.

Bu tür mukâbelelerde cümlede yer alan kelimelerin tamamının hem lafız hem de mânâ itibariyle ya doğrudan veya bir münasebet sebebiyle birbirlerinin zıddı olan kelimeler olması gerekir. Ayrıca bu türün mâhiyyet ve içeriğinin tam olarak anlaşılabilmesi, sadece mânâ açısında mukâbele sayılan diğer türle birlikte mütâlaa edilmesine bağlıdır. Bu türün başlıca temsilcileri: İbnü'l-Esîr, ez-Zerkeşî, Yahya b. Hamza el-Alevî.

“Doğru yolu وَانْ يَرَوْا سَبِيلَ الرُّشْدِ لَا يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا وَانْ يَرَوْا سَبِيلَ الْعَيِّ يَتَّخِذُوهُ سَبِيلًا” görseler onu yol edinmezler. Ama sapıklık yolunu görseler onu (hemen) yol edinirler.”²⁶¹ Karşit unsurlar: Doğru yolu görseler - sapıklık yolunu görseler, onu yol edinmezler - onu (hemen) yol edinirler.

“يَأْمُرُهُم بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَاهُمْ عَنِ الْمُنْكَرِ” O, onlara iyiliği emreder, onları kötülükten alıkoyar.”²⁶² Karşit unsurlar: emreder - alıkoyar, iyiliği - kötülükten.²⁶³

“Allah, مَا يَفْتَحِ اللهُ لِلنَّاسِ مِنْ رَحْمَةٍ فَلَا مُمْسِكَ لَهَا وَمَا يُمْسِكُ فَلَا مُرْسِلَ لَهُ مِنْ بَعْدِهِ” insanlar için ne rahmet açarsa, artık onu tutacak (engelleyecek) yoktur. Neyi de tutarsa, bundan sonra onu gönderecek yoktur.”²⁶⁴ Karşit unsurlar: açarsa - tutarsa, onu tutacak (engelleyecek) yoktur - onu gönderecek yoktur.

“لِكَيْلَا تَأْسَوْا عَلَىٰ مَا فَاتَكُمْ وَلَا تَفْرَحُوا بِمَا آتَيْكُمْ” Elinizden çıkana üzülmesiniz ve Allah'ın size verdiği nimetlerle şıarmayasınız diye (böyle yaptık.)”²⁶⁵ Karşit unsurlar: üzülmesiniz - şıarmayasınız, elinizden çıkana - Allah'ın size verdiği.

“وَاللَّيْلِ إِذَا أَدْبَرَ وَالصُّبْحِ إِذَا أَسْفَرَ” çekilip gittiğinde geceye, aydınlandığında sabaha andolsun.”²⁶⁶ Karşit unsurlar: geceye - sabaha, çekilip gittiğinde - aydınlandığında.²⁶⁷

“قَدْ أَفْلَحَ مَنْ زَكَّيْهَا وَقَدْ خَابَ مَنْ دَسَّيْهَا” Nefsini arındıran kurtuluşa ermiştir. Onu kötülöklere gömüp kirleten kimse de ziyana uğramıştır.”²⁶⁸ Karşit unsurlar: kurtuluşa ermiştir - ziyana uğramıştır, nefsinin arındıran - onu kötülöklere gömüp kirleten.²⁶⁹

²⁶¹ A'râf, 7/146.

²⁶² A'râf, 7/157.

²⁶³ es-Sâbûnî, a. g. e. , I, 480.

²⁶⁴ Fâtır,35/2.

²⁶⁵ Hadîd,57/23.

²⁶⁶ Müddessir, 74/23-24.

²⁶⁷ es- Sâbûnî, a. g. e. , III. , 481.

فَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ خَيْرًا يَرَهُ وَمَنْ يَعْمَلْ مِثْقَالَ ذَرَّةٍ شَرًّا يَرَهُ “Artık kim zerre ağırlığına bir hayır işlerse, onun mükâfatını görecektir. Kim de zerre ağırlığına bir kötülük işlerse, onun cezâsını görecektir.”²⁷⁰ Karşıt unsurlar: hayır işlerse - kötülük işlerse, mükâfatını görecektir - cezâsını görecektir.²⁷¹

لَا أَعْبُدُ مَا تَعْبُدُونَ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ “Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk etmem. Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz.”²⁷² Karşıt unsurlar: Kulluk etmem - kulluk edecek değilsiniz, sizin kulluk ettiklerinize - benim kulluk ettiğime.²⁷³

وَلَا أَنَا عَابِدٌ مَا عَبَدْتُمْ وَلَا أَنْتُمْ عَابِدُونَ مَا أَعْبُدُ “Ben sizin kulluk ettiklerinize kulluk edecek değilim.” “Siz de benim kulluk ettiğime kulluk edecek değilsiniz.”²⁷⁴ Karşıt unsurlar: Kulluk edecek değilim - kulluk edecek değilsiniz, sizin kulluk ettiklerinize - benim kulluk ettiğime.²⁷⁵

B) Mânâda Mukâbele

Cümlede birbirine mukâbil olarak zikredilen unsurlardan en az birinin mukâbili olduğu kelimeye veya ifâdeye lafız açısından değil de, mantikî bir yorumla (sibâktan anlaşılın) sadece mânâ itibârî ile karşıtılık oluşturduğu mukâbele türlerine mânâda mukâbele denir. İbnü'l-Esîr, ez-Zerkeşî ve Yahya b. Hamza el-Alevî, Muhammet Ali es-Sâbûnî eserlerinde mukâbelenin bu türüne açık bir şekilde yer vermişlerdir.²⁷⁶

وَإِذَا تَقُوا الَّذِينَ آمَنُوا قَالُوا آمَنَّا وَإِذَا خَلَوْا إِلَىٰ شَيَاطِينِهِمْ قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُونَ “İman edenlerle karşılaştıkları zaman, “İnandık” derler. Fakat şeytanlarıyla (münâfık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, “Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay

²⁶⁸ Şems, 91 /9-10.

²⁶⁹ es-Sâbûnî, a. g. e. , III. , 567.

²⁷⁰ Zilzâl, 99/7-8

²⁷¹ es-Sâbûnî, a. g. e. , III. , 592.

²⁷² Kâfirûn, 109/2-3.

²⁷³ es- Sâbûnî, a. g. e. , III. , 614.

²⁷⁴ Kâfirûn, 109/4-5.

²⁷⁵ es-Sâbûnî, a. g. e. , III. , 614.

²⁷⁶ İbnü'l-Esîr, a. g. e. , II. , 245-250; ez-Zerkeşî, a. g. e. , III. , 462; el-Alevî, a. g. e. , II. , 383-384.

ediyoruz” derler.”²⁷⁷ Karşıt unsurlar: İman edenlerle karşılaştıkları zaman - Fakat şeytanlarıyla (münâfık dostlarıyla) yalnız kaldıkları zaman, İmandık” derler - Şüphesiz, biz sizinle beraberiz. Biz ancak onlarla alay ediyoruz” derler. Burada قَالُوا أَمَّا ifâdesine mukâbil olarak zikredilen قَالُوا إِنَّا مَعَكُمْ إِنَّمَا نَحْنُ مُسْتَهْزِؤُنٌ ifâdesi lafzen onun karşıtı değildir. Ancak mânâ olarak düşündüğümüz zaman bu ifâdenin aslında قالوا لم نؤمن demek olduğunu cümlenin akışından anlarız. Demekki buradaki ikinci ifâde, mânâ açısından birinci ifâdenin karşıtıdır.

“Eğer onlar böyle فإن آمنوا بمثل ما آمنتم به فقد اهتدوا وإن تولوا فإنما هم في شقاقٍ sizin iman ettiğiniz gibi iman ederlerse, gerçekten doğru yolu bulmuş olurlar; yüz çevirirlerse onlar elbette derin bir ayrılığa düşmüş olurlar.”²⁷⁸ Karşıt unsurlar: İman ederlerse - yüz çevirirlerse, doğru yolu bulmuş olurlar - derin bir ayrılığa düşmüş olurlar. Bu âyette فَقد اهتدوا ifâdesine karşılık zikredilen فَإِنَّمَا هُمْ فِي شِقَاقٍ ifâdesi lafzen onun karşılığı değildir. Ancak ikinci ifâdeyi mânâ olarak düşündüğümüzde onun فقد لم يهتدوا olduğunu anlar ve burada mânâ açısından bir karşıtılığın bulunduğuna hükmederiz.

“Allah size إن يَنْصُرْكُمْ اللهُ فَلَا غَالِبَ لَكُمْ وَإِنْ يَخْذُلْكُمْ فَمَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ yardım ederse, sizi yenecek yoktur. Eğer sizi yardımsız bırakırsa, ondan sonra size kim yardım edebilir?”²⁷⁹ Karşıt unsurlar: Allah size yardım ederse - eğer sizi yardımsız bırakırsa, sizi yenecek yoktur - ondan sonra size kim yardım edebilir?²⁸⁰ Bu âyette فَلَا غَالِبَ لَكُمْ ifâdesine karşılık zikredilen مَنْ ذَا الَّذِي يَنْصُرُكُمْ مِنْ بَعْدِهِ ifâdesi lafzen onun karşıtı değildir. Ancak ikinci ifâde mânâ açısından فانكم مغلوبون demektir. Böyle olunca da bu iki ifâdenin birbirlerinin karşıtı oldukları ortaya çıkar.

“Allah, kimi doğru yola iletirse, مَنْ يَهْدِ اللهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِيٌّ وَمَنْ يُضِلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ odur doğru yolu bulan. Kimleri de saptırırsa, işte onlar, ziyana uğrayanların ta kendileridir.”²⁸¹ Karşıt unsurlar: kimi doğru yola iletirse - Kimleri de saptırırsa, odur doğru yolu bulan - ziyana

²⁷⁷ Bakara, 2/14.

²⁷⁸ Bakara, 2/137.

²⁷⁹ Âl-i İmran, 3/160.

²⁸⁰ es-Sâbûnî, a. g. e. , I, 242. Not: Bu dipnot açık bir şekilde mukâbelenin bu türüne es- Sâbûnî'nin olumlu baktığını göstermektedir. Bu türe ilişkin diğer örneklerin gözünden kaçmış olması gerekir. ez-Zühaylî, a. g. e. , II, 466. ez-Zühaylî, edebî san'atları es-Sâbûnî'den bire bir alıntıladığı için bu âyeti de alıntılanmış olmalıdır.

²⁸¹ A'râf, 7/178.

فَأُولَٰئِكَ فَأُولَٰئِكَ فَهُوَ الْمُهْتَدِيَّ ifâdesine mukâbil olarak zikredilen uğrayanların ta kendileridir. Bu âyette فَاُولَٰئِكَ لَيْسُوا بِمُهْتَدِينَ ifâdesi lafzen onun karşıtı değildir. Ancak mânâ açısından demektir. Bu şekilde de birinci ifâdenin tam karşıtı olur ve mukâbele gerçekleşir.

“Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse, geçmiş günahları bağışlanır. Eğer (düşmanlık ve savaşa) dönerlerse, öncekilere uygulanan ilâhî kânûn devam etmiş olacaktır.”²⁸² Karşıtlar: Eğer (iman edip, düşmanlık ve savaştan) vazgeçerlerse -Eğer (düşmanlık ve savaşa) dönerlerse, geçmiş günahları bağışlanır - öncekilere uygulanan ilâhî kânûn devam etmiş olacaktır. Bu âyette فَاُولَٰئِكَ لَيْسُوا بِمُهْتَدِينَ ifâdesine mukâbil olarak zikredilen فَاُولَٰئِكَ لَيْسُوا بِمُهْتَدِينَ ifâdesi lafzen onun karşıtı değildir. İkinci ifâde mânâ açısından demektir. Böyle olunca da birinci ifâdeyle karşıt olmuş olur ve mukâbele gerçekleşir.

“Eğer (peygambere karşı gelmekten) vazgeçerseniz, bu sizin için daha hayırlı olur. Eğer dönerseniz biz de döneriz.”²⁸³ Karşıtlar: Eğer (peygambere karşı gelmekten) vazgeçerseniz - Eğer dönerseniz, bu sizin için daha hayırlı olur - biz de döneriz. Bu âyette de aynı durum söz konusudur. Çünkü فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ifâdesine mukâbil olarak zikredilen فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ifâdesi lafzen onun karşıtı değildir. Ancak mânâ olarak bu ifâde فَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ demektir. Böyle olunca da birinci ifâdeyle karşıt olmuş olurlar ve mukâbele gerçekleşir.

“Eğer tövbe ederseniz, bu sizin için hayırlıdır. Ama yüz çevirirseniz, şunu iyi bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakabilecek değilsiniz.”²⁸⁴ Karşıtlar: Eğer tövbe ederseniz - Ama yüz çevirirseniz, bu sizin için hayırlıdır - şunu iyi bilin ki, siz Allah'ı âciz bırakabilecek değilsiniz. Bu âyette de aynı durum söz konusudur. Çünkü فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ifâdesine karşılık olarak zikredilen فَهُوَ خَيْرٌ لَّكُمْ ifâdesi lafzen onun karşıtı değildir. Ancak mânâ olarak bu ifâde فَهُوَ شَرٌّ لَكُمْ demektir. Böyle olunca da birinci ifâdeyle karşıt olmuş olurlar ve mukâbele gerçekleşir.

²⁸² Enfâl, 8/19.

²⁸³ Enfâl, 8/38.

²⁸⁴ Tevbe, 9/3.

“Allah, kime hidâyet ederse işte o, doğru yolu bulandır. Kimi de şaşkırtırsa, artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın.”²⁸⁵ Karşıt unsurlar: kime hidâyet ederse - kimi de şaşkırtırsa, doğru yolu bulandır - artık ona doğru yolu gösterecek bir dost bulamazsın. Bu âyette de aynı durum söz konusudur. Çünkü وَلِيًّا مُرْشِدًا ifâdesine karşılık olarak zikerilen يُضِلُّنَّ فَلَنْ تَجِدَ لَهُ وَلِيًّا مُرْشِدًا ifâdesi lafzen onun karşıtı geçildir. Ancak mânâ olarak bu ifâde فهو ضال demektir. Böyle olunca da birinci ifâdeyle karşıt olmuş olurlar ve mukâbele gerçekleşir.

“ De ki: “Ben eğer sapmışsam, ancak kendi aleyhime sapmış olurum. Eğer hidâyete ermişsem, bu da Rabbimin bana vahyettiği sayesinde.”²⁸⁶ Karşıt unsurlar: Ben eğer sapmışsam - Eğer hidâyete ermişsem, ancak kendi aleyhime sapmış olurum - bu da Rabbimin bana vahyettiği sayesinde. Bu âyette de aynı durum söz konusudur. Çünkü قَانِمًا أَضِلُّ عَلَى نَفْسِي ifâdesine karşılık olarak zikerilen فِيمَا يُوجِي إِلَيَّ رَبِّي ifâdesi lafzen onun karşıtı geçildir. Ancak mânâ olarak bu ifâde فانما اهتديت لها demektir. Böyle olunca da birinci ifâdeyle karşıt olmuş olurlar ve mukâbele gerçekleşir.

“Verdiği sözden dönen kendi aleyhine dönmüş olur. Allah’a verdiği sözü yerine getirene, Allah büyük bir mükâfat verecektir.”²⁸⁷ Karşıt unsurlar: Verdiği sözden dönen - Allah’a verdiği sözü yerine getirene, kendi aleyhine dönmüş olur - Allah büyük bir mükâfat verecektir. Bu âyette de aynı durum söz konusudur diyebiliriz. Çünkü قَانِمًا يَنْكُثُ عَلَى نَفْسِهِ ifâdesine karşılık olarak zikredilen فَسَيُؤْتِيهِ أَجْرًا عَظِيمًا ifâdesi, lafzen onun karşıtı geçildir. Ancak mânâ olarak bu ifâde فانما يوفى لها demektir. Böyle olunca da birinci ifâdeyle karşıt olmuş olurlar ve mukâbele gerçekleşir.

“İşte o vakit, kimin tartıları ağır gelmişse, artık o, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır. Ama kimin de tartıları hafif gelirse, işte onun anası (varacağı yer) Hâviye’dir.”²⁸⁸ Karşıt unsurlar:

²⁸⁵ Kehf, 18/17.

²⁸⁶ Sebe, 34/50.

²⁸⁷ Fetih, 48/10.

²⁸⁸ Kâri’a, 101/10.

Kimin tartıları ağır gelmişse - Ama kimin de tartıları hafif gelirse, hoşnut olacağı bir hayat içinde olacaktır - işte onun anası (varacağı yer) Hâviye'dir.²⁸⁹ Bu âyette de aynı durum söz konusudur. Çünkü فَهُوَ فِي عَيْشَةٍ رَاضِيَةٍ ifâdesine karşılık olarak zikerilen فَأُمُّ هَاوِيَةَ ifâdesi, lafzen onun karşıtı geçildir. Ancak mânâ olarak bu ifâde راضية غير عيشة ifâdesi demektir. Böyle olunca da birinci ifâdeyle karşıt olmuş olurlar ve mukâbele gerçekleşir.

فَمَنْ يُرِدِ اللَّهُ أَنْ يَهْدِيَهُ يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ وَمَنْ يُرِدْ أَنْ يُضِلَّهُ يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا كَأَنَّمَا يَصَّعَّدُ فِي السَّمَاءِ
Kimi de saptırmak isterse, onun da göğsünü göğe çıkıyormuşçasına daraltır, sıkar.²⁹⁰ Karşıt unsurlar: Doğruya erdirmek – saptırmak, göğsünü İslâm'a açar – göğsünü daraltır. Bu âyette de aynı durum söz konusudur. Çünkü يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ ifâdesine karşılık olarak zikerilen يَجْعَلْ صَدْرَهُ ضَيِّقًا حَرَجًا ifâdesi, lafzen onun karşıtı geçildir. Ancak mânâ olarak يَشْرَحْ صَدْرَهُ لِلْإِسْلَامِ ifâdesi, يوسعها demek olduğu için ضَيِّقًا kelimesiyle karşıt olup mukâbele san'atını oluşturmuşlardır.

4. Mürettep Ve Gayr-ı Mürettep Mukâbele

A. Mürettep Mukâbele

Mukâbelede yer alan ikincil unsurların öncüllerin sırasına göre tertîp edildiği mukâbele türüdür. Belâğat âlimlerinin hemen hemen hepsi mukâbele san'atında tertîbi şart koşarlar. Kur'ân-ı Kerim'de dört yüze yakın mukâbele san'atına örnek teşkil eden âyet tespît ettik. Bunların beş-on kadarı hâriç diğerleri tertîp esasına göre gelmiştir.

يُذَبِّحُونَ أَبْنَاءَكُمْ وَيَسْتَحْيُونَ نِسَاءَكُمْ "kadınlarınızı sağ bırakıp, oğullarınızı boğazlayan."²⁹¹ Karşıt unsurlar: boğazlayan- sağ bırakan, oğullarınızı - kadınlarınızı. Bu tarz ve içerikte Kur'ân-ı Kerim'de beş âyet-i kerîme daha tespît ettik.²⁹²

²⁸⁹ es- Sâbûnî, a. g. e. , III. , 597.

²⁹⁰ En'âm, 6/125.

²⁹¹ Bakara, 2/49.

فَأَجِينَاكُمْ وَأَعْرَفْنَا آلَ فِرْعَوْنَ وَأَنْتُمْ تَنْظُرُونَ “sizi kurtarmış, gözlerinizin önünde Fir’avun âilesini suda boğmuştuk”²⁹³. Karşıt unsurlar: kurtarmış - boğmuştuk, sizi – Fir’avun âilesini. Bu tarzda ve içerik olarak bu âyetle benzeşen altı âyet tespît ettik.²⁹⁴

فَمَنْ أَبْصَرَ فَلِنَفْسِهِ وَمَنْ عَمِيَ فَعَلَيْهَا “Artık kim gözünü açar hakkı idrâk ederse kendi yararına, kim de (hakkın karşısında) körlük ederse kendi zararınadır.”²⁹⁵ Karşıt unsurlar: Artık kim gözünü açar - kim de (hakkın karşısında) körlük ederse, kendi yararına - kendi zararınadır. Bu tarz ve içerikte Kur’ân-ı Kerîm’de altı âyet tespît ettik.²⁹⁶

وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنْكَرِ “iyiliği emreden ve kötülükten men eden”²⁹⁷ Karşıt unsurlar: emreden - men eden, iyilik - kötülük. Bu tarz ve içerikte Kur’ân-ı Kerîm’de altı âyet tespît ettik.²⁹⁸

مَنْ جَاءَ بِالْحَسَنَةِ فَلَهُ عَشْرُ أَمْثَالِهَا وَمَنْ جَاءَ بِالسَّيِّئَةِ فَلَا يُجْزَى إِلَّا مِثْلَهَا “Kim bir iyilik yaparsa, ona on katı vardır. Kim de bir kötülük yaparsa, o da sadece o kötülüğün misliyle cezâlandırılır.”²⁹⁹ Karşıt unsurlar: Kim bir iyilik yaparsa - Kim de bir kötülük yaparsa, ona on katı vardır - o da sadece o kötülüğün misliyle cezâlandırılır. Bu tarz ve içerikte Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyet tespît ettik³⁰⁰

لَا يُؤَاخِذُكُمُ اللَّهُ بِاللَّغْوِ فِي أَيْمَانِكُمْ وَلَكِنْ يُؤَاخِذُكُمْ بِمَا كَسَبْتُمْ قُلُوبَكُمْ “Allah, sizi kasıtsız yeminlerinizden dolayı sorumlu tutmaz, fakat sizi kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden sorumlu tutar.”³⁰¹ Karşıt unsurlar: sorumlu tutmaz - sorumlu tutar, kasıtsız yeminlerinizden dolayı - kalplerinizin kazandığı (bile bile yaptığınız) yeminlerden. Bu tarz ve içerikte Kur’ân-ı Kerîm’de bir âyet tespît ettik.³⁰²

²⁹² A’râf, 7/127, 141; İbrahim, 14/6; Kasas, 28/4; Mü’min (Gâfir), 40/25.

²⁹³ Bakara, 2/50.

²⁹⁴ A’râf, 7/64, 72; Yunus, 10/73; Şuarâ, 26/65-66, 119-120, 170-171-172.

²⁹⁵ En’âm, 6/104.

²⁹⁶ Yunus, 10/108; İsrâ, 17/15; Rûm, 30/44; Zümer, 39/41; Fussilet, 41/46; Câsiye, 45/15.

²⁹⁷ Âl-i İmrân, 3/104.

²⁹⁸ Âl-i İmrân, 3/110; A’râf, 7/157; Tevbe, 9/112; Hac, 22/41; Lokman, 31/17.

²⁹⁹ En’âm, 6/160.

³⁰⁰ Kasas, 28/84; Mü’min (Gâfir), 40/40.

³⁰¹ Bakara, 2/225.

³⁰² Mâide, 5/89.

“İşte bu, benim dosdoğru yolum. Artık ona uyun. Başka yollara uymayın”.³⁰³ Karşıt unsurlar: uyun - uymayın, ona-başka yollara. Bu tarz ve içerikte Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyet tespît ettik.³⁰⁴

فَمَنْ تَقَلَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ هُمُ الْمُفْلِحُونَ وَمَنْ حَقَّتْ مَوَازِينُهُ فَأُولَئِكَ الَّذِينَ خَسِرُوا أَنفُسَهُمْ بِمَا كَانُوا بِآيَاتِنَا يَظْلِمُونَ “O gün amellerin tartılması da haktır. Kimlerin sevâbı ağır basarsa, işte onlar kurtuluşa erenlerdir. Ama kimlerin sevâbı da hafif gelirse, işte onlar âyetlerimize haksızlık etmiş olmaları sebebiyle kendilerini ziyana sokanlardır.”³⁰⁵ Karşıt unsurlar: Kimlerin sevâbı ağır basarsa - kimlerin sevâbı hafif gelirse, onlar kurtuluşa erenlerdir - kendilerini ziyana sokanlardır. Bu tarz ve içerikte Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyet tespît ettik.³⁰⁶

وَمَا بِكُمْ مِنْ نِعْمَةٍ فَمِنَ اللَّهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْرُونَ ثُمَّ إِذَا كُشِفَ الضُّرُّ عَنْكُمْ إِذَا فَرِيقٌ مِّنْكُمْ مِنْ نِعْمَةِ اللَّهِ ثُمَّ إِذَا مَسَّكُمُ الضُّرُّ فَإِلَيْهِ تَجْرُونَ “Size ulaşan her nimet Allah’tandır. Sonra size bir sıkıntı ve zarar dokunduğu zaman yalnız O’na yalvarır yakarılırsınız. Sonra sizden o sıkıntıyı giderince, bir de bakarsınız, içinizden bir kısmı Rablerine ortak koşar.”³⁰⁷ Karşıt unsurlar: Size bir sıkıntı ve zarar dokunduğu zaman - sonra sizden o sıkıntıyı giderince, O’na yalvarır yakarılırsınız - Rablerine ortak koşar. Bu tarz ve içerikte Kur’ân-ı Kerîm’de üç âyet tespît ettik.³⁰⁸

مَنْ يَهْدِ اللَّهُ فَهُوَ الْمُهْتَدِيَّ وَمَنْ يُضِلِلْ فَأُولَئِكَ هُمُ الْخَاسِرُونَ “Allah, kimi doğru yola iletirse, odur doğru yolu bulan. Kimleri de saptırırsa, işte onlar, ziyana uğrayanların ta kendileridir”.³⁰⁹ Karşıt unsurlar: Allah, kimi doğru yola iletirse - Kimleri de saptırırsa, odur doğru yolu bulan - işte onlar, ziyana uğrayanların ta kendileridir. Bu tarz ve içerikte Kur’ân-ı Kerîm’de iki âyet tespît ettik.³¹⁰

B) Gayr-ı Mürettep Mukâbele

Mukâbele san’atında ikincil unsurların, öncüllerin sırasına göre tertîp edilmediği mukâbele türü. Bu tür mukâbelede tertîp şartına riâyet edilmez. Uzun araştırmalar sonucunda tespît ettiğimiz bu türden mukâbele örneklerinde cümlede vurgu yapmak için bu

³⁰³ En’âm, 6/153.

³⁰⁴ A’râf, 7/3; Câsiye, 45/18.

³⁰⁵ A’râf, 7/8-9.

³⁰⁶ Mü’minûn, 23/102-103; Kâri’a, 101/6-7-8-9.

³⁰⁷ Nahl, 16/53-54.

³⁰⁸ Ankebut, 29/65; Rûm, 30/33; Zümer, 39/8.

³⁰⁹ A’râf, 7/178.

³¹⁰ Kehf, 18/17; Zümer, 39/36-37.

türün tercih edildiğini tespit ettik. Tertîp şartına riâyet edilmeyen mukâbele örneklerinin eksikliğine ve fesâdına hükmedildiğini bildiğimizden, bu örneklerin her birini İslâm Ansiklopedisine mukâbele maddesini yazan İsmail Durmuş Bey'e arzedip, mevzûya ilişkin mütâlaalarını aldık. Mütâlaaları müspet yönde olduğu için bu çeşit bir taksîmât türüne yer verdik. Ayrıca aynı âyetleri Vecdi Akyüz Bey'e arzedip, karşılıklı mütâlaalarını yaptık ve müspet yönde görüş belirtip, ilgili Kur'ân âyetlerinde vurgu yapıldığını ve tertîbe riâyet edilmediğini beyân etti.

“Oysa Süleyman (büyü yaparak) küfre girmedi. Fakat şeytanlar, küfre girdiler”.³¹¹ Karşit unsurlar: Küfre girmedi - küfre girdiler, Süleyman - şeytanlar. Öncüllerde birinci sırada yer alan مَا كَفَرَ ifâdesine karşılık, ikincilerde birinci sırada yer alması gereken كَفَرُوا ifâdesi ikinci sırada yer almış ve tertîp bozulmuştur. Mukâbele san'atının yer aldığı bu ifâde fiil cümlesi ile başlayıp ifâdede vurgu yapmak için isim cümlesi ile devam etmiştir.

اللَّهُ وَلِيُّ الَّذِينَ آمَنُوا يُخْرِجُهُم مِّنَ الظُّلُمَاتِ إِلَى النُّورِ وَالَّذِينَ كَفَرُوا أَوْلِيَاؤُهُمُ الطَّاغُوتُ
“Allah, iman edenlerin dostudur. Onları karanlıklardan aydınlığa çıkarır. Kâfirlerin velîleri ise tâğûttur. (O da) onları aydınlıktan karanlıklara (sürükleyip) çıkarır.”³¹² Karşit unsurlar: Allah - tâğût, iman edenlerin - Kâfirlerin, karanlıklardan - aydınlıktan, aydınlığa - karanlıklara. Bu ifâdenin başında bulunan اللَّهُ lafzına karşılık ikincilerde birinci sırada yer alması gereken الطَّاغُوتُ sözcüğü üçüncü sırada yer aldığı için tertîp bozulmuştur.

“Hani onlar cumartesi yasağını ihlâl ediyorlardı. Zira tatil yaptıkları cumartesi günü balıklar onlara akın akın geliyor, tatil yapmadıkları (diğer) günlerde ise gelmiyorlardı.”³¹³ Karşit unsurlar: Onlara akın akın geliyordu - gelmiyorlardı, cumartesi günü - tatil yapmadıkları (diğer) günlerde. Bu ifâdede öncüllerde birinci sırada yer alan لَا تَأْتِيهِمْ ifâdesine mukâbil zikredilen لَا تَأْتِيهِمْ , ikincilerde birinci sırada yer almadığı için tertîp bozulmuştur.

³¹¹ Bakara, 2/102.

³¹² Bakara, 2/257.

³¹³ A'râf, 7/163.

تِلْكَ عُقْبَى الَّذِينَ اتَّقَوْا وَعُقْبَى الْكَافِرِينَ النَّارُ “İşte bu, Allah’a karşı gelmekten sakınanların sonudur. İnkâr edenlerin sonu ise ateştir.”³¹⁴ Karşıt unsurlar: İşte bu (vasıfları anlatılan cennet) – ateş(cehennem), Allah’a karşı gelmekten sakınanların sonu - İnkâr edenlerin sonu.³¹⁵ Öncüllerde birinci sırada yer alan تِلْكَ (vasıfları anlatılan cennet) kelimesine karşılık olarak zikredilen النَّار , ikincillerde birinci sırada yer almadığı için tertîp bozulmuştur.

يَعْلَمُونَ ظَاهِرًا مِنَ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا وَهُمْ عَنِ الْآخِرَةِ هُمْ غَافِلُونَ “Onlar ancak dünya hayatının dış yüzünü bilirler. Âhiret konusunda ise tamamen gaflettedirler.”³¹⁶ Karşıt unsurlar: bilirler-gaflettedirler - dünya hayatının dış yüzünü- âhiret konusunu. يَعْلَمُونَ ifâdesi öncüllerde birinci sırada yer almıştır. İkincillerde ona mukâbil olarak zikredilen غَافِلُونَ ifâdesi birinci sırada yer almadığı için tertîp bozulmuştur.

يَسْتَعْجِلُ بِهَا الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا وَالَّذِينَ آمَنُوا مُشْفِقُونَ مِنْهَا “Kıyamete inanmayanlar, onun çabuk kopmasını isterler. İnananlar ise, ondan korkarlar ve onun gerçek olduğunu bilirler.”³¹⁷ Karşıt unsurlar: Onun çabuk kopmasını isterler - ondan korkarlar, Kıyamete inanmayanlar - inananlar. Bu ifâdede öncüllerde ikinci sırada yer alan لَا يُؤْمِنُونَ بِهَا ibâresine karşılık, ikincillerde birinci sırada yer alan وَالَّذِينَ آمَنُوا, tertîbin bozulmasına neden olmuştur.

كُلُّ مَنْ عَلَيْهَا فَانٍ وَيَبْقَى وَجْهَ رَبِّكَ ذُو الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ “Yer üzerinde bulunan her canlı yok olacaktır. Ancak azamet ve ikrâm sâhibi Rabbinin zâtı bâki kalacaktır.”³¹⁸ Karşıt unsurlar: Yer üzerinde bulunan her canlı - azamet ve ikrâm sâhibi Rabbinin zâtı, yok olacaktır - bâki kalacaktır. Öncüllerde ikinci sırada yer alan كَلِمَةٍ kelimesine karşılık, ikincillerde ikinci sırada yer alması gereken وَيَبْقَى ifâdesi, birinci sırada yer aldığı için tertîp bozulmuştur.

³¹⁴ Ra’d, 13/35.

³¹⁵ es- Sâbûnî, a. g. e. , II. , 88.

³¹⁶ Rûm, 30/7.

³¹⁷ Şûrâ, 42/18.

³¹⁸ Rahmân, 55/26-27.

SONUÇ

Bir söz içinde iki veya daha fazla unsuru zikrettikten sonra bunların anlam ve lafız yönünden karşıtlarını zikretmeye mukâbele denir. Bu çalışmamızda Arap dili ve belâğatinde mukâbele sanatının teorisini, ayrıntılı bir şekilde de Kur'ân-ı Kerîm'de bu sanata örnek teşkil eden âyetleri tespît edip incelemeye çalıştık. Elde ettiğimiz netîceleri maddeler halinde özetleyebiliriz:

a)Doğrudan görüşlerinden istifâde ettiğimiz belâğat teorisyenlerinin eserlerinde mukâbele san'atına ilişkin beş-on âyeti geçmeyen mukâbele örneğinin yer aldığını gördük. Öte yandan Safvetü't-tefâsîr'de yüz yirmi civârında mukâbele örneğinin yer aldığı âyet tespît ettik. Bu durum bizleri, özellikle el-Kudâme ve el-Askerî'nin, mukâbelenin tanım ve içeriği ile ilgili vermiş oldukları örnekler üzerinde yoğunlaşmaya, mukâbele san'atının felsefesini anlamaya ve tehlîl etmeye sevketti. Çalışmalarımızı bu istikâmette yoğunlaştırdık ve Kur'ân-ı Kerîm'de dört yüze yakın mukâbele san'atı bulunduğunu tespît ettik. Bu, azımsanamayacak bir kemmiyyet demektir. Demek ki bu san'at merâmı anlatmada sıkça başvurulan bir anlatım ve edâ üslûbudur. Olayları ve eşyayı farklı şekilde görmeyi, görülen ve duyulanın daha etkileyici bir şekilde sunulmasını sağlayan bu san'at; "Eşya zıddı ile kâimdir" özdeyişiyile bire bir örtüşmektedir.

b) Mukâbele san'atında ikincil unsurların öncüllerin sırasına göre tertîp edilmesi gerektiğini cumhûr-i büleğânın şart koştuğunu; bu şarta uyulmadan gerçekleşen mukâbele örneklerini geçersiz saydıklarını biliyoruz. Şart koşulan tertîbe uyulmadan gerçekleşen mukâbele örneklerinin Kur'ân'da yer aldığını örnekleriyle tespît ettik.

c) Bazı belâğat âlimlerinin mukâbelenin fesâdına sebep saydıkları "zâid unsur" meselesini belâğat âlimlerinin görüşleri ve Kur'an'dan verdiğimiz bol örneklerle doğru bir zemine oturmaya çalıştık.

d) Mukâbelenin taksîmâtına ilişkin yeni bir bakış açısı getirmeye çalıştık. Bizim bu eğilimimizin diğer çalışmalarda farklı ve benzer mukâbele taksîmâtlarını gündeme getireceğini umuyoruz. Özellikle "gayr-ı mürettep" ve "gayr-ı mütezâd" başlıkları altında ele aldığımız âyet örneklerinin, mukâbelenin daha geniş bir alanda mütâlaa edilmesine sebep olacağını düşünüyoruz.

e) Mukâbele san'atının diğer san'atlarla özellikle leff-ü neşirle olan ilgisi ve bu sebeple meydana gelen yanlışlığın üzerinde durmaya çalıştık. Bu husûsla ilgili doğru bilgiyi tespît edebilmek için Karşılaştırmalı örneklerle mukâbelenin temel felsefesini vermeye çalıştık ve bununla ilgili Kur'ân âyetlerini tespît ettik.

f) Doğrusu odur ki, bu çalışmanın sonucunda bizde oluşan kanaatlerden birisi de maddeler halinde sıraladığımız husûsların daha çaplı bir araştırmada ele alınması zorunluluğunun ortaya çıkmış olmasıdır. Çalışmamızın bu yönde yapılacak çaplı ve derin araştırmalara ilham kaynağı olmasını temenni ediyoruz.

Gayret bizden, başarı Allah'tandır.

Erdoğan Albayrak

KAYNAKÇA

Kur'ân-ı Kerîm Meali, T.C Diyanet İşleri Başkanlığı (Hazırlayanlar: Doç. Dr. Altuntaş, Halil ve Dr. Şahin, Muzaffer, on ikinci baskı, nşr. , Özgün Matbaacılık), Ankara 2006

El-Matlûb, Ahmet, Mu'cemü'l-mustalahâtî'l-belâğîyye ve tetavvüruhâ, (ikinci baskı, nşr., Mektebetü Lübnan en-Nâşirûn), Beyrut, 1996.

El-Cârim, Ali ve Emin, Mustafa, el-Belâğatü'l-vâzıha, Mısır,1959.

El-Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, el-Câmi'u's-sahîh, I-VIII, İstanbul, 1987.

Ebû Hilâl, Hasan b. Abdullâh Sehl el- Askerî, Kitâbü's-sınâateyn el-kitâbetü ve's-şî'r, (thk. Ali El- Becâvî, Muhammed ve Ebü'l-fadl Muhammed İbrahim , birinci baskı,nşr., El-Mektebetü'l-Asriyye), Beyrut, 2006.

El-Câhiz, Ebû Osman Amr b. Bahr, el-Beyân ve't-tebyîn, Beyrut, trs.

El-Cürcânî, Abdülkâhir, Delâilü'l-i'câz, (thk. Mahmut Muhammed Şâkir,üçüncü baskı, nşr., Matbaatü'l-medenî), Kâhire, 1991.

El-Cürcânî, Ali b. Muhammed b. Ali, et-Ta'rîfât, (thk., İbrahim el-Ebyârî, nşr.,Dâru'l-kitâbi'l-arabî), Beyrut,1992.

Prof. Dr. Durmuş, İsmail, "Meânî", DİA, XXVIII. İstanbul, T.C. Diyanet VAKFI.

Prof. Dr. Durmuş, İsmail, "Mukâbele", DİA, V. İstanbul, T.C. Diyanet VAKFI.

El- Fîrûzâbâdî, Mecduddîn Muhammed b. Yakûb, el-Kâsü'l-muhît,(nşr., Mektebetü't-türâs fî müesseseti er-Risâle), Beyrut,1987.

El-Hâşimî, es-Seyyid Ahmed, Cevâhirü'l-belâğa fi'l-me'ânî ve'l-beyân ve'l-bedî (thk., Yusuf El-Sameylî, nşr. el-Mektebetü'l-asriyye), Beyrut,1999.

Dr.Kaçar, Halil İbrahim, Edebî Yönden Hazif, (İSAM kütüphanesi, genel tezler: 165577, kaç,e: 892,7) ,İstanbul, 2002.

İbnü'l-Esîr, Ziyâüddîn, Nasrullah b. Muhammed el-Cezerî, el-meselû's-sâir fî edebî'l-kâtibi ve's-şâir, I-II, (thk. Muhammed Muhyiddîn Abdülhamid, nşr., el-Mektebetü'l-asriyye), Beyrut, 1995.

El-Hamevî, İbnü Hicce, Takiyyudin Ebu Bekr b. Ali b. Abdullah, Hizânetü'l-edep fî ğayeti'l-erep, I-II, (thk. Muhammed Naci b. Ömer, nşr., Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye), Lübnan, 2007.

El- Kayrevânî, İbnü Raşîk Ebu Ali el-Hasan el-Ezdî, el-Umde fî mehâsini's-şi'r ve âdâbihî ve nakdihî, I-II, (thk., Muhammed Karakazan, birinci baskı., Dâru'l-ma'rife), Beyrut, 1988.

Türkiye Diyanet Vakfı, İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1988 – 2008.

El-Kazvînî, el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman, el-Îzâh fî ulumî'l-belâĝa, I- II, (thk. , Muhammed Abdülmünim el-Hafâcî, beşinci baskı), Beyrut, 1980.

El-Kazvînî, el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahman, Telhîs, (nşr. Sadi Çöĝenli – Mustafa Kılıç – Nevzat H. Yanık), İstanbul, 2001.

Komisyon (İbrahim Enîs, Atiyye es- Sevâlihî, Abdülhalim Müntasır, Halefullah Ahmed), el-Mucemü'l-vasît, (nşr. El-Mektebetü'l-İslamiyye), İstanbul, trs.

Komisyon (Ahmed el-Âbid, Ahmed Muhtar Ömer, el-Cîlânî b. Hac Yahya, Davud Abduh, Salih Cevad Ta'me, Nedîm Müre'sîlî, (nşr. el- Münazzemeyü'l-arebiyyetü li't-terbiyeti ve's-sekâfeti ve'l-ulûm, trs.)

El- Kureşî, Müslim b. Haccâc, Sahîhu Müslim.

El-Merâĝî, Ahmed Mustafa, Ulûmü'l-belâĝa, Beyrut, 1984.

Yrd. Doç. Dr. Bolelli, Nusrettin, Belâĝat, (dördüncü baskı, nşr. , İFAV), İstanbul, 2009.

Prof. Dr. Hacımüftüoĝlu, Nasrullah, İ'câz ve Belâĝat Deyimleri (nşr. , Ekev yayınları), Erzurum.

Prof. Dr. Hacımüftüoĝlu, Nasrullah, "Belâĝat", DİA, V. İstanbul, T.C. Diyanet VAKFI.

Prof. Dr. Hacımüftüoĝlu, Nasrullah, "Bedî", DİA, V. İstanbul, T.C. Diyanet VAKFI.

Prof. Dr. Hacımüftüoğlu, Nasrullah, "Beyân", DİA, VI. İstanbul, T.C. Diyanet VAKFI.

Prof. Dr. Kılıç, Hulûsi, "Belâğat", DİA, V. İstanbul, T.C. Diyanet VAKFI.

Er-Râzî, Fahrüddin Ebu Abdullah Muhammed b. Ömer b. Hüseyin el-Kureşî et-Taberistânî, Nihâyetü'l-İcâz fî dirâyeti'l-i'câz, (thk. Bekrî Şeyh Emin, nşr. , Dâru'l-İlim li'l-melâyîn), Beyrut, 1985.

Nâci, Muallim, İstılâhât-ı Edebiyye, (nşr. Gökkubbe Yayınları, ikinci baskı), İstanbul 2004.

Prof. Dr. Saraç, M. A. Yekta, Klâsik Edebiyat Bilgisi, (nşr. 3 F yayınevi, altıncı baskı), İstanbul, 2007.

Ebü'l-ferec, Kudâme b. Ca'fer, Nakdü's-şiiir, (thk. Muhammed Abdülmün'im el-Hafâcî birinci baskı, nşr. Dâru'l-etrâk), İstanbul, 2006,

Es-Sâbûnî, Muhammed Ali, Safvetü't-tefâsîr, I-III, Beyrut, 1980

Es-Sekkâkî, Ebû Yakup Yusuf b. Ebî Bekir Muhammed b. Ali, Miftâhü'l-ulûm, (thk.,Naim Zerzur , ikinci baskı, nşr. Dâru'l-kütübî'l-ilmîyye), Beyrut, 1987.

Et-Teftâzânî, Saduddîn, Muhtasarü'l-meânî, Beyrut, 1965.

Et-Teftâzânî, Saduddîn, el-Mutavval ale't-telhîs, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1891.

Et-Teftâzânî, Saduddîn, Şerhu'l-muhtasar, I-II, Mektebetü's-sahabe, Gaziantep,2005.

Ez-Zühaylî, Vehbe, et-Tefsîru'l- münîr, I-XXX, (nşr. Dâru'l-fikr) Beyrut, 2009.

El-Alevî, Yahya b. Hamza, et-Tirâzü'l- Mütezammin Li Esrârî'l-Belâğa.

Ez-Zemahşerî, Ebu'l-Kasım Cârullâh Mahmud b. Ömer, Esâsü'l-belâğe, (nşr. Dâru's-sadr), Beyrut, 1965.

Ez-Zerkeşî, Bedruddîn, Muhammed b. Abdullah, el-Bürhân fî ulûmi'l-Kur'an,I-IV,(thk.,Muhammed Ebu'l-Fadl İbrahim, Birinci baskı, nşr.,Dâru'l-marife),Beyrut,197

TEZ ÖZETİ

Bedî san'atları içerisinde muhassinât-ı mâneviyyeden olan mukâbele, bir söz içinde geçen iki veya daha fazla unsurdan sonra herbirinin karşıtını yahut ilgisini birbirlerine mukâbil olacak şekilde zikretmektir.

Doğrudan görüşlerinden istifâde ettiğimiz belâgat teorisyenlerinin eserlerinde mukâbele san'atına ilişkin beş-on âyeti geçmeyen mukâbele örneğinin yer aldığını gördük. Öte yandan Safvetü't-tefâsîr'de yüz yirmi civârında mukâbele örneğinin yer aldığı âyet tespît ettik. Bu durum bizleri, özellikle el-Kudâme ve el-Askerî'nin, mukâbelenin tanım ve içeriği ile ilgili vermiş oldukları örnekler üzerinde yoğunlaşmaya, mukâbele san'atının felsefesini anlamaya ve tahlîl etmeye sevketti. Çalışmalarımızı bu istikâmette yoğunlaştırdık ve Kur'ân-ı Kerîm'de dört yüze yakın mukâbele san'atı bulunduğunu tespît ettik. Bu, azımsanamayacak bir kemmiyyet demektir. Demek ki bu san'at merâmı anlatmada sıkça başvurulan bir anlatım ve edâ üslûbudur. Olayları ve eşyayı farklı şekilde görmeyi, görülen ve duyulanın daha etkileyici bir şekilde sunulmasını sağlayan bu san'at; "Eşya zıddı ile kâimdir" özdeyişiyile bire bir örtüşmektedir.

Mukâbele san'atında ikincil unsurların öncüllerin sırasına göre tertîp edilmesi gerektiğini cumhûr-i büleğânın şart koştüğünü; bu şarta uyulmadan gerçekleşen mukâbele örneklerini geçersiz saydıklarını biliyoruz. Şart koşulan tertîbe uyulmadan gerçekleşen mukâbele örneklerinin Kur'ân'da yer aldığını örnekleriyle tespît ettik.

Bazı belâgat âlimlerinin mukâbelenin fesâdına sebep saydıkları "zâid unsur" meselesini belâgat âlimlerinin görüşleri ve Kur'an'dan verdiğimiz bol örneklerle doğru bir zemine oturmaya çalıştık.

Mukâbelenin taksîmâtına ilişkin yeni bir bakış açısı getirmeye çalıştık. Genel olarak belâgat âlimleri mukâbelayı, ikinin ikiyle, üçün üçle, dördün dörtle, beşin beşle altının altıyla mukâbelesi; muhâlif mukâbele, muvâfık mukâbele; lafızda mukâbele, mânâda mukâbele türlerine ayırmışlardır. Biz ise, tespît ettiğimiz dört yüze yakın mukâbele örneği ile belâgat âlimlerinin taksîmâtını göz önünde bulundurarak kapsamlı ve özgün bir taksîmât türü ortaya koymaya çalıştık: a) Sayı esaslı (ikinin ikiyle, üçün üçle, dördün dörtle, beşin beşle altının altıyla mukâbelesi) taksîmat, b) Mütezâd ve Gayr-ı Mütezâd Mukâbele, c) Mürettep ve Gayr-ı Mürettep Mukâbele, d) Lafızda ve Mânâda Mukâbele ve Sadece Mânâda Mukâbele. Bizim bu eğilimimizin diğer çalışmalarda farklı ve benzer mukâbele taksîmâtlarını gündeme getireceğini umuyoruz. Özellikle "Gayr-ı Mürettep" ve "Gayr-ı Mütezâd" başlıkları altında ele aldığımız âyet örneklerinin, mukâbelenin daha geniş bir alanda mütâlaa edilmesine sebep olacağını düşünüyoruz.

Mukâbelenin yakından ilgili olduğu başta tezât olmak üzere mürâ'atü'n-nazîr ve leff-ü neşir san'atlarıyla kesişen ve ayrışan noktalarını ortaya koyduk. Özellikle leff-ü neşirle olan karışıklığı örneklerle izâle etmeye çalıştık.

Çalışmamızın bu alanda yapılacak özgün ve çaplı araştırmalara ilhâm kaynağı olmasını temenni ediyoruz.

Erdoğan Albayrak